

Sparrsätra och Bred

SVERIGES KYRKOR
UPPLAND

INGRID ROSELL

Sparrsätra och Breds kyrkor

Sparrsätra och Breds kyrkor

ÅSUNDA HÄRAD, UPPLAND BAND XI:3

Av INGRID ROSELL

VOLYM 130 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1969

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO SÖREN HALLGREN

GRAFISK FORMGIVNING VIDAR FORSBERG

Beskrivningen av Sparrsätra och Breds kyrkor är påbörjad 1965 samt avslutad i oktober 1968. Excerperingen har utförts av författaren, översättningen av bildtexter och sammanfattning till engelska av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger en silverplåt med en avbildning av Sparrsätra kyrka 1790. Tidigare fästad vid en kyrkvaktarrock, skänkt av sockenskräddaren Eric Löfgren. Höjd 8,5.

På omstående sida: Åsunda härads sigill (Riksens ständers beslut 1600. RA).

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1969

Innehåll

SPARRSÄTRA KYRKA

<i>Inledning</i>	275
<i>Kyrkogården</i>	276
<i>Kyrkobyggnaden</i>	278
<i>Byggnadshistoria</i>	285
<i>Kalkmålningar</i>	295
<i>Glasmålning</i>	296
<i>Inredning och inventarier</i>	297

NOTER	318
KÄLLOR OCH LITTERATUR	319
FÖRKORTNINGAR	366
SUMMARY	320

BREDS KYRKA

<i>Inledning</i>	323
<i>Kyrkogården</i>	325
DEN RIVNA MEDELTIDA KYRKAN	326
<i>Kyrkobyggnaden</i>	328
<i>Inredning och inventarier</i>	329
DEN NUVARANDE KYRKAN	331
<i>Byggnadshistoria</i>	334
<i>Inredning och inventarier</i>	339

NOTER	363
KÄLLOR OCH LITTERATUR	365
FÖRKORTNINGAR	366
SUMMARY	366
RÄTTELSE OCH TILLÄGG TILL UPPLAND BAND XI	368
REGISTER TILL UPPLAND BAND XI	372

Fig 242. Träskulptur från Breds kyrka. Sannolikt apostel, 1300-talets andra fjärdedel. I SHM. Foto ATA 1937.

Wooden sculpture from Bred Church. Probably an apostle. Second quarter of 14th century.

SPARRSÄTRA KYRKA

Uppland, Uppsala län, Åsunda härad, Åsunda storkommun,
Uppsala ärkestift, Trögds och Åsunda kontrakt

Sparrsätra kyrka är belägen på Enköpingsslätten ca en mil nordväst om Enköping. På gränsen mellan Sparrsätra, Tillinge och Breds socknar upprinner Enköpingsåns huvudflöde. Ett fyrtiotal fornlämningar har kunnat kartläggas i socknen.¹ Bland dessa märkes flera gravfält, bl a vid Lundby och Härvsta, fyra hällristningar med skeppsbilder, tre älvkvarnar samt en stensättning vid Lådö gård. Ett runstensfragment, sannolikt ristat av Livsten, är fastmuret i kyrkans sydvägg. En runsten står vidare i en åker 1 km nordost om kyrkan.²

Vid ett sumpvad i närheten av Sparrsätra kyrka utkämpades 1247 ett betydelsefullt slag, vid vilket folkungen Knut Långes son Holmger³ besegrades av Erik Eriksson. Holmger flydde enligt uppgift till Gästrikland, greps och avrättades.

En tradition, nedtecknad 1672,⁴ förtäljer om detta slag: »Elliest går een gammall sägn, att fordom tijdh, hafwa twänne Adelsmän Fächtat på Åhrby Giärdet, som nu ligger under Sparrsätraby, den eene hafwer warit af Folckungarne, och den andre af Sparrarne, med ett Siööbladh under Sparre wapnet, FolckUngen hafwer blifwit dräpin, och den andre, sigh till plicht lätte Byggia widh kyrckian ett hwalf, då kallades kyrckian Åhrby, men sedan fick hon heeta Sparrsätra. Skrifftelig berättelse härom, finnes ingen.» Enligt ovannämnda tradition hade socknen tidigare namnet Åhrby. Denna uppgift gives även av Palmiskiöld:⁵ Kyrkan »är for-

dom kallad Åhrby». Namnet »Sparsaetir» förekommer tidigast 1303, då kyrkan visiterades av ärkebiskoparna Nils Allesson och Olof (SD nr 2218).

Undersökning av kyrkans murverk ger vid handen, att nuvarande kyrka har haft en föregångare av trä, som synes kunna dateras till 1100-talets andra hälft. Till denna hörde en sakristia av sten, av vilken gaveln samt murpartier i öster och väster kvarstår. Till stensakristian fogades omkring 1300 nuvarande stenkyrka. Att kyrkan då ej tillhörde de obetydligaste i Åsunda härad, antydes av den sk sexårgården, då från Sparrsätra lämnades »XVIII or' denar» (jfr Svinnegarn och Teda IX or' denar, SD nr 1946). Under den följande medeltiden genomgick kyrkobyggnaden flera förändringar. Dock bibehöll byggnaden den höga resning, som gör den till en företrädare för höggotikens uppländska landskyrkoarkitektur.

Kyrkans historia under nyare tid kan följas i arkivmaterialet, med diverse luckor bevarat från och med 1611. Vår äldsta avbildning av kyrkan är en avritning av Johan Hadorph 1681. Kyrkan är vidare avtecknad av Olof Grau 1748. En bricka av silver, som har varit fästad vid kyrkvaktarens rock, visar en bild av kyrkan 1790. Erik Ihrfors återger kyrkans utseende 1890. Samtliga källor visar med vissa variationer i utförande och detaljrikedom, att kyrkan under nyare tid har bevarat sin arkitektur i det närmaste oförändrad.

Fig 243. Kyrka och kyrkogård 1748 enligt Olof Grau (UFT 8).

Church and churchyard, 1748, according to Olof Grau.

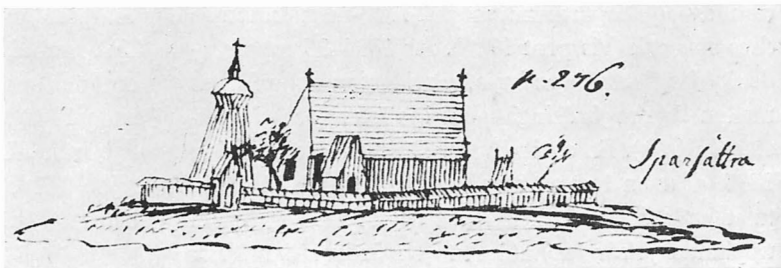

Fig 244. Sparrsätra kyrka från sydväst. Foto 1967.

Sparrsätra Church from SW.

Kyrkogården

Kyrkogården, vilkens oregelbundna plan framgår av fig 245, fick frånsett smärre justeringar sin nuvarande utsträckning 1881.⁶ En karta i LMS 1816 visar den tidigare kvadratiske kyrkogården närmast omkring kyrkan (fig 246). Olof Graus teckning från 1748 antyder, att kyrkogården redan då hade denna planform (fig 243). År 1821 flyttades kyrkogårdsgränsen 5–6 alnar åt väster.⁷

Inhägnaden utgöres i söder och sydväst av bär-mispelhäck, i nordost och nordväst av granhäck. Före utvidgningen 1881 omgavs kyrkogården av stenmur. Rappad, vitlimmad mur med spåntäckt tak uppfördes enligt räk 1705–1712. Muren avbildas å Olof Graus teckning 1748. Vid en reparation av kyrkogårdsmuren på 1760-talet borttogs dess spåntak (vis prot 1766). År 1834–35 reparerades kyrkogårdsmuren ånyo, varvid ny mur uppfördes mellan kyrkogårdsingången i väster och klockstapeln (räk). En avritning av Erik Ihrfors omkring 1890 visar en rest av stenmuren i söder.⁸ På 1600-talet hade Sparrsätra kyrka i likhet med de flesta upplandskyrkor spåntäckta bogårdsbalkar (räk

1619, 1637). Spik till »boogården» omtalas tidigast 1612 (räk).

Längs inhägnaden och på kyrkogården är lövträd planterade.

Ingångar

Huvudingången i väster tillkom i samband med utvidgningen 1821 (st prot). Den omfattades 1826 med stenstolpar, krönta av urnformade stenar (räk). En ingång i söder har liknande omfattning. Pelarna bär fästen efter grindar. Smidda grindar förvaras i klockstapeln. Enligt beslut 1840 skulle byggmästaren Wikholm, Breds Qvarn, anmodas att upprätta ritning till kyrkogårdsgrindarna (st prot). Tidigare fanns grindar av trä (st prot 1821, 1832). Två murade stighluckor, en i öster och en i väster, omtalas under 1600- och 1700-talen. Deras utseende 1748 framgår av Graus teckning, fig 243. Enligt räk »Upbygdes dhen västra stighluckan aff nij» 1614, vartill bl a 40 tegel anskaffades. Den östra stighluckan omtalas tidigast i räk 1674.

Klockstapel

Klockstapeln, som skär södra kyrkogårdsinhägnaden, är av klockbockstyp (fig 247–48). Stapeln har rektangulär plan med strävor i väster och öster och är upp till klockvåningen inklädd med svarttjäradade bräder. Den öppna klockvåningen är omgärdad med trästaket, en mycket ovanlig konstruktion i Uppland. Den karnissvängda huvan uppbär en lanternin med högt spetsigt tak, krönt av smidd spira med två klot. Huv och lanternin är täckta med svarttjärad, rundad spån med bårder och nedkant av spetsig spån (jfr Yttertak). Norra sidan av lanterninen bär spår efter klocka. En ingång med gavelformad övertäckning är upptagen i norr. Sannolikt uppförd vid 1700-talets slut.

En tidigare klockstapel uppfördes 1707 av byggmästaren Johan Zachrisson, Simtuna (räk). Denna var enligt teckningen 1748 belägen på kyrkogårdens norra sida. Stapeln markeras som en öppen klockbock.

En föregångare till denna stapel omtalas i räk 1630, då bräder inköptes till att »kläda klockestapeln med». År 1633 uppfördes »Ett hus om klockans stapelens fot» (st prot 1632–33).

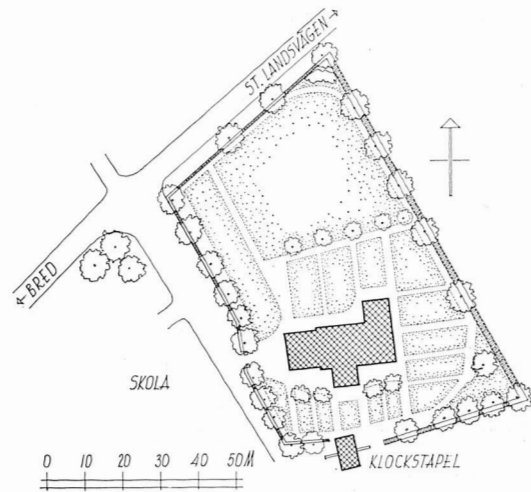

Fig 245. Situationsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1955. Ändrad 1967.

General plan.

Bodar

Kyrkohärbärg i södra bogårdsmuren omtalas tidigast 1625 (räk 1668, ant i L I 2). Nytt kyrkohärbärg uppfördes 1834 på prästgårdens åker, då det gamla i bogårdsmuren revs (st prot 1833–34).

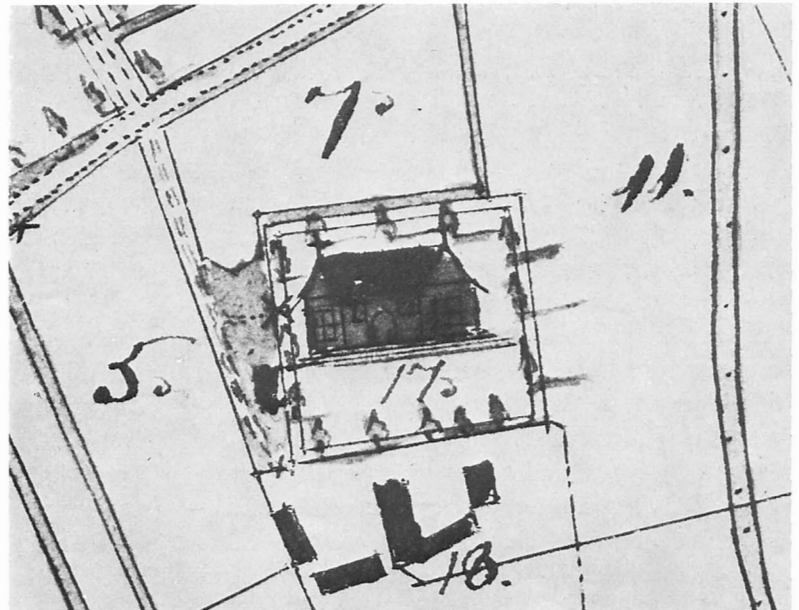

Fig 246. Kyrkan med omgivning 1816. Detalj av karta. LMS.

Church and surroundings, 1816.

Fig 247. Klockstapeln från nordväst. Foto 1967.

Bell tower from NW.

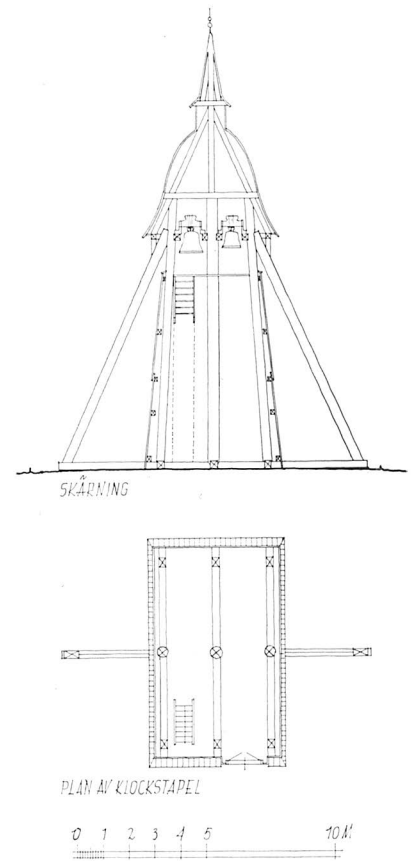

Fig 248. Klockstapeln. Plan och sektion, 1:300. Uppm J Söderberg 1955.

Bell tower, plan and section.

Kyrkobyggnaden

Kyrkobyggnaden består av rektangulärt långhus med en smalare utvidgning åt väster, ursprungligen påbörjad som västtorn; sakristia i norr och vapenhus i söder (fig 249–51). De olika huvuddelarnas tillkomsthistoria är i korthet följande: Murpartier kvarstår av en äldre sakristia, från början fogad till en senromansk träkyrka, som föregick nuvarande långhus från tiden omkring 1300. Under 1400-talets första hälft tillbyggdes vapenhuset i söder. Den ursprungligen långsmala sakristian utbyggdes åt norr till sin nuvarande storlek under 1400-talets andra hälft. Torn påbörjades i väster under 1400-talets sista decennier. Det ofullbordade

byggnadsföretaget avslutades vid 1500-talets början som en förlängning av långhuset, vilket med en vid och hög båge öppnades mot det utvidgade kyrkorummet.

Murarna är uppförda av vald och kliven gråsten med inblandning av tegel. Tegel har använts i långhusets och vapenhusets gavelrösten. Det senare samt västra gavelröstet är uppfört i munkförband. Tegel förekommer vidare i östra delen av korets nordmur samt i valvsystem och omfattningar. En taklist av formtegel kröner långhusets västra del samt vapenhusets murar. Yttermurarna är spritputsade i ljusgrått med vita, slätputsade omfatt-

ningar, taklister och blinderingsbottnar. Sockel är ej markerad. I korets sydöstra hörn skjuter ett gråstensblock ut 30–50 cm från undergrunden. Även sydmurens bottenskikt har några utstickande stenar. Det från början oputsade gråstensmurverket med bredstrukna fogar kan studeras i sydmuren mot vapenhusvinden samt å långhusets nu inbyggda ursprungliga västgavel. Murarna rappades 1705 (räk; Domkap, vis prot 1705). Putsen har senare vid flera tillfällen lagats och förnyats, bl a 1767–68 (räk).

Röstena till långhusets öst- och västgavel samt vapenhusgaveln är ornerade med tegelblindingar. I långhusets östra gavelröste är en spetsig trifolienisch lagd med tegel i ytskiktet; omkring 1300 (fig 253, ang dateringarna se Byggnadshistoria). Långhusets västra gavelröste (fig 255), har i mittpartiet

kors med ändplattor samt en rakt avskuren nisch under vardera korsarmen. Röstet inramas av ett trappstegsvis stigande strömskift. Nedanfö korsblindingen löper en horisontal fyrpassbård samt en fris med varandra skärande spetsbågar; omkring 1500. Vapenhusets gavelröste är ornerat med en rundel samt med en inramning av röstet, som består av en trappstegsvis stigande rundbågsfris. Å ömse sidor om portalnischens spets släta horisontalband (fig 263). 1400-talets början.

Murarna har ankarslutar, bestående av två lodräta järntenar. Korgaveln förstärktes 1660 med tre järnband (ant i L I:1).

Fönster

Fönsteröppningarna fick sin nuvarande utformning 1753 i samband med andra arbeten vid kyrkan, ut-

Fig 249. Kyrkan från nordväst. Foto 1967.

The Church from NW.

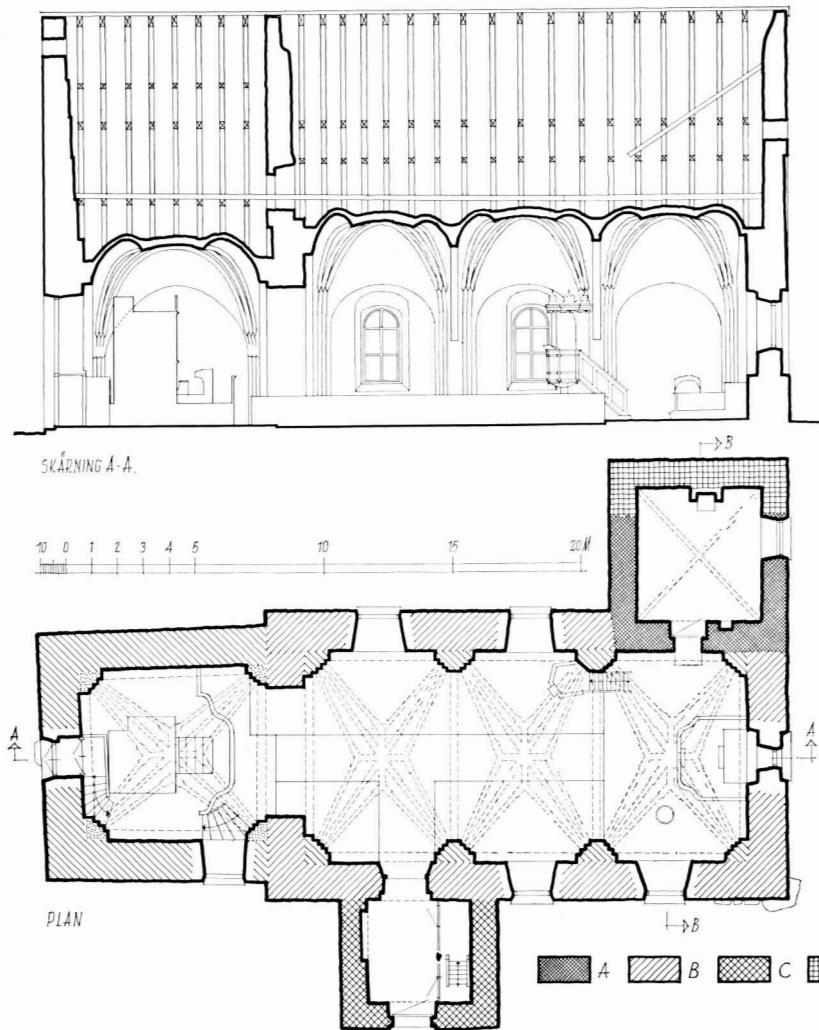

Fig 250. Plan, längdsektion mot norr, 1:300. Uppm J Söderberg 1955. Ändrad 1967.

Plan and longitudinal section looking N.

Fig 251 (t h). Tvärsektion mot öster, 1:300. Uppm J Söderberg 1955.

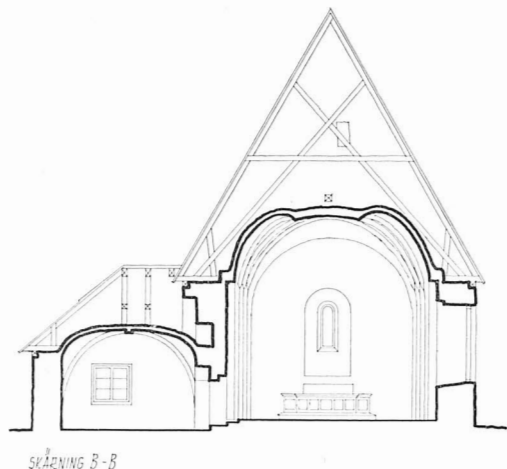
Cross-section looking E. Right.

förda av byggmästaren Biedric och klockaren Petrus Norström, Svinnegarn (räk; st prot). Därvid vidgades äldre fönsteröppningar samt upphöggs en ny fönsteröppning i nordmuren invid predikstolen. Fönsteröppningen i nordmurens västra del härrör från 1826 (räk 1825–26). Vid en restaurering 1914–15 minskades korfönstret till en smal, rundbågig öppning, i vilken en glasmålning insattes (ATA). Äldre ritningar och fotos visar fönstrets tidigare utseende (fig 270).⁹

Nuvarande fönsterkarmar med spröjsverk i rutor tillverkades 1965 av firma Mellbin, Orresta. De

utfördes med de äldre karmarna som förebild (nu i boden söder om kyrkan).

Fönsteröppningarnas tidigare utformning kan studeras på en avritning av kyrkan 1681 av Johan Hadorph (fig 254). En fönsteröppning i västgaveln, synlig på Graus avritning, omnämns tidigast 1654 (fig 243, ant i L I:2). I anslutning till denna upphöggs senare västportalen (se nedan). Några spår efter en igensatt fönsteröppning i östgavelns spets-trifolienisch kan nu ej iakttagas (fig 253). Denna typ av nisch innefattade eljest ofta ett högt lancettformat fönster av samma form som i Vendel.¹⁰

Östgaveln är emellertid så kraftigt ombyggd, att eventuella spår efter ett dylikt fönster kan ha gått förlorade.

Ingångar

Kyrkan har två ingångar, i söder och väster. Huvudingången leder in till kyrkorummet genom vapenhuset (fig 263). Den har delvis ensprångig omfattning samt krönes av en hög spetsbågig nisch av samma typ som i Tuna kyrka i Uppland. Den är som nedan skall visas delvis ombyggd. Dörren av breda plankor har dörrring med sex spetsar samt stort lågt placerat stocklås.

Dörröppningen mot kyrkorummet är korgbågig, delvis med flersprångig omfattning. Även denna portal är delvis ombyggd (fig 252). Den synes ursprungligen ha varit tresprångig och spetsbågig. Spår efter den höga spetsbågens yttersta språng synes ovanför vapenhusets innertak (fig 256).

Kyrkans västingång tillkom 1767–68, då en portöppning upphöggs nedanför västgavelns fönster (räk; fig 249). Ingången har raksluten dubbeldörr, klädd med snedpanel.

Yttertak

Långhuset samt dess smalare utvidgning åt väster täckes av ett gemensamt sadeltak, klätt med spån av ålderdomliga typer. Takets norra sida har rundade spån, dess södra sida rakavslutade spån; bårder och nederkant av spetsiga spån (fig 257). Spåntäckning av yttertaket omtalas tidigast 1616, då

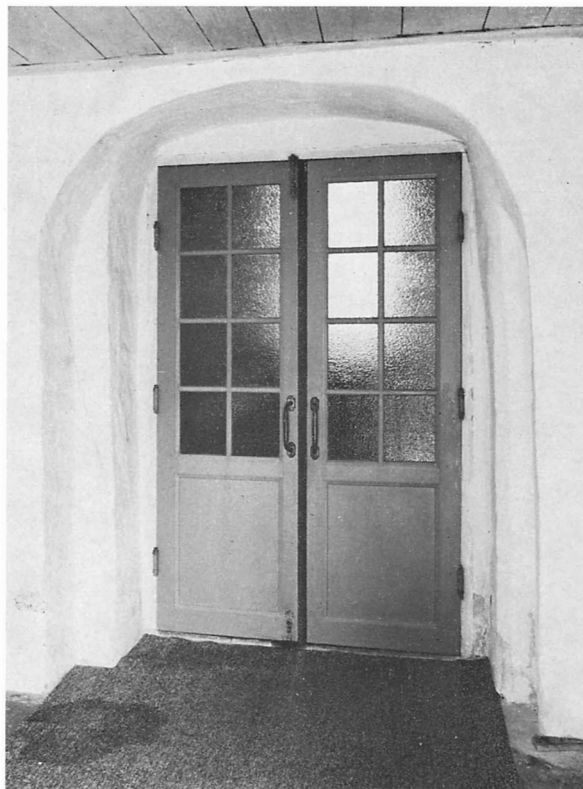

Fig 252. Portal i långhusets sydmur, delvis ombyggd. Ursprungligen tresprångig och spetsbågig, jfr fig 256. Foto 1968.

Doorway in S wall of nave, partly reconstructed. Originally with triple quoins and with pointed arch. Cf fig 256.

södra sidan av taket spåntäcktes. Norra sidan belades med ny spån 1628 (räk). En omfattande ombyggnad av spåntaket omtalas även 1703 (Domkap, vis prot 1703). Takets nordsida omlades 1963 med spån, tillverkade i Stålboga med den äldre spåntypen som förebild.¹¹ På gavelnockarna uppsattes därvid svarttjärade träkors, krönta av tuppar av svartmålad koppar. Korsarmarna avslutas av rundlar, bärande årtalet 1963. På vapenhusets vind förvaras två äldre träkors, det ena med årtalet 1819, sannolikt hänsyftande på takreparation. Gavelröstena har svarttjärade i nedre änden konturerade vindskidor av trä. Takfotens underkant är inklädd med svarttjärade bräder.

Yttertaket ombyggdes 1747–48 av byggmästaren Johan Hiort (räk). Östra gavelröstet har i putsen inskrivet årtalet 1747, således hänsyftande på detta arbete.

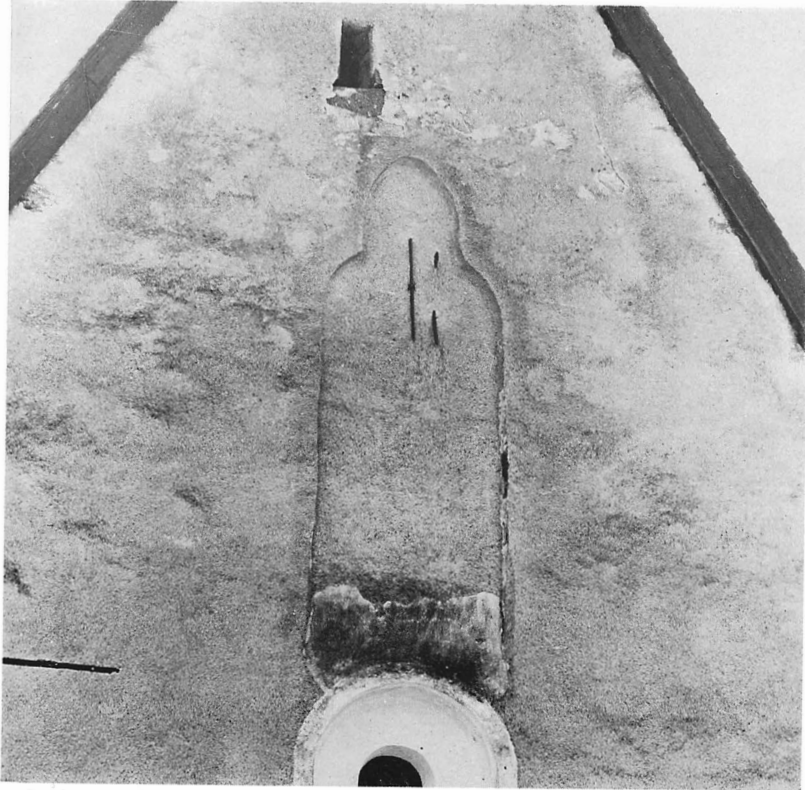
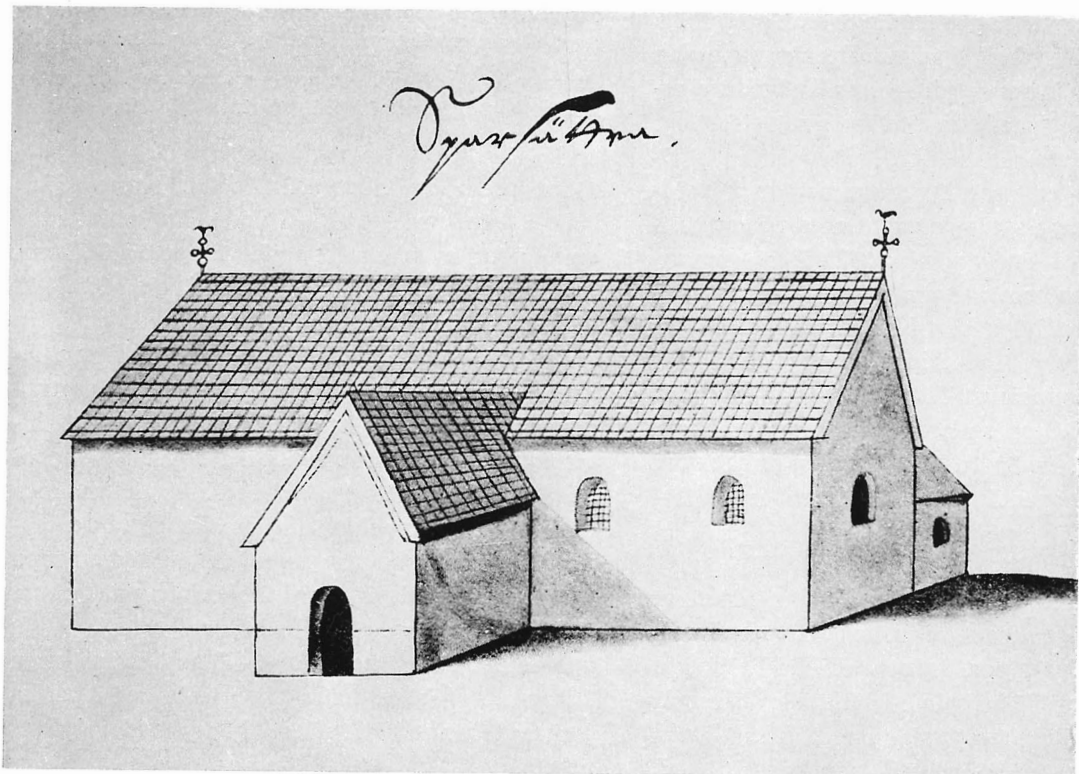

Fig 253. Spetstrifolienisch i östgaveln. Foto 1968.

Pointed, cusped niche in the E gable.

Fig 254. Kyrkan 1681 enligt Afritningar.

The Church in 1681.

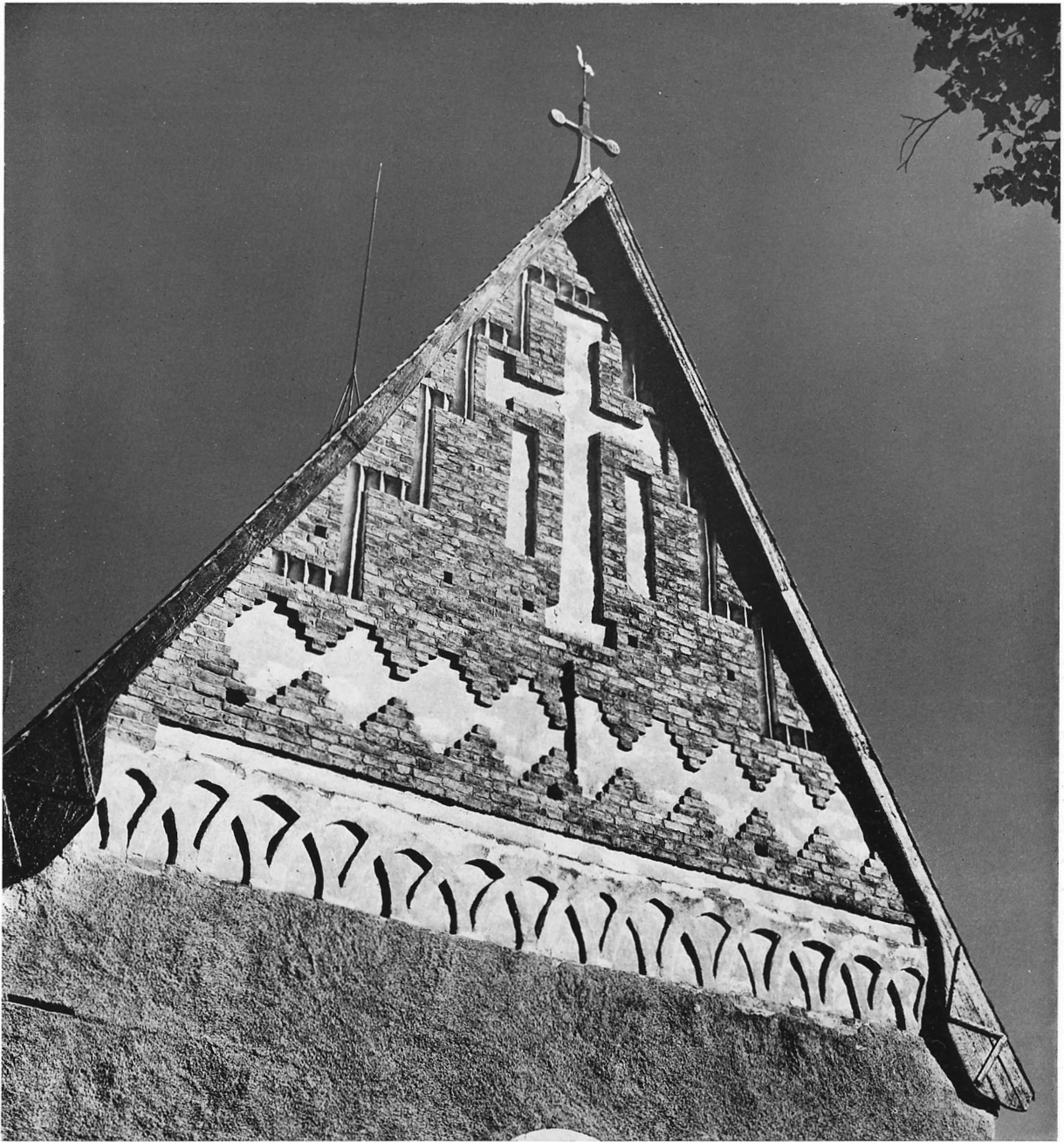

Fig 255. Västra gavelröstets blindingar, omkring 1500. Foto 1967.
W gable, with ornamental brickwork, ca 1500.

Fig 256. Spår efter sydportalens yttersta språng ovanför vapenhusets innertak, jfr fig 252. Foto 1968.

Traces of the outermost quoins of the S doorway above the ceiling of the porch, cf fig 252.

Interiör

Kyrkorummet täckes av fyra stjärnvalv med helstensribbor i valvens hjässa, halvtensribbor i strålarnas nedre del (fig 258–59). Valven vilar på rundbågiga sköldbågar och flersprångiga pilastrar samt åtskiljes av svagt spetsbågiga gördelbågar. Västra travén skiljes från långhuset av en lägre båge, från början avsedd som båge mellan långhus och torn, senare troligen vidgad. De två östligaste valven förstärktes 1660 med järnklamrar (räk).

Fig 257. Kyrkans spåntak. Detalj av äldre spåntäckning. Foto L Gezelius 1963. Upplandsmuseet.

Shingle roof of the church. Detail of older shingles.

Å gavelröstenas insidor kan ej några spår iakttagas efter tidigare innertak. Som ovan antages har östgaveln och måhända även västgaveln delvis blivit ombyggd.

Väggar och valv vitkalkades senast 1954 (st prot). Kyrkorummet har golv av sandstenskvadrar, i koret av cement med inlagda gravhällar, i västtillbyggnaden samt i bänkkvarteren golv av trä. Inläggning av sandstengolv ingick som en del av en reparation av kyrkan 1837 (st prot). Dessförinnan hade kyrkan golv av tegel, tidigast omnämnt 1637 (räk). Golvet i koret, stora gången samt i vapenhuset omlades 1749 med nytt tegel, anskaffat från Haga tegelbruk (st prot, räk).

Uppvärmning, belysning

Elektrisk värmeledning installerades 1953 av Elbolaget Annerlind & Co, AB, Enköping (inv 1954–). Dessförinnan uppvärmdes kyrkan av två kaminer. Ett osignerat och odaterat ritningsförslag till kyrkans tidigare uppvärmningssystem förvaras i ULA (O 9^r). — En kakelugn uppmurades i sakristian 1799 av murmästaren Gillberg (räk).

Elektrisk belysning är installerad i kyrkan enligt förslag, fastställt 1963 (BSt).

Fig 258. Interiör mot väster. Foto 1968.
Interior looking W.

Byggnadshistoria

Träkyrka med stensakristia

Kyrkans nuvarande långhus har tillbyggt till en äldre sakristia av sten (fig 299 A). Den iakttagelse, som underbygger denna slutsats, är följande: i sakristians västmur skjuter en grundsten in i långhusets nordmur, vilken sålunda är senare fogad till sakristian. Läget kompliceras emellertid av den omständigheten att en motsvarande murskarv mellan sakristians östmur och långhusgaveln saknas, vilket argument talar i annan riktning. Vår slutsats, baserad på det första argumentet, stödes emellertid av en karakteristisk detalj i sakristians södra ga-

vel, vettande mot sakristievinden. Tvärs över gaveln sträcker sig en avlastningsbåge av tegel, tillkommen med denna funktion: då gaveln inbyggdes i långhusets nordmur, utjämnades skillnaden i mur tjocklek mellan dessa båda byggnader (3,5 resp 2,5 m) medelst denna valvbåge, på vilken nordmuren uppbyggdes (fig 260–61).¹² Avsaknaden av skarv i öster mellan långhus och sakristia, som talar emot denna slutsats, kan ha olika förklaringsgrunder. Dels är skarvar i gråstensmurverk överhuvudtaget svåra att upptäcka. Dels kan man inte utesluta möjligheten att skarven har försvunnit vid

Fig 260 a–b, ovan och nedan t h.
Avlastningsbåge av tegel tvärs över
sakristians södra gavel mot sakristie-
vinden. Uppförd då nuvarande långhus
fogades till träkyrkans stensakristia.
Foto O Ehn 1961. Upplandsmuseet.

*Brick load-relieving arch over the
south gable of the vestry above the
vaulting. Above and bottom right.*

Fig 259 (t v). Interiör mot öster. Foto
1968.

Interior looking E. Left.

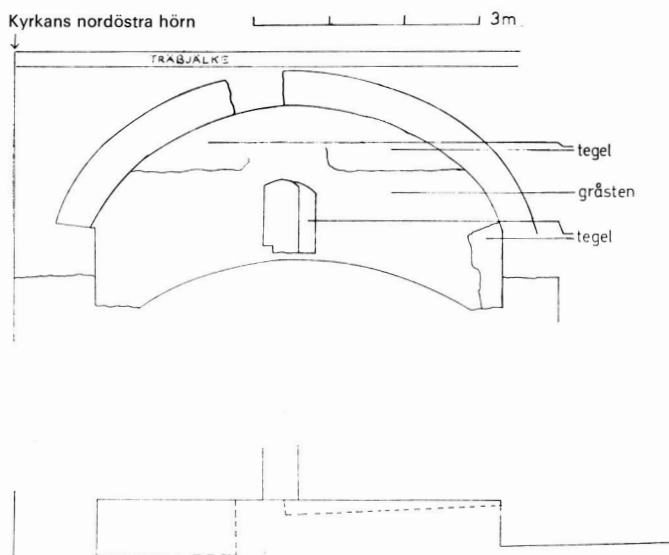

Fig 261. Avlastningsbågen fig 260, 1:200. Uppm av O Ehn 1961. Upplandsmuseet.

Load-relieving arch, fig 260.

ombyggnader av östgaveln. Denna saknar sålunda som ovan nämnts spår av äldre takkonstruktioner och muröppningar. Även arkivmaterialet avspeglar bekymmer med östgavelns beskaffenhet. Medel utkrävdes sålunda 1633 »till att öpråta den östra gafflen efter han begynner gifua sigh ifrån hualfuet» (st prot 1633).

I murverket synes inga spår efter föregångaren till nuvarande långhus. Härav torde vi kunna sluta, att det äldre långhuset har varit byggt av trä. Ett stort gråstensblock, inlagt i korgrundens södra hörn, har enligt gammal tradition bevarats som minne eller symbol av träkyrkan (fig 262). Kyrkans dopfont stammar från 1100-talets andra hälft. Senast vid denna tid har träkyrkan tillkommit.

Av stensakristian, som enligt ovan nämnda spår var fogad till träkyrkan, återstår sydgaveln, inbyggd i långhusets nordmur. Eventuellt kvarstår även murverk från byggnaden i väster och öster. Ojämnheter i grunden till sakristians västmur kan sålunda iakttagas ca 2 m från dess norra hörn. På motsvarande ställe i östmuren (2,20 m från norra hörnet) synes oregelbundenheter i murverket, som tyder på en murskarv.

Enligt ovan nämnda iakttagelser hade den äldsta sakristian måtten: 7 × 5,3 m. Sakristior av denna långsmala typ är kända bl a från Hammarby och Össebygarns kyrkor i Uppland, den förra från början fogad till en träkyrka. Båda sakristiorna har

kunnat dateras till 1200-talets förra del. (SvK, Up, V: 1, s 8 f, 191 f, fig 6, 183.)

En ovan i inledningen citerad tradition, nedtecknad 1672, kan måhända sättas i samband med Sparrsätra sakristias tillkomst. Här uppges sålunda att efter slaget vid Sparrsätra kyrka 1247 en adelsman av Sparreätten »sigh till plicht, lätte Byggia widh kyrckian ett hwalf». Detta »hwalf» kan antas åsyfta stensakristian, som fogats till träkyrkan och även använts som privatkapell av Sparreätten. Detta förfarande är inte ovanligt under medeltiden. Flera exempel är kända från Finland. En motsvarighet i Uppland utgör måhända en fristående stenbyggnad invid Uppsala-Näs kyrka, den s k Lillkyrkan. A Tuulse nämner möjligheten, att denna byggnad från början kan ha uppförts som sakristia till en nu försvunnen träkyrka och samtidigt ha nyttjats som privatkapell för medlemmar av Ängelätten.¹³

Problemet äldre träkyrkor med stensakristior har tidigast observerats i Finland. Motsvarigheter till de finska kyrkorna finner vi i det genomgångna uppländska kyrkomaterialet förutom i Sparrsätra, bl a i Lunda, Kårsta, Närtuna, Bladåker och Knivsta. Flera kyrkor, där sakristian skjuter in i långhuset, kan misstänkas tillhöra samma kyrkotyp. De flesta av de uppländska kyrkorna torde kunna dateras till 1200-talet och tjänat som förebilder till de senare daterade finska kyrkorna. Uppland ger

de flesta exemplen på kyrkor, ägnade att belysa problemet äldre träkyrkor med stensakristia. Exempel på dylika byggnader utanför Uppland kan dock urskiljas, bl a i Småland och Östergötland.¹⁴

Beträffande träkyrkornas plan har en dylik kunnat rekonstrueras i Sjösås i Småland (SvK, Sm II:1, fig 19, s 19). Planen utgjordes här av ett rektangulärt långhus med ett smalare kor i öster. I det finska träkyrkomaterialet antages, att byggnaderna har haft enkel, rektangulär plan (Tuulse, a a, s 161).

Stenkyrkan

Under den gotiska byggnadsaktiviteten ersattes vanligen träkyrkorna av byggnader av mera beständigt material (fig 299 B). Under detta skede fogades även Sparrsätra kyrkas långhus av sten med sin höga gotiska takresning till den gamla stensakristian (fig 249). Underlag för stenkyrkans datering ger förutom den branta takresningen östgavelns spetstrifolienisch och spåren efter kyrkans höga, spetsbågiga, tresprångiga sydportal ovanför vapenhusets innertak (fig 256). I det inre betonades kyrkornas höjdsträvan genom högt välvda trätunnvalv eller klöverbladvalv. Några spår av äldre takkonstruktioner i Sparrsätra kan dock ej iakttagas på gavelröstenas insidor.

Stenkyrkan tillhör sålunda det skede, då gotikens höjdsträvan utbreddes sig inom den uppländska landskyrkoarkitekturen. Som förebild för våra gotiska landskyrkor i Uppland torde Tensta kyrka ha spelat en betydande roll. Kyrkans datering är omstridd.¹⁵ En fix främre gräns för dess tillkomst ger emellertid en av dess efterföljare, Vendels kyrka, invigd 1310, med bl a samma placering av sydportalen som Tensta kyrka.¹⁶ Vendels kyrka torde ha påbörjats vid tiden omkring 1290, då alltså Tensta kyrkas uppförande var avslutat. Vid tiden omkring sekelskiftet 1300 bör enligt ovanstående Tensta och Vendel ha fått efterföljare bland mera anspråklösa landskyrkor. Lena kyrka hör sålunda samman med Vendel både vad tegelmaterialet och byggnadsformerna beträffar.¹⁷ Ett exempel på utbredningen åt väster blev Sala landskyrka, som hör till Tensta kyrkas efterföljare till plan, proportioner och portalplacering.¹⁷ Bland församlingar med ringare medel nöjde man sig med att låta takets branta resning svara för höjdsträvan, ofta betonad

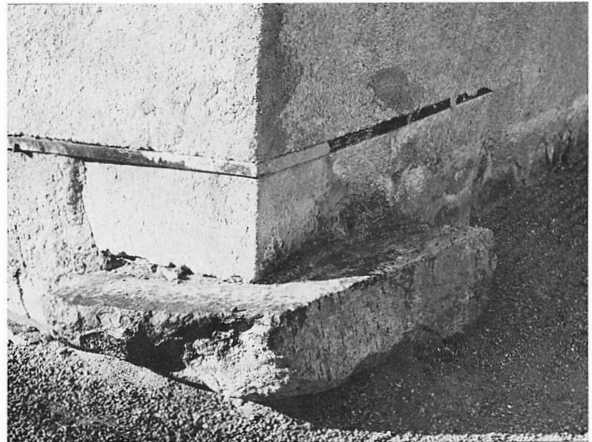
av en takryttare.¹⁸ Långhusmurarna byggdes låga och materialet var gråsten blott med detaljer av tegel. Exempel ger Sparrsätra, Härkeberga och Börje kyrkor. Av Sparrsätra kyrkas tegeldetaljer återfinns spetstrifolienischen i Tensta kyrkas kor. Vendels kyrkas sakristia och kor har fönster med spetstrifolieprofil. Börje kyrka har i östgaveln en högt placerad fönsterspringa i en spetstrifolienisch.¹⁹

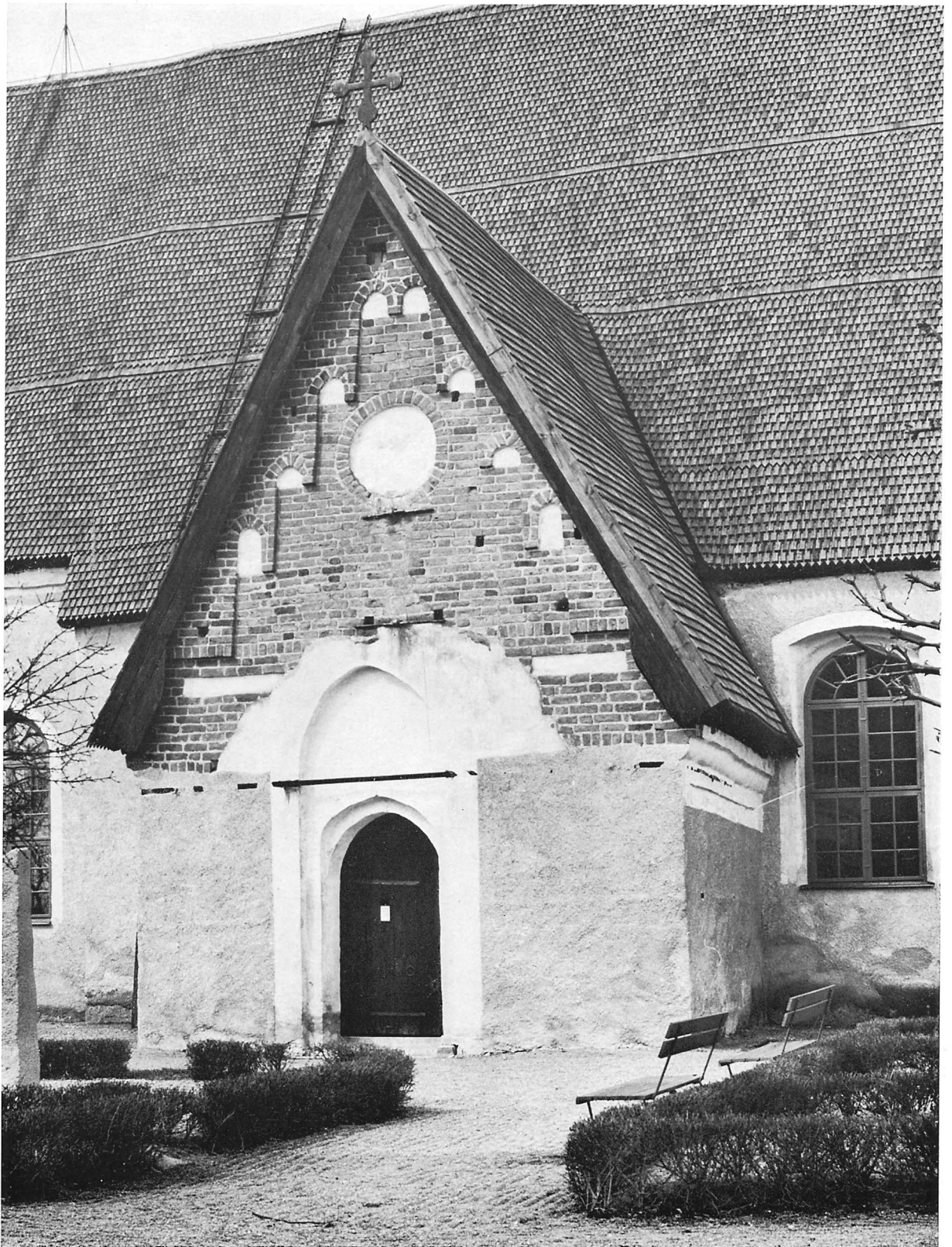
Vapenhus

Under nästa skede uppfördes ett vapenhus framför sydingången (fig 263, 299 C). Byggnadsmaterialet är gråsten med tegel i gavelröstet samt övre delen av murarna (ca 30 cm). Murarna krönes av en taklist av formsten (fig 264). Det höga gavelröstet är ornerat med tegelblinderingar (se ovan). Vapenhusportalen med hög, spetsbågig nisch är ej centralt placerad i gavelmuren utan förskjutet åt väster. Vapenhusportalen fick ofta denna osymmetriska placering under medeltiden, då ett altare brukade uppställas i vapenhusrummets östra del. Portalens omfattning samt övre del är delvis ombyggd. Sannolikt skadades portalen 1680, då vapenhuset uppges ha rämnat (L I:2, ant i slutet av vol). Murarna förstärktes därvid med järnband. Byggnaden täckes av sadeltak med hög resning. Taket är be-

Fig 262. Gråstensblock i korgrundens södra hörn. Enligt gammal tradition minne eller symbol av träkyrkan. Foto 1967.

Block of granite in foundations of S corner of the chancel. According to old tradition a relic of or symbol for the wooden church.

lagt med på västra sidan rundade spån, på östra sidan rakavslutade spån; vindskidor av svarttjårat trä. Gavelnocken krönes av svarttjårat träkors.

Interiören har vitkalkade väggar. I västra väggen är upptagen en bred, stickbågig nisch. Östra delen av rummet har ett utrymme, försatt med träpanel, vilket inrymmer bod samt trappa upp till vinden. Anordningen härrör från 1829 (räk). Den korgbågiga dörröppningen mot kyrkorummet har delvis flersprångig omfattning. Större delen av portalens omfattning och övre del är ändrad, måhända i samband med arbeten efter att vapenhuset hade rämnat på 1680-talet (fig 252). Vapenhusets höga takresning talar för att det från början har varit välvt. Man kan antaga, att valvet har nedtagits i samband med reparationsarbetena på 1680-talet.

Underlag för vapenhusets datering ger gavelns ornering med rundbågefris samt till rundel förenklad rosblindering liksom murarnas taklist av formsten. Dessa detaljer är karakteristiska för en grupp kyrkor i västra Uppland, Västmanland och Dalarna. Den närbelägna kyrkan i Nysätra kan nämnas som en uppländsk representant för denna kyrkogrupp, av G Boëthius benämnd Torsång-Nysätra-gruppen. Typen förekommer framför allt i Dalarna, bl a Torsångs och Svärdsjö kyrkor, vilket tyder på att kyrkorna har påverkan från detta område.²⁰

Den senmedeltida tegelorneringen torde hänföra byggnaden till 1400-talets första hälft. Dess rundbågefriser är ett exempel på reromanisering, dvs man återgår till äldre former. Friserna erinrar sålunda om orneringen på äldsta delen av Sigtuna Maria kyrkas gavlar från 1200-talets mitt (Boëthius, s 71 f). Orneringen har motsvarigheter hos en grupp kyrkor i Satakunda i Finland med kyrkan i Lempälä som ledande byggnadsverk, fullbordat 1418 eller 1419.²¹

Sakristia

Som ovan konstaterats har sakristian tillkommit i två etapper: först en långsmal sakristia, fogad till

Fig 263. Vapenhuset, 1400-talets första hälft. Röstets blinderingar återupptar äldre, romanska former. Foto 1967.

Porch, first half of 15th century. The brickwork of the gable includes older, Romanesque patterns.

Fig 264. Vapenhusets taklist av formsten. Foto 1967.

Cornice moulding of porch.

den senromanska träkyrkan, därefter en omfattande utbyggnad till nuvarande storlek under senmedeltiden (fig 299 D).

Sakristian (fig 249) är uppförd av gråsten med tegel i sydgavelns röste, omfattningar och valvsystem. I södra sakristiegaveln är anbragt en avlastningsbåge av tegel (se ovan, fig 260–61). Östra muren har en rektangulär fönsteröppning, förstord 1767–68 (räk). Nuvarande grönmålade träkarmar samt solbänk av kopparplåt har tillkommit 1965. Östfönstret är markerat på Hadorphs avritning, fig 254. Byggnaden täckes av valmat tak med två takfall. År 1753 utgick betalning till byggmästaren Biedric för »takets ånyo uppsättande» (100 dlr, räk). Taket reparerades 1960–61, varvid det erhöll ny spåntäckning av samma rundade typ som tidigare spån. Ingången från koret är stickbågig med dörr av blåmålad plåt med pålödda blommor; nyckelskylt i form av en blomma. Ingången är minskad, sannolikt i samband med att en koraläktare uppfördes ovanför dörren (ant i L I:1, se läktare). En nu igensatt tegelomfattad glugg har lett in till sakristievinden (fig 260). Inga anordningar eller putsspår på sakristievinden tyder emellertid på att vinden nyttjats som rum för sångkören eller dylikt. Gluggen har sannolikt blott utgjort ett kryphål in till vinden, som har använts som förvaringsplats eller gömställe.

Gluggens tegelomfattning torde vara sekundär, sannolikt samtidigt med avlastningsbågen.

Sakristians inre (fig 265) täckes av ett kryssvalv av tegel med halvstensribbor, som direkt utgår från rummets hörn och sålunda är samtidigt med utbyggnaden. Väggar och valv är vitputsade. I innermuren öster om ingången är upptagen en rektangulär nisch för förvaring av nattvardskärl. Golv av obehandlad furu.

Sakristians utvidgning tillhör de förändringar som kyrkan genomgick under 1400-talets andra hälft. Av valvtypen att döma ägde utbyggnaden rum några decennier före kyrkorummets valvslagning under 1400-talets sista decennier.

Valvslagning. Västtorn påbörjas

De tre valven i det ursprungliga långhuset ansluter sig till den uppländska stjärnvalvsarkitekturen under 1400-talets senare del (fig 299 E). De synes vara samtida med de rikare utformade valven i Enköpings-Näs kyrka, daterade till 1400-talets slut (s 110). Av inventarierna tyder sålunda en predella, som har tillhört ett altarskåp från 1492, på att ett större byggnadsföretag, sannolikt bl a valvslagningen, då hade avslutats.

I ovannämnda byggnadsföretag ingick av allt att döma även påbörjandet av ett torn i väster. I likhet med det några decennier senare västtornet i Svinnegarn nådde Sparrsättratornet emellertid ej sin fullbordan (jfr s 35 ff).

Långhuset utvidgas åt väster

Det ofullbordade tornbygget avslutades vid tiden omkring sekelskiftet 1500 i form av en utvidgning av långhuset mot väster (fig 299 F). Tornets murar, som uppfördes i höjd med långhusmurarna, kröntes av taklist. I väster byggdes en ornerad gavel av tegel i munkförband (fig 255). Röstets ornering visar påverkan från en annan arkitekturgrupp än Torsång-Nysätragruppen, till vilken vi har hänfört vapenhusblindingen. Korsorneringen samt gavelns inramning av trappstegsvis stigande ström-

skift har sålunda motsvarigheter i orneringen på Svinnegarns kyrkas östgavel, daterad till 1400-talets sista decennier. Fyrpassbården tyder på samband med Uppsala domkyrkotorn. Bågfrisen återfinns i Enköpings Vårfrukyrka och Fittja kyrka.²²

Över den utvidgade delen av kyrkorummet slogs ett stjärnvalv. Valvtypen med dess rikare utformade föreningslänkar mellan strålarna ger ytterligare stöd för skedets datering till tiden omkring 1500. Karakteristiskt för valven vid det nya århundradets början är sålunda ornamentala sidoskott till strålarna, breda punktplattor m m (jfr Teda, s 163 f).

Senare förändringar

Utom de ovan omtalade förändringarna genomgick kyrkans inre en reparation 1837, för vilken byggmästaren Carl Robert Palmér anlitas (st prot). Denne, som vid samma tid ledde uppförandet av Breds kyrka (se nedan), kunde emellertid blott åtaga sig en del av arbetet. De viktigaste åtgärderna 1837 var följande: Korgolvet höjdes, bänkarna lagades, nytt golv inlades i bänkkvarteren, ny predikstol byggdes, altarets kors och figurer förgylldes (räk 1837).

Åren 1914-15 undergick kyrkan en mera omfattande restaurering enligt förslag av arkitekt Georg A Nilsson, Stockholm.²³ Restaureringen omfattade i huvudsak följande åtgärder: interiören vitkalkades, varvid kalkmålningar i en sköldbåge frilades (se nedan), korfönstret minskades, dess omfattning ornerades med kalkmålningar, i fönsteröppningen insattes en glasmålning (se nedan), 1654 års predikstol återuppsattes, läktaren ombyggdes, ny orgel anskaffades, bänkinredningen nybyggdes, inredning målades, innanfönster insattes. Arbetet leddes av byggmästaren E Eriksson, Storvreta. Målningen av inredningen utfördes av målarmästaren Lidén, Enköping.

Rengörning och kalkstrykning av interiören ägde rum enligt beslut 1954 (skr 1954, ATA). Delar av yttertaket belades som ovan nämnts 1960-63 med ny spån av äldre typ (se not 11). I samband med lagning och spåntäckning av sakristians yttertak 1960-61 förstärktes ovannämnda avlastningsbåge på sakristiegaveln. Arbetet utfördes med landsantikvarien Nils Sundquist som kulturhistorisk kontrollant (skr 1961, ATA).

Fig 265. Sakristians interiör mot nordost. Foto 1968.

Interior of vestry looking NE.

Fig 266. Kalkmålningar av renässanstyp i sköldbåge i sydväggen. Enligt inskriften på väggpilastern från 1598. Foto 1968.

Murals, Renaissance style, in wall arch on S wall. According to an inscription on the pilaster, executed in 1598.

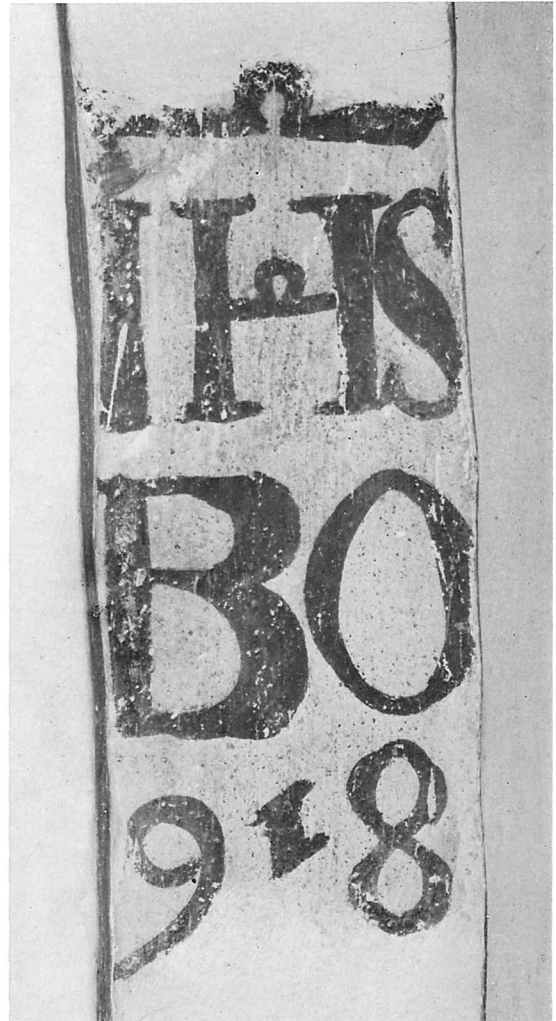
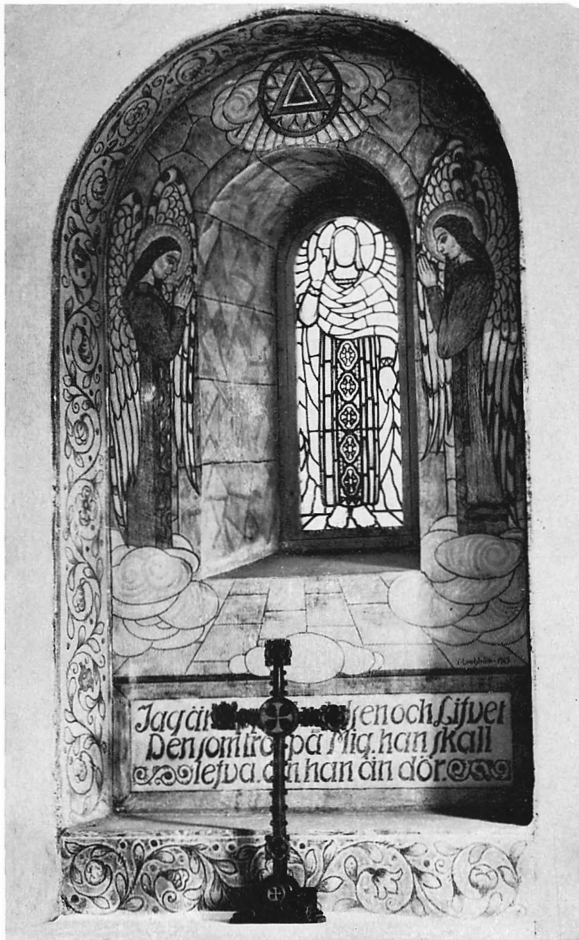

Fig 267–68. Detaljer av kalkmålningarna fig 266. Foto 1968.
Details from murals fig 266.

Kalkmålningar

Vid restaureringen 1914–15 påträffades och fri-lades kalkmålningar i sydmurens näst östligaste sköldbåge (handl ang rest i O:1, fig 266). Målningarna består av en växtranka av renässanstyp, löpande i sköldbågen (fig 267) samt följande inskrift på pilastern väster om sköldbågen (fig 268): »IHS / BO / 918» (torde åsyfta året 1598). Initialerna BO

hänsyftar sannolikt på målningarnas donator. Bland ägarna till traktens gårdar vid denna tid återfinns ovannämnda initialer hos Brita Oxe, gift med Kristoffer Oxe till Skälby i Breds socken. Brita var dotter till Torsten Svensson Stålhandske, som stupade vid Stångebro 1598 (Bred not 12). Initialerna och året tillåter oss förmoda att målning-

arna har bekostats av dottern till minne av faderns död. En rik växtornamentik av samma typ återfinns bl a i valven till Häggeby kyrka i Uppland.²⁴ Förebilderna för renässansens kyrkmåleri hämtades från denna tids stora slottsbyggen. I Åbo slott återfinns sålunda motsvarande växtornamentik, daterad till tiden omkring 1530.²⁵ Ute på landsbygden levde stilen kvar ännu vid århundradets slut.

I samband med restaureringen minskades korfönstret, varvid den igensatta delen av fönstret samt fönsternischen dekorerades med målningar enligt förslag av Yngve Lundström,²⁶ fastställt 1915 (BSt). Målningarna består av två änglar, som flankerar nuvarande fönsteröppning, samt ett krönande Gudsöga. Nedanför fönsteröppningen står följande inskrift: »Jag är Uppståndelsen och Lifvet / Den som tror på mig han skall / lefva om han än dör.» Målningen omfattas av en växtranka av samma utformning som sköldbågens renässansranka (fig 269).

Glasmålning

I korfönstret insattes i samband med ovannämnda restaurering en glasmålning, framställande den välsignande Kristus, enligt förslag av Yngve Lundström, fastställt 1914 (BSt, fig 269).

Fig 269 (ovan). Korfönstret med glasmålning och kalkmålningar av Yngve Lundström 1914–15. Foto 1968.

Chancel window with stained glass and murals by Yngve Lundström 1914–15. Above.

Fig 270. Kyrkans interiör före restaurering 1914–15 med äldre predikstol från 1837. Foto ATA.

Interior of church before restoration 1914–15, with older pulpit. 1837.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbordet av sten, inklätt med blåmålat trä, tillverkades på 1760-talet samtidigt med läktare och bänkar av snickarmästaren Abraham Morin, Sala (st prot 1764–65). Altarringen indelas i rektangulära fält; blåmålad med inramningar i brungult. Knäfallspall och bröstvärn kläddes 1968 med gult

ylle; tidigare röd plysch. Ny altarring tillverkades 1700 av snickaren Anders Nyman, Enköping (räk). Möjligen identisk med den nuvarande.

I stället för altarprydnad är i korfönstret insatt en glasmålning, infattad i en nisch, smyckad med kalkmålningar (fig 269). Tillkom i samband med restaureringen 1914–15.

Fig 271. Caritas (t v) och Temperantia (t h). Gipsfigurer från 1754 års altarprydnad, jfr fig 270. Foto 1968.

Caritas (left) and Temperantia (right). Plaster figures from the 1754 reredos, cf fig 270.

Fig 272. Predella från altarskåp 1492. Sannolikt från Lars Germundssons verkstad, Enköping. Foto 1968.

Predella from triptych, 1492. Probably from the workshop of Lars Germundsson, Enköping.

Fig 273 (nedan). Kristus som smärtoman. Detalj av predellans målningar fig 272. Foto 1968.

Christ as Man of Sorrows. Detail of painting on predella, fig 272. Bottom.

Fig 274–75. Franciskus stigmatiserad (t h), biskop Nicolaus (nedan). Detaljer av predellans målningar fig 272. Foto 1968.

St Francis stigmatized (right), Bishop Nicholas (bottom). Details of paintings on predella, fig 272.

Tidigare altarprydnad

Altarprydnaden bestod före restaureringen 1914-15 av en pelarställning omkring korfönstret (fig 270). Krönande listverk med Jehovahsol, från vilket följande figurer är bevarade; nu i sakristian: Två kvinnoskulpturer i friskulptur av förgylld gips på trästöd och träfot: — 1. Med barn vid höger sida (Caritas, fig 271) — 2. Med kanna i höger hand, skål i vänster hand (Temperantia, fig 271). Båda höjd 48. Kors med sol av förgyllt trä. Höjd 77. Altarprydnaden förfärdigades 1754 av »modelleuren» Johan Hultman²⁷ för 600: — dlr kmt (st prot 1754; räk 1755; vis prot 1757). Som krön uppsattes 1799 en förgylld sol, tillverkad av snickaren Lönberg i samband med reparation av altarprydnaden (räk). Skulpturerna förgylldes 1837 (räk).

Predella från medeltida altarskåp²⁸

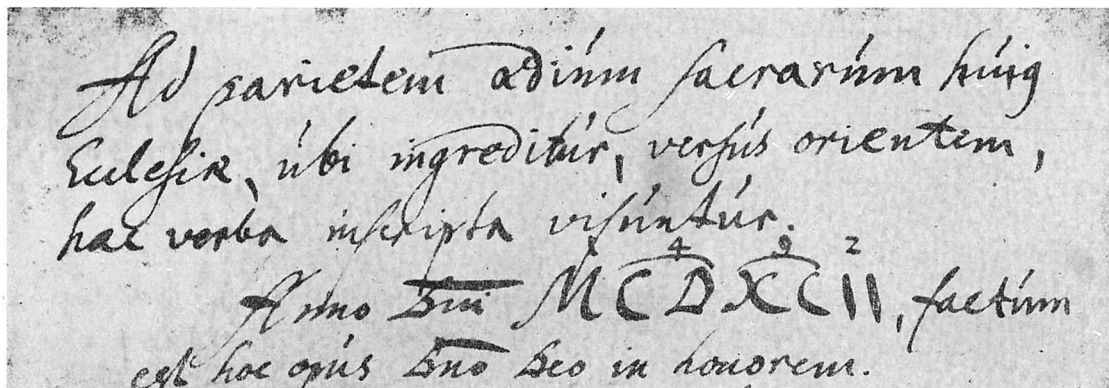
Från ett medeltida altarskåp återstår predellan av trä med figural målning, delvis avflagnad (fig 272-75). Mittpartiet framställer mot svart, stjärnbeströdd bakgrund Kristus som smärtoman med gloria, ornerad med fyra treflikiga liljor. Två änglar, till vänster med lilja, till höger med svärd, uppbär hans mantel (sannolikt anspelning på Yttersta domen). Kristus flankeras av följande figurer från vänster till höger: — 1. Franciskus stigmatiserad, iförd ordensdräkt, på dräkten nedanför halsen bokstaven

»V», möjligen hänsyftande på V(ranciscus) eller V(ictor), segrare över synden; — 2. biskop Nikolaus med inskriften: »Nicklas»; — 3. Gregorius den store framställd som påve, på dräkten upp till till höger bokstaven »g»; — 4. kyrkofadern Hieronymus med lejon; — 5. biskop Erasmus med tarmar, lindade om ett vindspel; — 6. fragment av biskop med bokpåse, ej identifierbar. Färger: övervägande rödbrunt, brunt samt förgyllning. Längd 215, höjd 42. Uppställd i sakristian. Framställningssättet är stelt och detaljerat med noggrannt tecknade men föga naturalistiska anatomiska detaljer, exempelvis Kristi kropp och händer. Detta, liksom sammanblandningen av kyrkofäder, biskopar samt Franciskus, talar för att altarskåpet är ett lokalt uppländskt arbete. Medtagandet av en Franciskusfigur i detta sammanhang tyder på att altarskåpet har utförts i Enköping, där ett franciskanerkloster var beläget. Sannolikt är altarskåpet utfört av Lars Germundssons verkstad i Enköping (jfr Bred, s 244).

En anteckning i en volym i kyrkoarkivet (fig 276) synes hänsyfta på ovannämnda altarskåp: »Ad parietem aedium sacrarum huig Ecclesiae, ubi ingreditur, versus orientem, hac verba inscripta visuntur. Anno Dñi MCDXCII¹⁴⁹², factum est hoc opus Dño Deo in honorem». (= På muren till denna kyrkas kor, varest man inträder, vänd mot öster, ses dessa ord inskrivna. År 1492 är detta verk gjort

Fig 276. Tidigare inskrift på korväggen, nedtecknad i en volym i kyrkoarkivet (L I:2). Inskriften daterar altarskåpet, jfr fig 272, till 1492.

Former inscription on wall of chancel, reported in a volume in the church archives. The inscription dates the triptych, cf fig 272, to 1492.

till Guds ära.)²⁹ Anteckningen, som har påträffats bland annotationer rörande olika arbeten under 1600-talet, kan antas vara överförd från en äldre volym.

Krucifix

På altarbordet kors av skulpterat och målat trä (fig 277). Korsarmarna avslutas av fyrpass; korsmitten samt sockeln har rundlar med inskrivet kors. Längs korsstam och armar knoppar, symboliserande livsträdet. Färger: brunt, sniderier i rött och gult. Höjd med sockel 105, utan sockel 93. Unggotik, ca 1300. Korset, vid vilket enligt snabbinv har varit fäst ett nu förlorat krucifix, har sannolikt ursprungligen utgjort ett processionskrucifix från medeltiden. Korset, som har påträffats liggande mellan valven, renoverades 1914–15, då det kompletterades med nuvarande sockel (O:1, skr rörande rest 1914–15).

Predikstol

Predikstol av snidat och målat trä, bestående av korg med underrede, ljudtak samt trappa med bröstvärn (fig 278). Den polygonala korgens fält har nischer, omfattade av bågställningar med snidade akantusornament. I nischerna är insatta skulpturer framställande: 1. evangelisten Markus trampande på lejon, 2. evangelisten Matteus med änglabarn (fig 279), 3. välsignande Kristus med jordklotet, 4. evangelisten Lukas med ox. Samtliga av evangelisterna bär bok. I korgens hörn snidade figurer, framställande: 1. Andreas med sitt kors (fig 280), 2. evangelisten Johannes med kalk (fig 281), 3. Paulus med svärd, 4. Tomas med sten och lans. Nedanför figurerna druvklasar. Korgens yta indelas av en rik snidad ornamentik, företrädesvis akantusornament men även ansats till broskverk. Nedtill avslutas korgen av fotlist med hängande druvklasar och harpor. Underredet uppbäres av sexsidig pelare. Det polygonala ljudtakets ramlist krönes av kartuscher, av vilka en bär inskriften: »Anno 1654 / den 22 / may.» Runt nederkanten hängande genombrutna ornament. På väggen bakom predikstolen är målat ett draperi. Trappan, som från koret för upp till predikstolen, har bröstvärn med enkel fältindelning. Tillverkades 1762–63 i samband med att predikstolen flyttades från kyr-

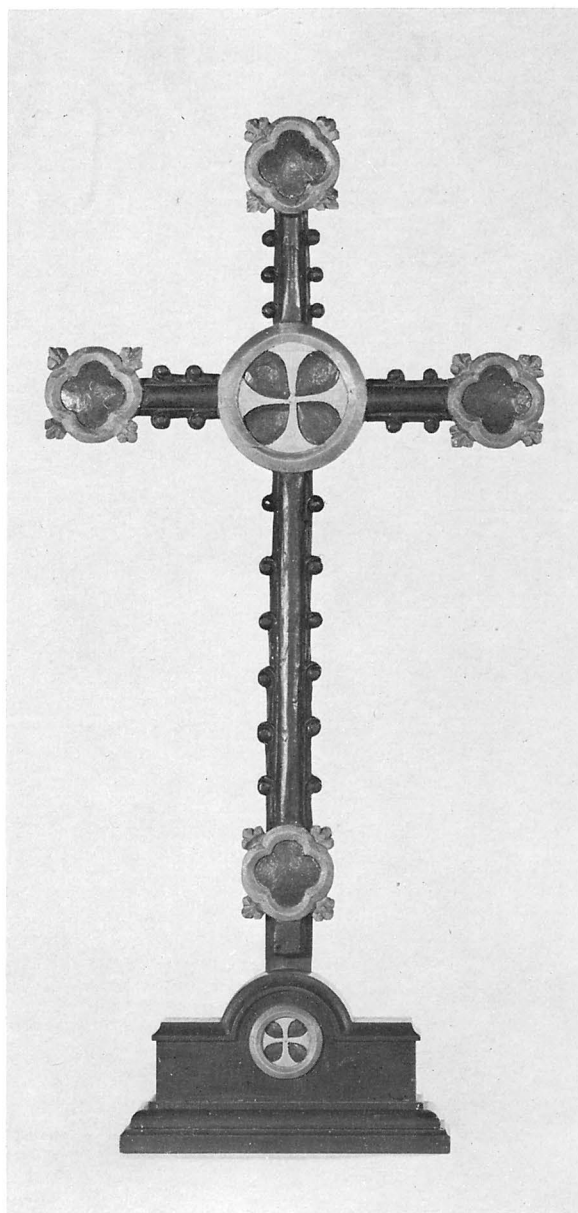

Fig 277. Kors från processionskrucifix. Unggotik, ca 1300. Renoverat 1914–15. Foto 1968.

Cross from a processional crucifix, ca 1300. Restored in 1914–15.

Fig 279. Evangelisten Matteus. Detalj av predikstolskorgen fig 278. Foto 1968.

St Matthew, the Evangelist. Detail from the pulpit in fig 278.

Fig 278 (t v). Predikstol enligt inskrift på en av ljudtakets kartuscher från 1654. Av Hans Hebel. Foto 1968.

Pulpit, dating, according to an inscription on one of the cartouches of the sounding-board, from 1654. By Hans Hebel. Left.

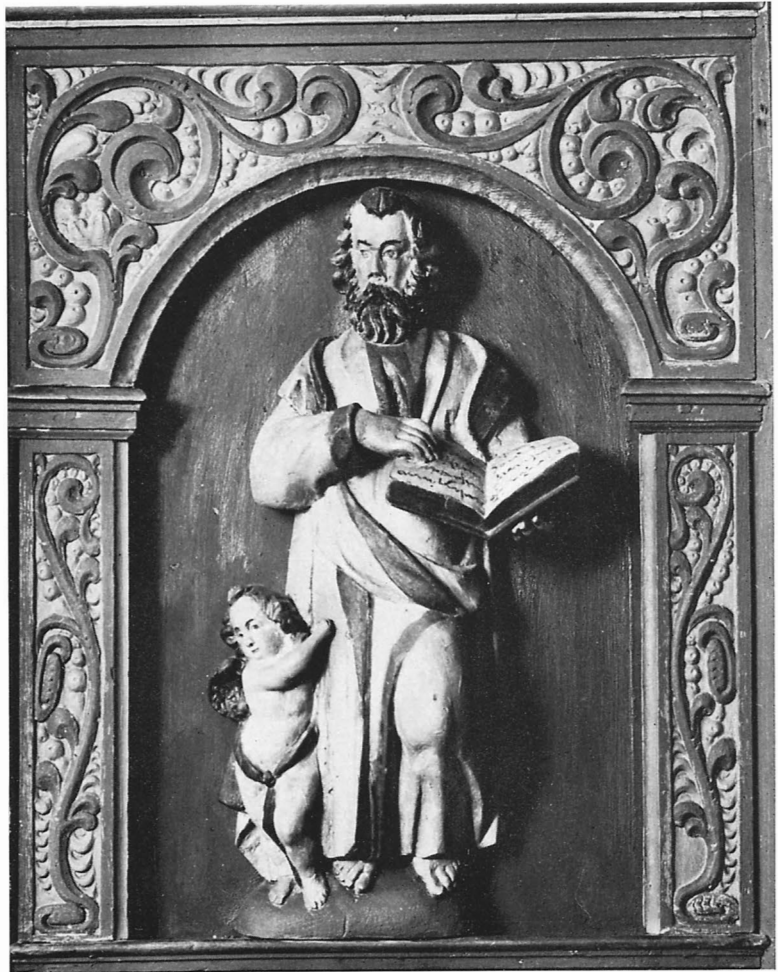

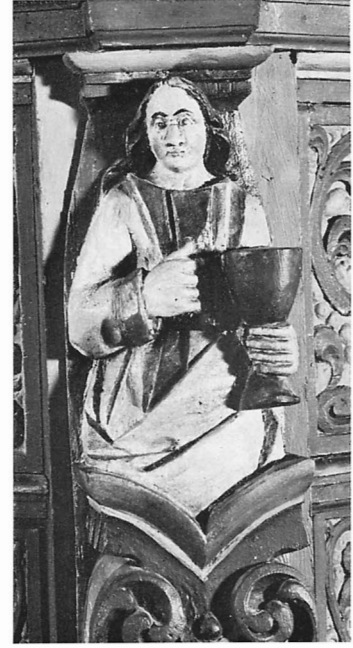
Fig 280 (nedan t v). Andreas med kors. Snidad figur i predikstolskorgens hörn. Foto 1968.

St Andrew with cross. Carved figure on corner of pulpit. Bottom left.

Fig 281 (t h). Evangelisten Johannes. Snidad figur i predikstolskorgens hörn. Foto 1968.

St John the Evangelist. Carved figure on corner of pulpit. Right.

kans södra till dess norra sida (räk, vis prot 1757, supplement). Bågfältet nr 4, med framställning av evangelisten Lukas, synes av figurstilen och ornamentiken att döma ha tillkommit senare, förmodligen i samband med restaureringen 1414–15.

Predikstolen förfärdigades enligt dateringskartuschen 1654. Mästaren till densamma, »Mäster Hans», omnämns i räk 1656, då resterande utbetalning utgick för hans arbete med predikstolen. Allt som allt uppgick summan till 300 dlr kmt. År 1657 inlöstes »beleten på predikstolen ifrån Stockholm» (räk).

Mäster Hans synes vara identisk med Hans Hebel, en synnerligen produktiv predikstolsniddare vid tiden omkring 1600-talets mitt. Inte mindre än elva predikstolar har tidigare kunnat tillskrivas honom.³⁰ Hela gruppen är lokalt begränsad till södra och västra Uppland med tyngdpunkten i Trögds härad med predikstolen i Veckholm som viktigaste monument. Predikstolorna visar sinsemellan stora likheter. Hörnfigurerna, ornamentiken med dess ansats till broskverk i Sparrsätra återfinnes bl a på predikstolen i Västeråkers kyrka. Predikstolar av Hans Hebel är även bevarade från de närbelägna socknarna Långtora och Torstuna.

1654 års predikstol ersattes 1837 (räk) med en ny predikstol. Denna nyttjades fram till restaureringen 1914–15, då den äldre återuppsattes. 1837 års predikstol avbildas å äldre fotos i ATA (fig 270). Den bestod av rund korg med snidade symboliska motiv, runt ljudtak, nedtill avslutat av baldakin, samt trappa med fältindelad bröstvärn.

En tidigare predikstol nämnes 1626, då »himel» tillverkades till predikstolen (ant i L I:1).

Timglas

Timglas för fyra glas på ståndare av snidat och blåmålat trä i genombrutet arbete. Höjd 68. Enligt räk inköpt 1734. Inköp av två tidigare timglas upptages i räk respektive 1684 och 1708.

Bänkinredning

Öppen bänkinredning, blåmålad; konturerade gavlar med gulbrunt kors, inskrivet i rundel (fig 258–59). Jugendstil. Bänkinredningen tillkom i samband med restaureringen 1914–15.

Väggarnas nederdel är inklädd med spegelin-

delad träpanel, sannolikt från en tidigare bänkinredning.

Rörande tidigare bänkinredningar är en bänklängd från 1628 nedtecknad i L I:1. Den upptar 19 manfolks- och 19 kvinnfolksbänkar. År 1677 tillverkades nya bänkar av Matthias Snickare i Enköping (L I: 2, ant i slutet av vol). Bänkarnas antal hade enligt en bänklängd från detta år utökats till 22 manfolks- och 23 kvinnfolksbänkar (i L I:1). År 1700 tillverkade snickaren Anders Nyman, Enköping, ett antal bänkar i kyrkan, bl a »Bänk för Pastore och bookstool uti den gamblas rum i högkoren» (räk). Föregångaren till nuvarande bänkinredning tillverkades 1762–64 av snickaren Abraham Morin, Sala.³¹

Läktare

Läktaren i väster är uppställd på ett podium, inklätt med fältindelad, blåmålad träpanel (fig 258). Läktarbarriär med framskjutande mittparti med enkla rektangulära fyllningar; blåmålad med omramningar i brungult. Upptill profilerat listverk. Läktaranordningen tillkom i samband med restaureringen 1914–15,³² varvid den äldre läktarbarriären utnyttjades (handl ang rest i O:1). Västläktare uppbyggdes i kyrkan 1764 av snickaren Abraham Morin, Sala, som hade uppgjort två ritningsförslag. Av dessa utvaldes ett av förslagen, kostnadsberäknat till 700 dlr kmt (st prot). Till denna läktare flyttades 1772 orgelverket, som tidigare var uppställt på en läktare ovanför sakristiedörren (st prot 1772, vis prot 1778). Läktare i kyrkan omnämns tidigast 1644, då »lecht» förfärdigades »med dörr och lås före».³³

Orgel

Orgeln byggdes 1914–15 av orgelbyggaren E A Setterqvist & son, Örebro.³⁴ Fasaden har piporna ordnade i fem fält; i mitten ett större fält inom bågställning. Ornerad med växtornament samt överst strålsol, flankerad av harpor. Orgelverket har 11 stämmor.

Orgel omnämnes tidigast 1642, då man överlade att »bort Rifua dhett G: orggvärcket» (st prot). Man beslöt emellertid att reparera densamma. Reparationen ägde rum 1644. I samband härmed uppsattes orgeln på en nybyggd läktare (ant i L I:2).

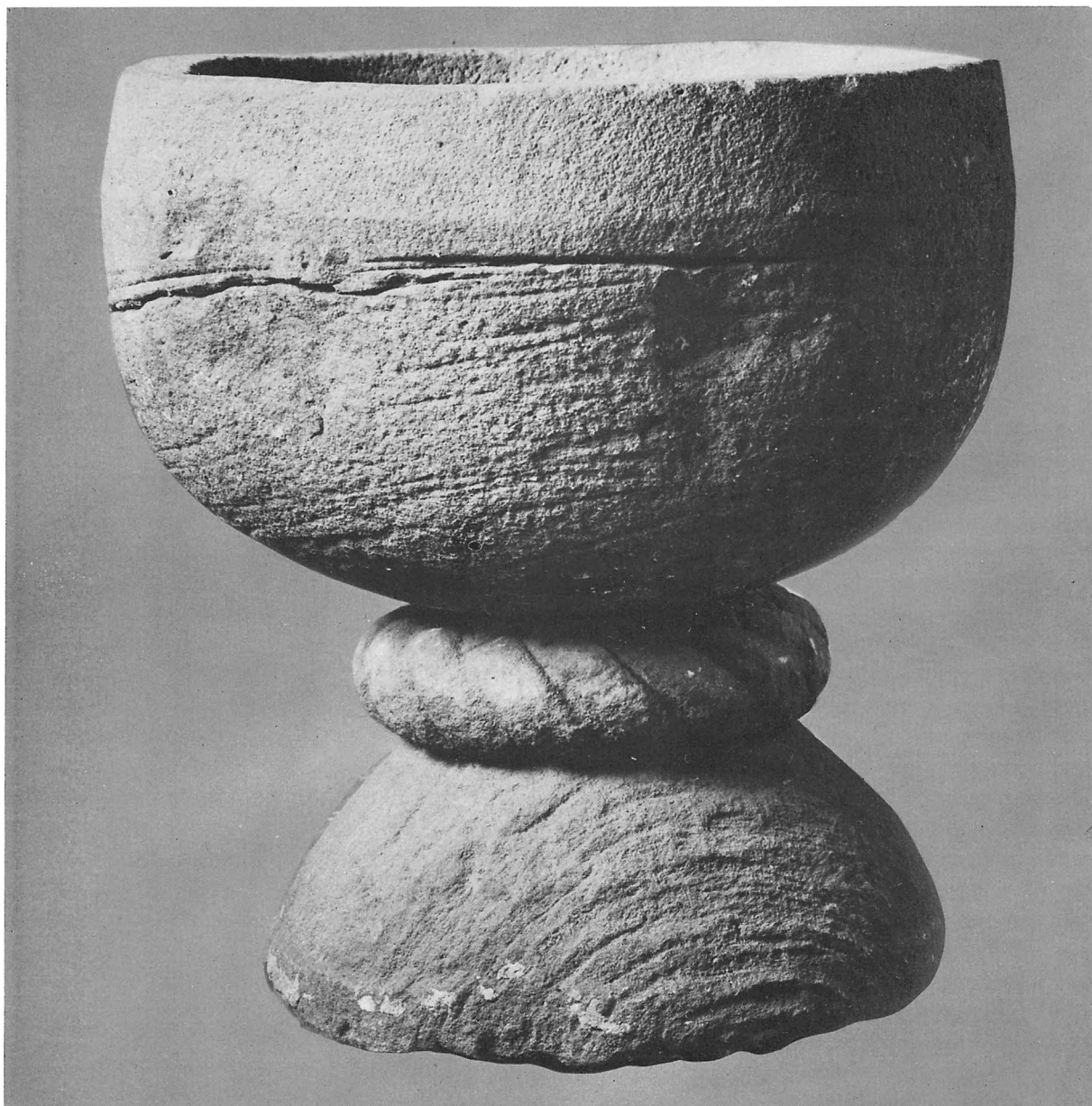

Fig 282. Dopfunt av sandsten, äldre mälardalstyp. 1100-talets slut. Foto 1968.
Sandstone font, old Mälär-valley type. End of 12th century.

Orgeln, som enl inv 1699 hade 5 stämmor, nyttjades ända fram till 1779.³⁵ Verket undergick enligt räk 1701 en större reparation av organisten Zacharias Karre. Ny orgel byggdes 1779 av orgelbyggaren Jonas Ekengren³⁶ (st prot 1778–79, skr 1911, ATA). Den såldes till skolsalen 1872, då

ännu en ny orgel byggdes av Daniel Wallenström³⁷ (st prot).

Nummertavlor

Två nummertavlor, rektangulära med blåmålade träramar (fig 259). Höjd 95, bredd 60. Uppställda

Fig 283. Dopskål av tenn, inköpt 1706. Foto 1968.
Pewter baptismal bowl, purchased 1706.

på ömse sidor om altaret. Tillkom i samband med restaureringen 1914–15.

Rörande tidigare nummertavlor inköptes en svart »furutavla» 1706.³⁸ En nummertavla, skänkt av församlingen, nämnes som nyförvärv i vis prot 1757. År 1824 inköptes även nya nummertavlor (räk).

Dopredskap

Dopfunnt av sandsten i två stycken (fig 282). Halvklotformad cuppa med uttömningshål, vid kanten spår av borthuggen ornering. Rund, koniskt formad fot med repstavsulst. Höjd 77, cuppens diameter 65. Äldre målardalstyp, typ II.³⁹ Av samma utförande som dopfunten från Salems kyrka i Sörmland.⁴⁰ Av typ II finns några ex i Uppland, bl a i Skäfthammar och möjligen Kalmar. I Västmanland är denna typ mera vanlig. De första dopfunterna av typ II bör ha tillkommit redan under 1100-talets tredje fjärdedel, men verksamheten har fortgått under så gott som hela århundradet.

I stället för den medeltida dopfunten av sten nyttjades under en lång period en dopfunnt av ek, upptagen i inv mellan 1699 och 1814; i den senare inv nämnes den vara sprucken. I dess ställe upptas 1814 ett dopbord av pärlfärgat trä.

Dopfat av silver. Brett brätte med drivet och cicelerat arbete. Graverad inskrift på brättet: »Gåva av prosten S. Westin o. hans maka, Edsbyn 1968.» Diameter 61. Anskaffad genom Libraria. Utförd av silversmed Lennart Samuelson, Täby.

Dopskål av tenn, rund med handtag (fig 283). Höjd 10, diameter 19,5. Anskaffades 1741, varvid en äldre dopskål av tenn, inköpt 1706, lämnades i utbyte (räk 1706, 1741).

Inv 1656 upptar en »Kopparkettel i funten». I inv 1814 antecknas, att denna skulle försäljas.

Nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver (fig 284).⁴¹ Stor rund cuppa, uppåt något vidgad, sexpassformad fot, ornerad med sex emaljerade figurmedaljonger och sex helgonbilder i relief, cylindriskt skaft med bred, platt nod med sex runda utsprång.

Foten har plan, smal fotskiva och ståkant i form av genombrutet fyrpassgaller. Sexpassets lober har vardera en cirkelrund medaljong med emaljerad framställning (fig 284–85). Medaljongen infattas av smal kantlist; emaljen är translucent, figurerna infattas i smal fyrpasslist. Medaljongerna framställer: — 1. Matteusängeln i knästycke, stående i halvprofil, bärande språkband med text: »S Matha.» — 2. Markuslejonet, stående i profil; språkband mellan tassarna med text: »S Marcvs.» — 3. Tvåbent fabeldjur i profil men människoansikte en face. — 4. Lukasoxen stående i profil; mellan frambenen språkband med text: »S Luc---hus.» — 5. Johannesörnen i profil; språkband mellan klorna med text: »S Io--ha--L.» — 6. Den ursprungliga medaljongen bortfallen och ersatt av en slät förgylld platta med graverad dekor med initialerna IHS. Medaljongerna förenas av en spiralvriden silvertråd som i flack båge delvis förenar dem och ovan denna silvertråd mellan medaljongerna gjutna relieffigurer, räknade från IHS. Medaljongen till höger: 1. Biskop i midjebild. 2. Petrus i midjebild. 3. Liten sittande figur en face. 4. Kvinnligt helgon i midjebild. 5. Helgon i midjebild. 6. Paulus i midjebild. Figurerna krönes av grovt graverade baldakiner, spetsbågiga med inre trepassbåge och avslutade upp till med vulstformig knopp med tredelat blad; figurernas och medaljongernas grund grovt nätsgrafferad.

Nodens sex runda utsprång har runda medaljonger med kälad kant och grovt skuren bokstav på nedsänkt grund och inramas av fyrpass. Bokstäverna bildar: »I-H-E-S-V-S.» Mellan utsprången sitter fastlödda druvklasknappar och ovan och nedan dessa pålagda, gjutna vinblad.

Skaftet i två cylindriska led, i senare tid utökat med slät, ringformig led. Skaftet ornerat med bladmönster i relief. Cuppan slät med inskrift »Sparr-

Fig 284. Kalk av förgyllt silver.
Sannolikt inhemskt arbete, 1300-talets
senare del. Cuppan vidgad 1714. Foto
1952. ATA.

*Silver-gilt chalice, probably Swedish
work, latter half of the 14th century.
The cup was enlarged in 1714.*

sätra kyrka». Kalkens höjd 21 (exkl cuppa 13). Sannolikt inhemskt arbete med importerade medaljonger. 1300-talets senare del. Enligt räk tillkom den nuvarande cuppan 1714, varvid den äldre mindre cuppan nedsmältes.

Paten av förgyllt silver, rund med graverad dekor (fig 287).⁴¹ På brättet inskrift i majuskler på grovt nätsgrafferad grund inom graverade ränder. »Expiat: omne-nefas: XPC: quem: contiet. hoc. vas» (= Kristus, som denna kalk innehåller, försonar all

synd). I botten mittmedaljong med graverad framställning av Agnus Dei inom tolv halvrunda pass med treflikiga vinblad på grovt nätsgrafferad grund. Inskrift under botten: »Sparsätra kyrka.» Diameter 15. Samtidig med kalken.

Vinkannor: — 1. Av silver, delvis förgylld. Pärnformad med snås, handtag med tumgrepp samt lock med bladknopp. Rund, profilerad fot. Graverad inskrift vid kannans övre kant: »Sparssetrae. Altare. Kanna / A° 1715.» Stämplrar vid kannans

Fig 285–86. Detaljer av kalkens fot med emaljerade figurmedaljonger och helgonbilder i relief. Foto ATA.

Detail of foot of chalice with enamelled figures medallions and representations of saints in relief.

övre kant: åldermansranka, krönt huvud IL (= Johan Lund, f 1696, † 1720, Stockholm). På locket samt under botten åldermansranka. Höjd 30. Inköpt 1715 (räk). — 2. Av silver, delvis förgylld. Pärönformad med snås, handtag med tumgrepp samt lock med liggande lamm. Rund fot med gjueten växtornamentik. Runt locket vulst med graverad dekor. Vid snåsens nedre del graverad blomma. Stämplor vid kannans övre del: S 2 (=1800), tre kronor, Uppsala stadsstämpel, Yttreus (= Olof Yttreus, f 1748, † 1810, Uppsala).

Graverad inskrift runt foten: »Denna kanna Till förende Om 31 Lod skänkt af Hustru Elisabet Mats Dotter i Benala. Om gjord ock Ökad Till 100 5 / 8 Lod På Sparrsätra Kyrkas Bekostnat år 1800. Pastore J L Weidman.»⁴² Höjd 36. Gåva 1715 (inv 1713, supplement; Domkap, skr 1716).

Rörande tidigare kärl för vinet upptages en »Tänflaska» och en »Tänkanna» i inv 1656. Tennflaskan, som enligt inv 1713 var åttkantig, fanns ännu 1814 (inv). Tennkannen utbyttes 1672 mot en ny dylik (räk). Ett tennstop inköptes 1702 (räk). Antecknas i inv 1814 vara sålt.

Ciborium av förgylld koppar (fig 288–89). Endast asken finns kvar. Sexsidig med pyramidformat lock, krönt av knapp. Å askens sidor är fastlödda följande sittande figurer av pressat bleck inom graverade, treklöverformade bågställningar: 1. välsignande Kristus, 2. Maria med barnet, 3. S Petrus, 4. S Olof, 5. S Erik, 6. S Paulus. Inskrift under botten: »Sparrsätra / kyrka.» Å asken rutverk i graverat arbete. Höjd 12. Fot och skaft förlorade. 1300-talet (*Upps utst* nr 595).

En oblatask av trä redovisas i vis prot 1757 vara inköpt för kyrkans medel. Fanns ännu 1814 (inv).

Sockenbudstyg: Kalk av silver, inuti förgylld. Liten bägarformig cuppa, rund fot. Punsad inskrift på cuppan: »Sparrsätra Kyrka.» Stämplor på foten: H 3 (= 1814) OB (= Olof Bergström, Uppsala, 1810–1827). Höjd 15,5. — Paten, slät av silver, ovan förgylld. Under botten inskrift: »Sparrsätra» samt samma stämplor som kalken. Diameter 7. — Oblatask av silver, rund, platt. Punsad inskrift på locket: »Sparrsätra.» Diameter 3,5. Förfärdigades i Uppsala 1814 (inv 1814). Sockenbudstyget förvaras i brunt läderfodral. — Inköp av tidi-

Fig 287. Paten av förgyllt silver. 1300-talets senare del. Foto 1953. ATA.

Silver-gilt paten, latter half of the 14th century.

gare sockenbudstyg redovisas i räk 1664 och 1692. År 1611 reparerades en sockenbudskalk (räk).

Sked av förgyllt silver. Skaft i form av en kvinnofigur. Å bladet graverad kvinnofigur. Längd 15. Gåva 1616 (räk 1616; *Upps Utst* nr 583).

Vinsil av silver. Längd 14,5. Torde vara identisk med en vinsil, tillverkad av J P Hörling 1826 (räk). — En liten vinsil skänktes även 1794 av prosten J L Weidman⁴² (inv 1814).

Nattvardskärnen förvaras i kopparbyttor inköpta 1855 (räk).

Rökelsekar

Rökelsekar av malm (fig 293), åttasidigt med högt, spetsigt genombrutet lock i tre avdelningar. Höjd 46. 1400-talets senare del. Av samma typ som ett rökelsekar i Alskogs kyrka, Gotland (SvK, Go V:2, s 227, fig 253). I Enköpings museum. Inv 1656 upp- tar två gamla rökelsekar. Ett av rökelsekaren såldes enligt räk 1764.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver. Ringen krönes av åtta spetsar med gröna och vita stenar. Graverad

Fig 288. Ciborium av förgylld koppar. 1300-talet.
Foto 1968.

Ciborium of gilded copper, 14th century.

Fig 289 (nedan). Detalj av ciboriet fig 288 med
figurer av pressat bleck. Foto 1968.

*Detail of the ciborium in fig 288, with figures of
pressed sheet metal. Bottom.*

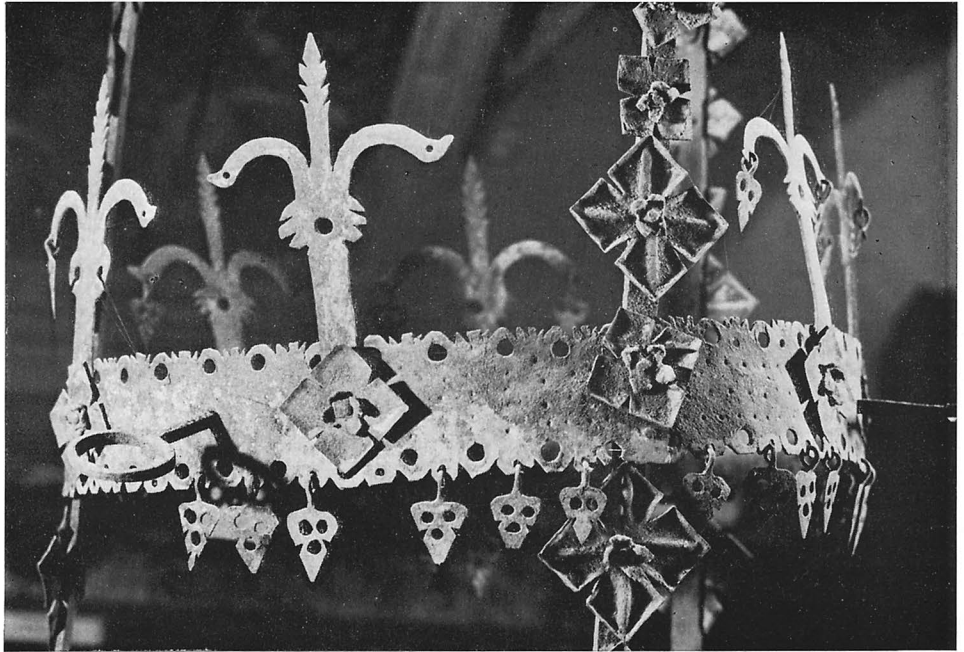
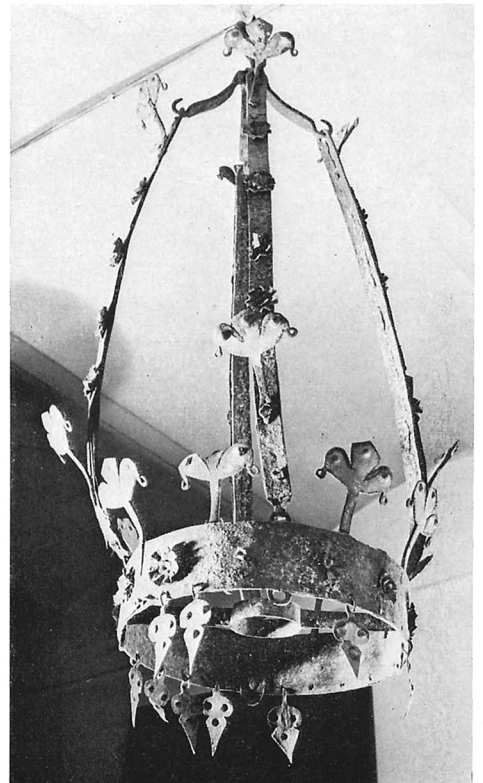
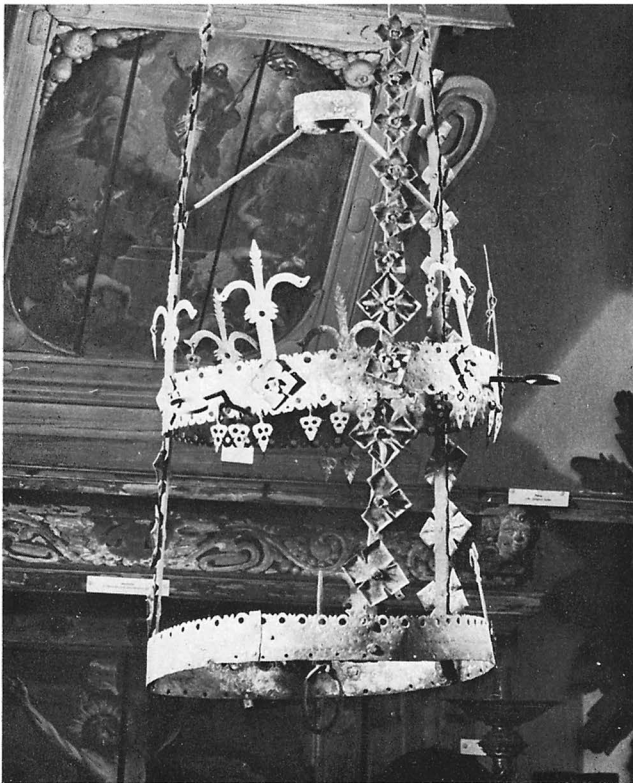

Fig 290–91. Ljuskröna av järn. Medeltida typ. I Enköpings Museum.
(Ovan detalj.) Foto 1968.

Iron chandelier medieval type. Detail, above.

Fig 292 (nedan). Ljuskröna av järn. Medeltida typ. I Enköpings Museum. Foto 1968.

Iron chandelier, medieval type. Bottom.

inskrift inuti ringen: »Sparrsätra kyrka.» Nedre diameter 6, övre diameter 11,5. Tillverkad av Libraria. Modern. Gåva av Sparrsätra kyrkliga syförening (inv 1954).

Ljusredskap

Ljuskronor av järn: — 1. Ursprungligen för fyra ljus, två ljushållare förlorade (fig 290, 291). Består av två kransar med rundlar i genombrutet arbete, förenade av tre band. Vid kransar och band är fastlödda fyrbladiga blommor. Från kransarna uppstiger liljor samt nedhänger genombrutna bladkläppar. Höjd ca 150. Medeltida typ, jfr ljuskronor i Edebo och Färentuna kyrkor (SvK, Up, II:2, s 887, fig 741, Up, VI:1, s 142). I Enköpings Museum. — 2. För ett ljus (fig 292). Består av en krans, dekorerad med fastlödda rosor. Från kransen uppstiger liljor samt nedhänger genombrutna bladkläppar. Höjd 90. Medeltida typ. I Enköpings Museum. — 3. För fyra ljus i en krans (fig 265). Enkelt utförande, 1800-talet? I sakristian.

Ljuskronor av malm eller mässing: — 1. Med åtta armar i en krans. Mittstammen krönes av dubbelörn och avslutas nedtill av stor kula. S-formade ljusarmar, runda droppskålar. Inköpt 1663 för 100 dlr kmt (räk). — 2. Med tolv ljusarmar i två kransar. Mittstammen krönes av en figur, ridande på en örn, och avslutas nedtill av stor kula. S-formade ljusarmar, runda droppskålar. Inköpt 1669 (räk). — 3. Med åtta ljusarmar i en krans. Mittstammen krönes av dubbelörn och avslutas nedtill av stor kula med graverat vapen för adliga ätten Cruus af Edeby nr 69. Å vapnet följande inskrift: »Soli Deo Gloria» (= Ära åt Gud allena). S-formade ljusarmar, runda droppskålar. Gåva av ägarna till Strömsnäs i Breds socken till minne av Christina Cruus⁴³ 1702 (nyförvärv 1702–08 i L I:3). — 4. Med åtta ljusarmar i en krans. Mittstammen avslutas nedtill av stor kula med följande inskrift: »Till / Guds Huses Prydnad är / denna Liuscrona förährad af / Johan Staphansson i Irsta / A: 1742.» Reflexblommor, S-formade ljusarmar, runda droppskålar.

Ljusplåt för tre ljus av driven och punsad mässing. Rektangulär, avrundad upptill och nedtill. Höjd 40, bredd 21. 1600-talstyp. Omnämnes i inv 1699, då den var placerad över bokstolen.

Ljusarmar av mässing i drivet och punsat arbete: — 1. För två ljus, rund väggplatta, vridet skaft, vilket skjuter upp i en spets mellan ljushållarna. Oval platta utan inskrift. Längd 42. Sannolikt identisk med en ljusarm med två pipor vid predikstolen, inköpt 1699 (inv 1699; räk). — 2. Ett par för ett ljus, rund väggplatta, vridet skaft med skaftring. Längd 28. — 3. För ett ljus, rund väggplatta, vridet skaft med skaftring, oval platta utan inskrift. Längd 26. — 4. Av samma utförande som nr 3 men med annan dekor. 2–4 1600-talstyp. — 5. För ett ljus, rund väggplatta, vridet skaft med skaftring. Oval platta med följande inskrift: »M:I:S / I:B:RÖ / Anno / 1731.» Längd 32.

Ett par ljusarmar av malm (?) för tre ljus. Rund väggplatta med drivet arbete. Längd 35. Gåva av ungdomskretsen 1925 (inv 1954–).

Ljusstakar av tenn: — 1. Ett par för ett ljus. Rund, kupig fot, vridet skaft med skaftring. På foten stämplar med initialerna H M (= Hans Moritz, 1652–1688 / 89). På den enas fot inristat: OB. Höjd 31. Tidigast upptagna i inv 1699 (jfr inv 1733). — 2. Ett par för ett ljus. Åttasidig profilerad fot, runt skaft med åttasidig skaftring. Under den enas fot inristat: »Sparrsätra Kyrka 1808», förmodligen hänsyftande på en reparation. Höjd 30. Inköpta av rusthållaren Petter Ekegren, Wiggeby 1738 (räk, inv 1745). — 3. För ett ljus. Åttasidig fot, refflat skaft med åttasidig skaftring. Under foten inristat: »P L (B?)». Höjd 25. Tidigast upptagen i inv 1764. — 4. Ett par för tre ljus. Rund fot. Under foten stämplar med signaturen: A Karlström. Höjd 39. 1900-talet.

Ljusstake av malm för två ljus. Rund fot med ståkant, profilerat skaft. Höjd 20. Sannolikt identisk med en ljusstake av malm, inköpt 1706 (räk).

Ett par ljusstakar av försilvrad pläter för två ljus. Rund fot, S-formade armar. Inskrift på foten: »Sparrsätra Kyrka.» Höjd 45. Gåva av kyrkliga syföreningen 1933 (inv 1954–).

Ett par ljusstakar av silver för ett ljus. Rund fot, nedre delen av skaftet i genombrutet arbete. På foten stämplar med årsbokstaven G 9 (= 1957) samt initialerna MG AB. Under foten inskrift: »Sparrsätra Kyrka / till minne av / Eric Segerström / 1960.» Höjd 25.

Rörande tidigare ljusstakar upptar inv 1656 en gammal kopparstake samt en »Messestake ny».

Textilier

Antependier: — 1. Av röd sammet med guldreliëbroderi: på mitten kors med törnekrona, ankare och brinnande hjärta, därnedanför korslagd oliv- och palmkvist. Längd 184, bredd 103. Tillkommen 1901 (inv). — 2. Av vitt linne med broderi i guld och färgat silke: på mitten krönt kors, omgivet av eldsågor. Kantad med guldband. Längd 184, bredd 103. Utförd av Libraria 1955, gåva av kyrkliga syföreningen (inv 1954-). — 3. Av grönt linne med applikation och broderi: på mitten IHS i guld, vitt och blått. Inskrift på fodret: »S W (= Sofia Widén) 1959». Längd 184, bredd 103.

Mässhakar: — 1. Av svart mönstrad sammet, velours jardinière (fig 294, jfr Jakobs kyrka, SvK, Sthlm IV, fig 98, s 352). På ryggstycket kors av breda silvergaloner. På framstycket Jehovahsol i silverreliefsöm. Kantad med silvergaloner. Synes vara identisk med en mässhake »medh allehanda färger gyllensammet», sänd från Stettin 1662 av översten Johan Nilsson Sparrfält (ant i L I : 2).⁴⁴ Mässhaken beskrives i inv 1699 ha »gyldenduksbotten och sametsblomor, kors med silfrduuk och silfwerspetsar». Det torde vara ovannämnda mässhake, som 1825 reparerades och försågs med sol och nya galoner (räk). Sannolikt färgades mässhaken svart vid samma tillfälle. — 2. Av svart sammet. På ryggstycket kors av silvergaloner. På framstycket Jehovahsol i silverreliefsöm. Kantad med silvergaloner. Inköpt 1789 (st prot 1789; inv 1814). — 3. Av svart sammet. På ryggstycket kors av silvergaloner med törnekrona samt korslagd oliv- och palmkvist i silverreliefsöm. På framstycket Jehovahsol i silverreliefsöm. Kantad med silvergaloner. Tillkommen 1866 (inv). — 4. Av vit sidendamast med mönster, framställande evangelisterna med sina attribut. Applikationsbroderi i guld och färger: på ryggstycket gaffelkors med IHS i reliefbroderi på en rundel i korsmitten. På framstycket mindre kors. Inskrift på fodret: »Libraria / komp M.G. (= Märtha Gahn) / 1951.» — 5. Av grönt ylle med applikationsbroderi i guld, svart och rött: på ryggstycket gaffelkors, vars armar möts på framstycket. Triangel anbragt på rundel i korsmitten. Inskrift på fodret: »Libraria /

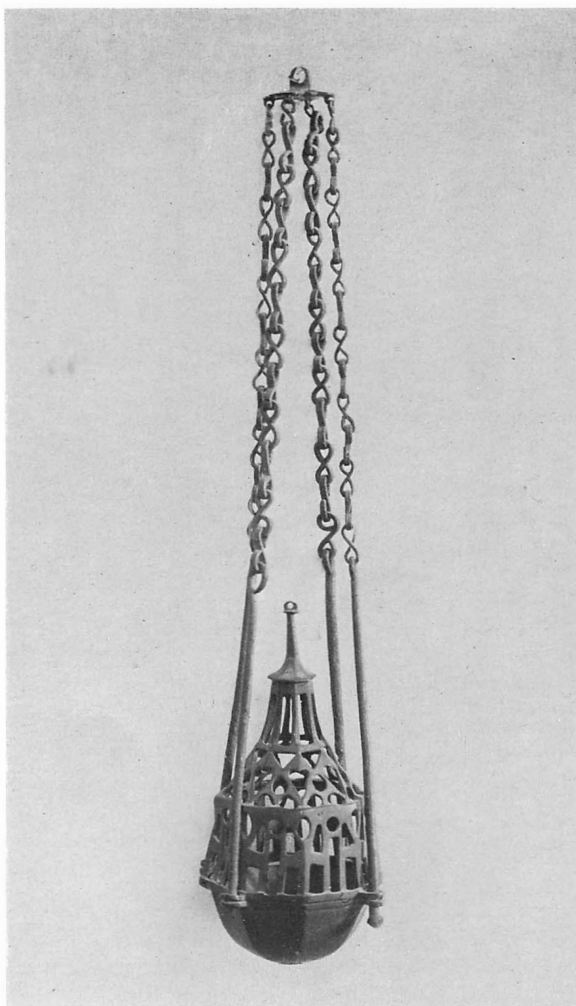

Fig 293. Rökelsekar av malm, 1400-talets senare del. I Enköpings Museum. Foto 1958.

Bronze cencer, latter half of 15th century.

komp A-L O-K (= Anna-Lisa Odelqvist-Kruse) / 1966.» — 6. Av blått ylle. Inskrift på fodret: »Ateljé Libraria / Stockholm / komp. MSA (= Märta Swartling Andersson) / 1968.»

Stolor: — 1-3. Två av grönt linne, en av rött siden med kors i guldband och broderi. 1900-talet.

Kalkkläden: — 1. Av vitt siden med applikation och broderi i guldtråd och paljetter: i mitten triangel med inskrift Jahwe, längs kanten växtranka. Kan-

Fig 294. Mässhake av stormönstrig svart sammet, tidigare i flera färger. Gäva 1662. Foto 1968.

Chasuble of large-patterned black velvet, formerly in several colours. Gift, 1662.

tad med bomullsfrans. 34 × 36. Sannolikt identisk med ett kalkkläde med guldbroderi, upptaget som nyförvärv i inv 1814. — 2. Av svart siden med broderi i guldtråd, pärlor och paljetter: i mitten kors med törnekrona och IHS. Runt mittmotivet följande inskrift inom koncentriska cirklar: »O Guds lamb som borttager werldens synder.» I hörnen växtmotiv. Kantad med guldfrens. 40 × 42. Troligtvis 1800-talet. Av samma utförande som håv nr 1. (se nedan).

Predikstolskläden: — 1. Av vitt linne med broderi i grått: i hörnen rundlar med Kristi monogram. Inskrift på fodret: »1964/ 19/2.» 61 × 61. — 2. Av grönt linne. Nedtill broderi i rött: tre cirkelbågar, som skär varandra. Kantad med guldband. In-

skrift på fodret: »Ateljé Libraria / Stockholm 1968.» 50 × 50. — 3. Av blått linne. Nedtill broderad inskrift i rött och guld: »Jesus Kristus», bildande ett kors. 49 × 49. 1960-talet.

Håvar: — 1. Av svart sammet. Indelas av guldgaloner i fyra fält med broderade växtrankor. Mässingsring och -holk. Troligtvis 1800-talet. — 2. Av rött sammet. Vid kanten broderad bård i guldtråd. Avslutas av boll, överbroderad med guldtråd. Mässingsring och -holk, den senare med ingraverat Gudsöga. Tillkommen 1930 (inv 1954-).

Ryamatta med växtmotiv. Färger: övervägande rött, vitt och blått. Inskrift på baksidan: »På initiativ av / Sparrsätra-Breds / Lotta-avdelning / förfärdigad vintern 1946-47.» 175 × 175 (utan frans.) Kopia av en ryamatta från Gunsta (inv 1954-).

Försvunna textilier

Av äldre textilier av större intresse upptar inv 1656 (med kompletteringar enligt inv 1699): — 1. Kor-kåpa av grön sammet. Inv 1814 uppger, att den då var söndermögglad och förstörd. — 2. Mässhake av grön sammet med broderat krucifix. — 3. Mässhake av svart sidenkamlot med rött kors. — 4. Mässhake av rosenkamlot. — 5. Mässhake av »blomerat siden och guldsnören i korswis». Fanns ännu 1814 (inv). — År 1662 sände Johan Nilsson Sparrfält⁴⁴ från Stettin ett altartäcke »af rödt atlask» med silkesfransar och silkessnören samt ett handkläde, broderat med mångfärgat silke (ant i L I:2, jfr ovan mässhake nr 1).

Gravar i kyrkan

Gravhällar i koret: — 1. Av sandsten (fig 295). Inskrift på ett rektangulärt fält på hällens övre del: »Har ligger: begrafwen wordige / mann: H: Nils Olai:⁴⁵ fordom: kyr/kioherde: i Sparsatra: och: Bre/dhen. hwilken affsomnade i / Herranom then 10 septem/bris Anno MDCXXIX och / begroffs den 24 septembris.» Därunder kartuscher med initialerna NS (OI) (= Nils Olai) SAD (= Susanna Andersdotter) inom lagerkrans. Å ömse sidor om denna till vänster döds-kalle till höger timglas; nedanför båda rep, bundna kring korslagda benknotor. Inskrift på ett ovalt fält på hällens nedre del: »Philip 1: Christus ar:/mitt lifff och dodenn/ar min winningh.» Kring inskriftsfälten broskverksornament; i hörnen

rundlar med evangelistsymbolerna. Inskrift runt hällen: »Iob: 12: Iagh: wet: att: min / forlossare lefwer och han skal pa sidstone wppwa/ckia migh: af iordenne och iagh / skall medh thesso mine hvvdh omkladd warda och skal (i) mitt kiot fa see Gvdh.» Längd 208, bredd 132. — 2. Av sandsten. På hällens övre del kartusch med timglas, inskrivet i lagerkrans. På hällens nedre del rektangulärt fält med spår av inskrift, upptecknad av Ihrfors (s 653 f): »Her under ligger begraffven Wyrdige och wällärd Her Erick Johannis⁴⁶ fordom Kyrkioherde uthi Sparsätra och Breden, affsomnade i Herranom den 28 Aprilis Anno 1656, sampt hans kera Hustru Gudsfructig och Dygdesamma Matrona Ingeborg Nilsdotter hwilken affsomnade den ...» Runt inskriftsfältet broskverksornament. I hörnen rundlar överst med blommor, nederst med timglas och dödsskalle. Spår av inskrift runt hällen, upptecknad av Ihrfors: »Så elskade Gud werlden at han utgaff sin ende Son e e e e.» Längd 188, bredd 128. — 3. Av kalksten. Inskrift på hällens övre del: »Matth: Arenius.⁴⁷ huius. ecclesiae. P et P/A.1673» (= Matthias Arenius kyrkoherde och prost år 1673). I hörnen rundlar med följande inskrift: »Christus / Vita / Mors / Lucrum» (= Kristus Livet Döden Vinning). Längd 209, bredd 150. — 4. Av sandsten. Inskrift på hällen: »2 Cor 6 v 9 / Sasom the ther doo och / sy wy lefwom / uthi detta sahl hopp. Hwilar har / Magnus Laur. Sandel / fodd i Stockholm åhr 1664 den / 1 december kiorckioherde wid / Sparrzetra och Breds forsamlin/gar antagen 1711 dodde 1731 / den 18 mai¹ och probst 1728 / med thes k maka hustru / Catharina Olai Chytræa / fodd 1675 dodde 17 .. / iamte thes barn. Christs ar mit lif doden ar min winning. Philip 1 v 21.» I hörnen rundlar utan ornament. Längd 200, bredd 133.

Runsten

Runstensfragment av grå granit (fig 296, U 796, SvR 8). Inskrift: »... rimr lät hugga ...» 107 × 40. Runföljden rimr synes utgöra en del av ett namn Grimir eller ett tvådelat namn på grimir, Torgrimir, Vigrimir eller dylikt. Ristningen är tydlig med breda, rundade linjer. Av runformer och ornamentik framgår, att stenen sannolikt är ristad av Livsten. Fastmurad i kyrkans sydvägg i pelaren närmast sö-

Fig 295. Gravhäll av sandsten över kyrkoherde Nils Olai, död 1629. Foto 1968.

Sandstone grave slab in memory of Vicar Nils Olai, † 1629.

der om ingången. Stenen, som tidigare har täckts av träpanel, frilades 1946 genom RAÄ:s försorg.

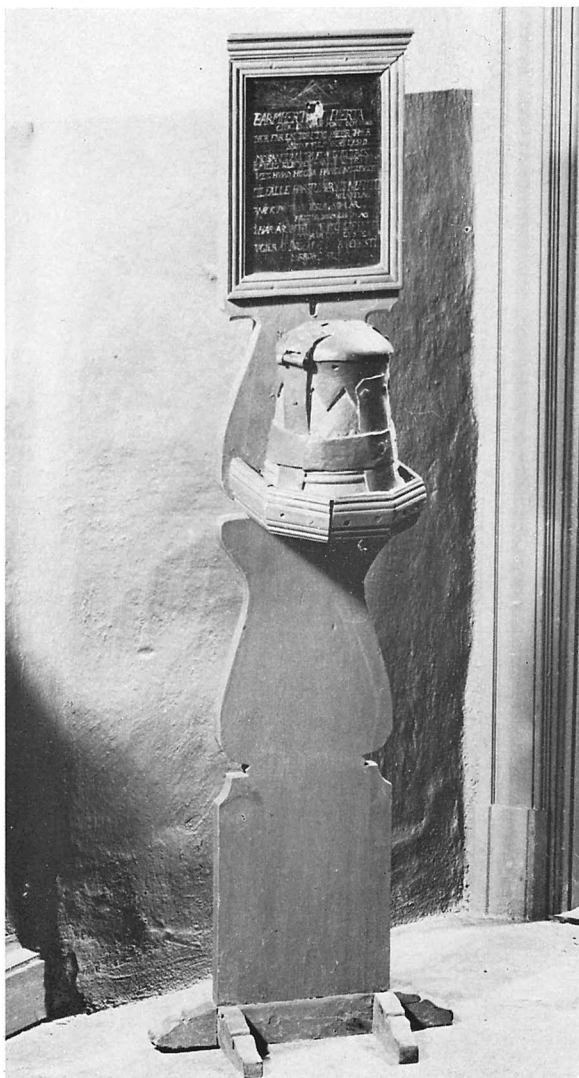
Oljemålning, tavlor

Oljemålning på duk, framställande Kristus på korset. Bleka färger i övervägande ljusbrunt och blått. Förgylld träram. Höjd 89, bredd 69. — Kopia av Olof Graus avritning 1748, blyerts på papper. Svart träram. Höjd 27, bredd 34. — Porträtt av Karl XIV Johan. Gravyr av C Forssell⁴⁸ 1822 efter målning av E Gérard. Brun träram. Höjd 78, bredd 58. — Porträtt, fem st fotografier, av följande av församlingens kyrkoherdar: J Nordmark 1854–1868, J G Collinder 1869–1879, A J Norberg 1880–

Fig 296. Runstensfragment sannolikt ristat av Livsten. Inmurat i kyrkans sydvägg. Foto 1968.

Fragment of runestone, probably carved by Livsten. Built into S wall of church.

1914, F W Carlsson 1915–1937, A Bladh 1940–1956. Rödbruna polerade ramar. Samtliga höjd 48, bredd 40.

Fattigstock

Fattigstock av trä med penningbössa av järn med ett utanlås, blåmålad (fig 297). Överst en trätavla med inristad och målad inskrift: »Barmhert(igt) hierta / gör en öppen pung och hand / ther får en torftig hielp. Ther / signas folk och land. / Almosan Tin ity for Gud tack/nemlig blifver / (then) vstra icke / vet. hvad högra handen gifver. Tillfälle har tu här, vis nu Titt / hiertelag / tänk på then usla, som är fattig, brecklig, svag / si här är intet tvång gifv hvad / Tu råer och Lyster / Tu gier åt ingen ann än Christi / bror och syster.» Målad inskrift på tavlans baksida: »Anno 1760.» Höjd 120, bössan 20. Gåva av prosten O Törnboum⁴⁹ (inv 1764). Uppställd i kyrkorummet väster om sydingången. — En tidigare fattigbössa förfärdigades 1679 (räk).

Möbler

Stol med svarvade ben och ramslåar. Brun läderklädsel å rygg och sits. Inskrift (tusch) på rygglädrets baksida: »Denna Stol är / skänkt till Sparrsättra Sacristia / af Prosten och Kyrkioherden Magister / Johan Lorents / Weidman⁴² / år 1810.» Ryggen höjd 112.

Fig 297. Fattigstock enligt inskrift skänkt 1760. Foto 1968. *Poor box, presented, according to an inscription, in 1760.*

Förvaringskistor: — 1. Av trä helt beslagen med gråmålad plåt. Välvtt lock, tre utanlås, bärkedjor vid sidorna. Höjd 60, längd 111, bredd 51. — 2. Av gråmålat trä med svarta järnbeslag. Plant lock med ett offerhål. Två utan- och ett innanlås. Höjd 37, längd lådan 80, locket 89, bredd lådan 42, locket 44. Sannolikt identisk med en kista för vin och pengar, inköpt 1751 (räk). — 3. Av blåmålat trä med svarta järnbeslag. Plant lock, två innanlås. Höjd 72, största längd 95, bredd 63. Upptages som nyförvärv i inv 1814.

Övriga inventarier

Plåt av silver, tidigare anbragt på en kyrkvaktarrock (fig 298). På plåten är graverad en avbildning av kyrkan 1790 samt följande inskrift: »Åhr 1790 / Spa Sättra / Kyrka. / Eric Löfgren.» Höjd 8,5, bredd 9. En kyrkvaktarrock med ovanstående silverplåt skänktes 1790 av sockenskräddaren Eric Löfgren (inv 1787, supplement, se även omslagsbilden).

Ett par vaser av tenn upptages i senaste inv som gåva av kyrkliga syföreningen. Enligt stämplars tillverkade av A Karlström, Spånga. — Ett par vaser av silver skänktes enligt inskrift 1960 av fru Tyra Segerström till minne av maken fabrikör Eric Segerström, Lådö.

Klockor

Klockorna hänger i klockstapeln. — 1. Storklockan har runt hals och slagring växtornament. På klockans liv änglahuvuden och putti samt på ena sidan följande inskrift: »Af slag för åtta år mitt liud förloradt går / Sen iag Sparrsätra tient mern' hundra tio år / Nu går iag härifrån med skiämder ton och röst, / Min syster fölie gör som ock har fåt tungt bröst / Af ålder och af bruk vår mun är öppnad worden, / Då stora stycken föll ifrån os ned på iorden, / Hålst wi rätt såta två i så fast många år / Ha giordt vår syssla städs at kalla Christi får, / Som i Sparrsätra är och hördt vårt rop: Ach kom! / Wänd tig från värld och synd, men tänck på Herrans dom / Ty ha Sparrsätra män, ja, många andra vågat / På oss en ansenlig hielp at bättra, hwad ej dågat (sic) / Och om de fölie gör när wi dem kalla på / Till kyrka och andackt, rik lön igen de få, / Hwar dag när som vår sol på hwalwet up el. neder / Går,

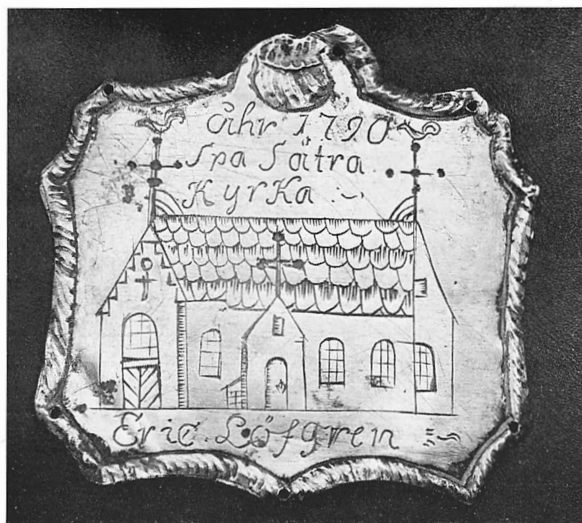

Fig 298. Silverplåt med avbildning av kyrkan 1790. Har varit fästad vid kyrkvaktarrock, skänkt av sockenskräddaren Eric Löfgren. Foto 1968.

Silver badge with representation of the church in 1790. Was formerly attached to sexton's coat. Presented by parish tailor Eric Löfgren.

sku wi ropa högt af hiertat sucker, beder, / Till Gud som stundlig Ehr så nådigt höra månd / Så styr han lefnad Ehr och gier en salig stund.» Enligt inskrift på andra sidan omgjuten 1741 av Isaac Rockman.⁵⁰ Höjd 116, diameter 120. Storklockan göts ursprungligen 1630 av »M: Jöran» (räk). En lista på bidragsgivare till den nya klockan är införd i vol L I:1 (ant 1624). K Maj:t beviljade 1626 tre skeppund »klockekoppar tullfritt afföre ifrå Kopparbärg-het». ⁵¹ — 2. Lillklockan har runt hals och slagring växtornament. På klockans liv änglahuvuden och putti samt på ena sidan följande inskrift: »Nu går iag hän, som i catholska tider / Här för har stadt att låfwa Herran blider / Och får en annan kropp gestalt och bättre skrud / Sen syster min och iag wi mistat har vårt liud / Till Herrans låf och pris, I unga, gamla, alla / Med nyian röst och ton her- efter sammankalla / Att I med hierta mun uti Sparrsätra kyrcka / må rätslig låfwa Gud och Honom tro- ligt dyrka.» Enligt inskrift på andra sidan omgjuten 1741 av Isaac Rockman.⁵⁰ Höjd 95, diameter 90. Enligt ovan citerade inskrift härrörde lillklockan före omgjutningen från medeltiden.

En nu försvunnen handklocka upptages tidigast i inv 1656.

Noter

1. Ekonomisk karta över Sverige. Inventeringsbok, Sparrsätra socken, Fornminnesavd, RAÄ.
2. SvR, 8, s 392 f.
3. *Holmger*, † 1248. Begravd i Skoklosters kyrka, där klostret var en stiftelse av folkungarna m fl ätter. Ett gravtäckte med en bild av Holmger från 1400-talets slut har tillhört hans nu försvunna gravtumba. Holmger blev efter sin död föremål för en särskild kult, framför allt koncentrerad till Sko (*N Ahnlund*, Till frågan om den äldsta erikskulten i Sverige, Historisk tidskrift 1948, s 313. — *S Karling*, Gästriklands medeltidssigill, Konsthistorisk tidskrift 1949, s 100. — *C C Sjödén*, Studier i Skoklosters godspolitisk, Rig 1942, s 8 ff. — *A Tuulse*, Skoklosters kyrka, Upplands kyrkor, bd IX, s 202).
4. Rannsakingar efter antikviteter, bd 1, häfte 1, s 35.
5. UUB, *Palmiskiöld* vol, 276, s 397 (699).
6. ULA, Karta över kyrkogården 1881, O 6^k.
7. St prot 1821; Karta över prästgårdens ägor 1860, O 5^k.
8. *E Ithfors*, Uplandia sacra, I:2, s 648.
9. Ritn till kyrkans uppvärmningssystem, odat (1910–15 ?), O 9^f, ULA. — Fönstret synligt å äldre foto i ATA.
10. *N Sundquist*, Trifolium och spetstrifolium i några kyrkor i Uppland, Årsboken Uppland 1961, s 64, fig 27.
11. Handl ang yttertakets spåntäckning, bl a fotos av äldre spån, i Upplandsmuseet samt ATA 1954–63.
12. Vid en reparation av sakristians yttertak 1960–61 förstärktes avlastningsbågen. I samband härmed uppmättes och fotograferades sakristians sydgavel av *O Ehn*. Materialet förvaras i Upplandsmuseet. — Vid utarbetandet av detta avsnitt har förf haft förmånen att samråda med landsantikvarien *N Sundquist*, som var kulturhistorisk kontrollant vid restaureringen.
13. *A Tuulse*, Träkyrkor med stensakristia, Fornvännen 1951, s 171.
14. A a, s 159–181.
15. *P-O Westlund*, En upplandskyrkas gotiska trätunnvalv, Fornvännen 1944, s 19. — *E Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400, s 582. — *F Nordström*, Tensta kyrkas arkitektur, Årsboken Uppland 1951, s 33 f.
16. *Nordström*, a a.
17. *Lundberg*, a a, s 588.
18. Även Tensta, Vendels och Sala landsförsamlings kyrka hade takryttare (*N Sundquist*, Gotiska kyrkor på norra malarstranden med takryttare, Årsboken Uppland 1966, bild 4, 6, 11).
19. *N Sundquist*, Trifolium och spetstrifolium, bild 27–29, 31–33.
20. *G Boëthius*, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand, s 121 ff. — *N Sundquist*, Rundbågsfris och spetsbågsfris, s 8 ff.
21. *Boëthius*, a a, s 133.
22. A a, s 48, 140. — *Sundquist*, a a, s 2 ff.
23. Ritningsförsl till restaureringen av *G A Nilsson* i BS (3 bl), i ULA (2 bl O 7^f, O 8^f), i ATA (1 bl); handl ang restaureringen 1910–15 i O:1. Tidn. artiklar rör restaureringen i Enköpings-Posten 9/8 1912, Enköpings Tidning 21/12 1914. — *Georg A Nilsson*, f 1871, † 1949. Arkitekt, tecknare, grafiker. Verksam som arkitekt i ÖIA. Var 1922–37 byggnadsråd och chef för intendentbyrån i samma institution.
24. *B I Kihlström*, Hägeby kyrka, Upplands kyrkor, bd IX, s 220.
25. *C J Gardberg*, Åbo slott under den äldre Vasatiden, s 166 ff.
26. *Yngve Lundström*, f 1885. Dekorationsmålare, målare, tecknare, teaterdekoratör. L har utfört dekor, restaureringar eller glasmålningar till ett 150-tal kyrkor, bl a Börstil, Järfälla och Giresta i Uppland.
27. *Johan (Jöns) Hultman*, † 1763. Bildhuggare och »modelleur» i Stockholm. Gift 1756 med *Greta Stina Burwik*, † 1805, 84 år gammal. Dennes andre man var porträttmålaren *Anders Eklund*, † 1802. H tillverkade 1754 en altarpriydnad samt skänkte en nummertavla till Breds kyrka. Från altarpriydnaden återstår nu två oljemålningar (se nedan). För uppgifter om Johan Hultman tackas antikvarien fil lic *Å Nisbeth*.
28. Avsnittet utarbetat i samarbete med antikvarien, fil lic *R Norberg*.
29. L I:2, ant i volymens mitt, före series pastorum. Jfr altarskåpet i Lena kyrka enligt inskrift förfärdigat 1491 av *Lars Germundsson (R Norberg)*, Lena kyrka, Upplands kyrkor, bd IX, s 161).
30. *H Rabén*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, s 133 f.
31. Vis prot 1757 supplement. — St prot 1763–64 — vis prot 1764.
32. Ritn till altan för orgeln av *G A Nilsson* fastst 1914, BS. Kopia även i ULA (O 8^f).
33. Ant 1644 i L I:2. — St prot 1772.
34. Kontrakt 17/8 i O:1. — Den nybyggda orgeln besiktigades 7/4 1915.
35. Besiktning av kyrkan i samband med visitation 1764, L I:4.
36. *Jonas Ekengren*, f 1736, † 1793. Stolmakare och orgelfabrikör i Stockholm. Vid 1700-talets senare del den mest anlitade orgelbyggaren i ärkestiftet. Troligen självlärd, oexaminerad. Har byggt orglar bl a i Yttergran

- 1776, Bred 1778, Björksta 1778, Harg 1779, Östra Ryd 1781.
37. *Daniel Wallenström*, f 1815, † 1885. Orgelbyggare 1848. Ofta anlitad för renoveringar och ombyggnader.
38. Räk 1706. — Ant om nyförvärv i L I:3.
39. *R Norberg*, Medeltida dopfuntar i Sörmland, Sörmländska kyrkor 2, s 14. — Jfr även *F Nordström*, Romanska dopfuntar i Uppland, Upplands kyrkor, bd IX, s VIII f.
40. A a, bild 1.
41. Beskrivningen utförd på grundval av: *A Andersson*, Silberne Abendmalsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert, s 40 f. — Beskrivning av kalk 1952 och paten, odat, av *A Andersson* även i ATA.
42. *Johan Lorentz Weidman*, f 1729, † 1812, kyrkoherde i Sparrsätra och Bred 1776–1812 (*Herdaminne*).
43. *Christina Cruus af Edeby*, † 1701. Gift med *Erik Fleming af Lais*, f 1616, † 1679. Riksråd, kommissarie i reduktionskollegium. Dotter till landshövdingen *Jesper Cruus af Edeby* och *Ingeborg Ryning*.
44. *Johan Sparrfält*, son till *Nicolaus Olai*, se not 45.
45. *Nicolaus Olai*, † 1629. Kyrkoherde 1611. Gift med *Sussanna Andersdotter*. O blev stamfader för Sparrmanska släkten och adliga ätterna Palmcrona, Sparrfält och Sparrschiöld (*Herdaminne*).
46. *Ericus Johannis Rungius*, † 1655. Kyrkoherde i Sparrsätra och Bred 1631 (*Herdaminne*).
47. *Matthias Olai Arenius*, f 1611, † 1684. Kyrkoherde i Sparrsätra och Bred 1656 (*Herdaminne*).
48. *Christian Didrik Forssell*, f 1777, † 1852. Kopparstickare med porträttgravyrer som specialitet. F är mest känd för eftervärlden genom gravyrverket »Ett år i Sverige».
49. *Olof Törnbaum*, f 1707, † 1762. Kyrkoherde i Sparrsätra och Bred 1748.
50. *Isaac Rockman*, † 1760, verksam 1731–1759. Mästare ca 1740 (*Holmbäck*). — Handl ang klockornas omgjutning, bl a kontrakt med *I Rockman* 1741, i O:1.
51. Kungl brev 15/6 1621, kopia i L I:1.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

ULA: Sparrsätra kyrkoarkiv, st prot 1622, 1629 (i L I:1), 1632–51, 1664 (L I:2), 1741 (K I:1), 1746–1800 (K I:2), 1802–1841, 1858–92 (K I:3); räk 1611–1858 (L I:1–5, 8); inv 1656 (i L I:2), 1699, 1713, med tillägg 1715, 1717 (i L I:3), 1735, 1746, 1764, 1787 (i L I:4); vis prot 1695–1725 (i L I:3), 1746, 1749, 1757 (i K I:2), 1764–87 (i L I:4), 1804 (N I), 1814 (N 2); bänklängd 1628, 1677 (i L I:1); ant ang kyrkan, byggnadsarbeten 1631–83 (i L I:2); memorial ang familjegravar i Sparrsätra och Breds kyrkor (i Bred N:1); handl ang klockornas omgjutn 1741, bänklängd 1754, handl ang kyrkogården 1780, 1881, 1883, ang rest 1910–15 (O I); karta över prästgårdens ägor 1816 (O 3^k); över prästgårdens ägor 1860 (O 5^k); över kyrkogården 1881 (O 6^k); restaureringsförsl 1912, 1914 (O 7^r, O 8^r); försl till kyrkans uppvärmningssystem (1910–15, O 9^r). — Domkap, E V, handl ordnade efter pastorat, 120, Sparrsätra o Bred, vol 1: 1671–1800. Innehåller bl a: vis prot 1703; 1705; skr (1716) ang gåva av silverkanna: vis prot 1746, 1749. — PÅ, Sparrsätra: st prot 1863–; räk 1856; inv 1834–.

UUB: Nordiska saml, vol 39 (*Nordin*); Palmskiöldska saml, vol 276 (*Palmskiöld*).

VHAA: ATA, *E Ihrfors*, Uplandia sacra, I:2, s 648 ff (med en laverad tuschteckn av kyrkan från söder); snabbinv 1917 (*M Åmark*). — Sockenvis ordnade handl, inv 1829; skr ang äldre orgel 1911; restaureringsförsl 1912 (1 bl), uppm av kyrkans urspr sydportal, odat, osign; skr ang kalkmål, påträffade vid rest 1914; ang frilägg av runsten i kyrkans södra

innermur 1942, 1946; ang renovering av medeltida kalk 1952; beskrivn av *A Andersson* av kalk 1952, paten, odat; ang värmeinstallation 1952; ang renovering av kyrkans interiör 1954; ang reparation av avlastningsbåge å sakristievinden 1961; ang el belysn 1963.

RAÄ: BSt, Kulturhistoriska byråns arkiv, restaureringsförsl av *G A Nilsson* fastst 1913; plan, fasad mot norr, försl till bänkgavel, sektion mot öster och väster (3 bl); försl till altan för orgeln av *G A Nilsson* fastst 1914 (1/3 bl); till glasmål av *Y Lundström* fastst 1914 (1/3 bl); till dekorerings kring korfönstret av *Y Lundström* fastst 1915 (1/3 bl); skr ang el installation för orgel och klockringn 1945; försl till värmeledn av Älvkarleby kraftverk fastst 1952 (3 bl), skr ang rengörn och kalkstrykn av interiören 1954; ang belägg av ny takspån 1954–63; försl till el belysn 1963 (1 bl).

LMS: Ägoutbyte och rågångsbestämm av *F Edling* 1816 (B 56 15^r).

Upplandsmuseet: Handl rörande Sparrsätra, avlastningsbåge i kyrkans norra vägg över sakristian, uppm av *O Ehn* 1961; fotos tagna i samband med rest av sakristians yttertak och avlastningsbåge av *O Ehn* 1961; handl rörande omläggning av yttertakens spåntäckning 1963.

KÄLLPUBLIKATIONER

Olof Grau, Hushålds anmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748. Tillika med socknekyr-

SUMMARY

kior uti Upsala och Stockholms läner, aftecknade wid deras förbiresa år 1748. Utg av *T Kjellberg*. UFT 8: bil. 1. Uppsala 1919.

Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkvapen i Upland 1676–1685. Utg av *E Vennberg*. Sthlm 1917 (*Afritningar*).

Svenskt diplomatarium 1–6 (t o m år 1335) och (ny ser) 1–4 (åren 1401–20). Sthlm 1820–1946 (SD).

Sveriges runinskrifter, 8. Utg av VHAA. Sthlm 1900– (SvR).

BEARBETNINGAR

- Ahnlund N*, Till frågan om den äldsta erikskulten i Sverige, Historisk tidskrift 1948. Sthlm 1948.
- Andersson A*, Silberne Adendmahlsgeräte in Schweden aus dem XIV. Jahrhundert. Uppsala 1956.
- Boëthius G*, De tegelornerade gråstenskyrkorna i norra Svealand. Sthlm 1921.
- Ekonomisk karta* över Sverige, Sparrsätra. Sthlm 1963.
- Gardberg C J*, Åbo slott under den äldre Vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning. Helsingfors 1959.
- Henschen I & Tuulse A*, Össeybygarns kyrka, SvK, Up V:1. Sthlm 1953.
- Desamma*, Hammarby kyrka, SvK, Up V:1. Sthlm 1953.
- Holmbäck L M*, Klockor och klockringning. Malung 1951 (*Holmbäck*).
- Karling S*, Gästriklands medeltidssigill — ett verk av Bernt Notke? Konsthistorisk tidskrift 1949. Sthlm 1949.
- Kilhström B I*, Hägeby kyrka, Upplands kyrkor 126. Uppsala 1967.
- Källström O*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala 1939.
- Lagerlöf E*, Alskogs kyrka, SvK Go V:2. Uppsala 1968.
- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400. Sthlm 1940.
- Norberg R*, Lena kyrka, Upplands kyrkor, bd IX. Uppsala 1967.
- Densamme*, Medeltida dopfuntar i Sörmland, Sörmländska kyrkor 2. Eskilstuna 1944.
- Densamme*, Uppsala-Näs kyrka, Upplands kyrkor, bd IV. Uppsala 1953.
- Nordström F*, Romanska dopfuntar i Uppland, Upplands kyrkor, bd IX. Uppsala 1967.
- Densamme*, Tensta kyrka, Upplands kyrkor, bd IV. Uppsala 1953.
- Densamme*, Tensta kyrkas arkitektur. De medeltida om- och tillbyggnaderna och kyrkans ursprungliga proportionering. Årsboken Uppland 1951. Uppsala 1951.
- Rabén H*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock. Sthlm 1934.
- Rannsakningar* efter antikviteter. På VHAA:s uppdrag utg under red av *C I Stähle*. Bd 1, häfte 1. Uppsala 1960.
- Sjödén C C*, Studier i Skoklosters godspolitisk, Rig 1942. Sthlm 1942.
- Sundquist N*, Trifolium och spetstrifolium i några kyrkor i Uppland, Årsboken Uppland 1961. Uppsala 1961.
- Densamme*, Gotiska kyrkor på norra malarstranden med takryttare. I. Landskyrkor och ordenskyrkor. Årsboken Uppland 1966. Uppsala 1966.
- Densamme*, Rundbågsfris och spetsbågsfris. Två dekorativa tegelmurningsmotiv i Upplands, Västmanlands och Dalarnas gotiska landskyrkor. Byggnadsfirman Anders Diös AB Verksamhetsberättelse för år 1968. Uppsala 1969.
- Tuulse A*, Skoklosters kyrka, Upplands kyrkor, bd IX. Uppsala 1967.
- Densamme*, Träkyrkor med stensakristia. Fornvännen 1951:3. Sthlm 1951.
- Ullén M*, Kyrkorna i Sjösås. SvK, Sm II:1. Uppsala 1967.
- Upsala* ärkestifts herdaminne 1–3. Upsala 1842–45; 4, 1893 (*Herdaminne*).
- Utställningen* av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. Katalog. Uppsala 1918 (*Upps Utst*).
- Westlund P-O*, En upplandskyrkas gotiska trätunnvalv, Fornvännen 1944. Sthlm 1944.
- Tidningsartiklar ang rest 1914–15 i *Enköpings-Posten* 9/8 1912, *Enköpings Tidning* 21/12 1914.

Silverstämplor tydda enligt *G Upmark*, Guld- och silverstämplor i Sverige 1520–1850. Sthlm 1925, samt *Guld- och silverstämplor*, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Sthlm 1963. Tennstämplor tydda enligt *B Bruzelli*, Tennstämplor i Sverige under kontrolltiden 1754–1912. Sthlm 1967.

Summary

Sparrsätra Church is about six miles northwest of Enköping, in a region rich in prehistoric remains. Forty or so have been found in the parish. A battle was fought not far from Sparrsätra in 1247, in which Knut Långe's son, Holmger, was defeated by Erik Eriksson of the Sparre family. According to a tradition, recorded in 1672, Eriksson caused "a vault" to be erected by the church after the battle. According to the same source, the parish, which was previously called Åhrby, was

given the name Sparrsätra, a name mentioned for the first time in a document dated 1303.

HISTORY

I. On the evidence of the late Romanesque baptismal font in the church, there was a timber church, dating from the second half of the 12th century, on the site of the present church. A

stone vestry was attached to the timber church. The south gable of the vestry is now part of the north wall of the present nave. Irregularities in the masonry suggest that parts of the walls of the former vestry remain in the west and east, too (fig 250). This building belonged to a type with a long, narrow chancel (fig 299 A), known from, among others, Hammarby and Össebygarn churches in Uppland, of which the vestries of both date from the first half of the 13th century. The origin of the vestry at Sparsåtra may perhaps be associated with the "vault" which, according to tradition, was built by Erik Eriksson at Sparsåtra Church. This "vault" may be assumed to refer to the stone vestry, which may also have been used as a private chapel by members of the Sparre family, which was a custom during the Middle Ages, and is known mainly from Finland.

II. The present stone nave with its high Gothic roof erection was joined about 1300 to the stone vestry of the timber church (fig 299 B, 244, 249–53). When the south gable of the

vestry was built into the north wall of the nave, the difference in thickness between these two walls was evened off by a brick load-relieving arch, over the gable above the vaulting of the vestry (fig 260–61). Remains of the pointed arch of the South entrance above the porch ceiling (fig 256).

III. During the first half of the 14th century, a porch was built in the south-west (fig 299 C, 263). The ornamentation of the gable, and the coping of the walls (fig 263), are typical of a group of churches in western Uppland, Västmanland and Dalarna, the so-called Torsång-Nysåtra group. The late medieval ornamentation with roundels and round-arched friezes are examples of revived, older forms, in this case dating from the second half of the 13th century; cf St Mary's Church, Sigtuna. The ornamentation has its equivalents in a group of churches in Satakurda, Finland, with Lempälä Church as the foremost building, completed in 1418 or 1419. The porch doorway has a tall, pointed-arched niche; cf Tuna Church, Uppland.

IV. The vestry was enlarged during the second half of the 15th century to its present size (fig 299 D, 249), when it was equipped with a brick cross-vault with half-brick ribs (fig 265).

V. Three brickwork stellar vaults were constructed at the end of the 15th century (299 E, 258–59).

During the same period, the tower was probably begun at the west end of the nave. The acquisition of a triptych in 1492, the predella of which is preserved, probably closed this period.

VI. The tower was completed around the end of the 15th century, with the extension of the church westwards (fig 299 F). The walls of the tower were built to the same height as the walls of the nave, and crowned with a coping. The west gable was decorated with brickwork (fig 255) showing influence from the east gable of Svinnegarn Church, dating from the last decades of the 15th century. The quatrefoil border suggests influence from the decoration of Uppsala Cathedral.

A brick stellar vault was constructed over the extension of the nave, lower than the other three vaults (fig 250). Its more elaborate system of ribs confirms the dating of the period to around 1500.

VII. The roof was rebuilt 1747–48. The windows were given their present shape in 1753, when a new window was opened in the north wall.

The west entrance was added in 1767–68, below the window in the west gable (fig 249).

VIII. A new window was made in the north wall in 1826.

In 1839 the interior of the church was repaired under the leadership of Carl Robert Palmér, town master builder of Jönköping. The chancel floor was raised, the pews repaired, a new floor laid under the pews, a new pulpit built and the furnishings repaired.

IX. In 1914–15 a more extensive restoration was made according to plans by Georg A Nilsson, architect, Stockholm. The main items of this restoration were: interior lime-washed, and the murals in one of the wall arches uncovered, the chancel window reduced in size and the surround decorated with paintings, the window opening glazed with stained glass,

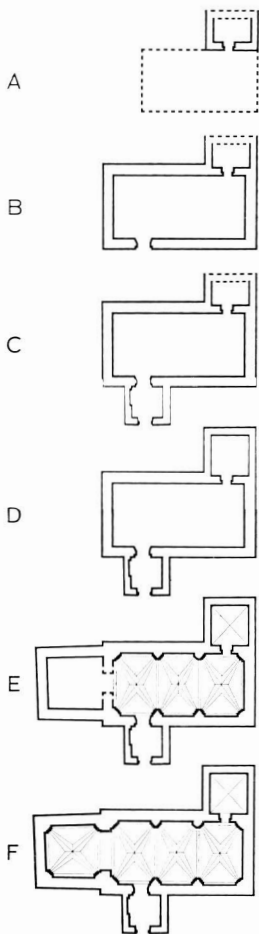

Fig 299. Kyrkans planutveckling, 1:10 000. J Söderberg 1969.

Development of plan of church.

SUMMARY

a pulpit dating from 1654 installed, the gallery reconstructed, a new organ installed, pews rebuilt, furnishings painted and double-glazed windows installed. This work was supervised by E Eriksson, master builder of Storvreta.

The interior was cleaned and lime-washed in 1954.

Parts of the roof were recovered with new shingles of an old type in 1960–63.

MURALS, STAINED GLASS

During the restoration of 1914–15, murals in the second most easterly wall arch were uncovered: twining plants of Renaissance type, and the legend IHS/BO/9'8 (fig 266–68), referring probably to Brita Oxé, the wife of Kristoffer Oxé of Skälby in the parish of Bred. The paintings were no doubt donated by Brita Oxé in memory of her father, Torsten Svensson Stålhandske, who fell in the Battle of Stångebro in 1598. The prototype of the church murals of this period were found in the large palaces; cf paintings in Åbo Castle, ca 1530.

In conjunction with the restoration of 1914–15, when the chancel window was reduced in size, the window surround was painted according to suggestions by Yngve Lundström, who also designed the stained glass window—a representation of Christ pronouncing a benediction (fig 269).

FURNISHINGS

I. Of the medieval furnishings the following items remain:

Sandstone baptismal font with traces of obliterated ornament round the edge of the bowl (fig 282). Old Mälars-valley type, dating from the second half of the 12th century.

Cross from a processional crucifix, on which was once a figure of Christ, now lost; 14th century (fig 277).

Chalice with paten, silver-gilt, dating from the latter half of

the 14th century (fig 284–87). The chalice has a stem, and a hexafoil foot, decorated with six enamelled medallions and six reliefs of saints. Probably native work with imported medallions. The cup was remodelled in 1714.

Case for ciborium, copper-gilt, 14th century (fig 288–89).

Bronze censer, in the form of a tower, latter half of the 15th century (fig 293).

Predella of triptych, with figure paintings representing Christ as Man of Sorrows, flanked by fathers of the church, bishops and St Francis (fig 272–75). According to an inscription, no longer extant but recorded in the 17th century (fig 276), the triptych was made in 1492, probably by Lars Gerundsson, a well-known joiner and maker of triptychs, of Enköping.

Two iron chandeliers with clipped lilies and iron tongues, with welded-on flowers (fig 290–92), of medieval type.

II. Of the post-reformation furnishings, the following may be mentioned:

Pulpit (fig 278–81), made in 1654 by Hans Hebel, a productive constructor of pulpits in the middle of the 17th century, active in southern and western Uppland. Two brass chandeliers were purchased in 1663 and 1669 respectively. A black velvet chasuble with palmette pattern is probably identical with one brought to Sweden from Stettin by Colonel Johan Nilsson Sparrfelt in 1662 (fig 294).

Silver flagon, purchased in 1715; hour-glass, purchased in 1734. The bells were recast in 1741 by Isaac Rockman. A poor-box, placed by the south entrance of the church, was presented in 1760 (fig 297).

A silver badge, to be worn by a parish officer, with a representation of the church in 1790 (fig 298 and cover).

Pews, gallery, organ and hymnboards were acquired in conjunction with the restoration of 1914–15. A new baptismal dish was donated in 1968.

BREDS KYRKA

Uppland, Uppsala län, Åsunda härad, Åsunda storkommun,
Uppsala ärkestift, Trögds och Åsunda kontrakt

Breds kyrka ligger vid gränsen till Västmanland en dryg mil nordväst om Enköping. En väg ledde fordom från Västmanland över Skarsvad och Boda in till Åsundabygden. Stenåldersfynd vid Skarsvad vid Sagån, talar om detta vads betydelse.¹ Vid Boda öster om Sagån antyder lämningar efter ett flätverks-hus, att en bronsåldersboplats har varit här belägen.²

Om tidig bebyggelse i socknen vittnar ett stort antal fornlämningar. Icke mindre än ett åttio-tal har kunnat kartläggas.³ Bland dessa märkes flera gravfält samt en klipphäll vid Lundby, på vilken fem skeppsbilder är ristade.

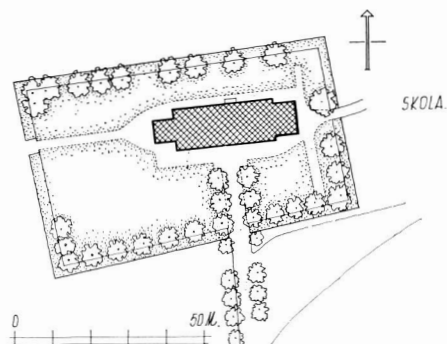
Sockennamnet »bred» omtalas tidigast 1291 (SD nr 1031). Kyrka i Bred nämnes i ett gåvobrev, avfattat 1298 vid Breds kyrka (»Actum apud ecclesiam Bredh», SD nr 1222).

Den nuvarande kyrkan, uppförd 1836–37 enligt ritningar 1824 av Fredrik Blom, är en företrädare för den enkla saklighet, som vid denna tid karakteriserade nyklassicismen i Sverige. Tornets överbyggnad ändrades 1892. Kyrkan har eljest bibehållit sin arkitektur oförändrad sedan byggnadstiden. Vid den nuvarande byggnadens uppförande rev man en på samma plats belägen medeltida stenkyrka. Dess utformning är känd genom avritningar av Johan Hadorph på 1680-talet och Olof Grau 1748. Ytterligare upplysningar om byggnaden ges i arkivmaterialet, bevarat sedan 1600-talets början. Kyrkan tillhörde, så långt vi kan följa den, den enkla rektangulära kyrkotypen av gråsten med inblandning av tegel, rikt företrädd i Uppland alltsedan tiden omkring 1300.

En tradition, nedtecknad i en skrivelse till Uppsala domkapitel,⁴ som kan tidfästas till drottning Kristinas regeringsår, förtäljer, att stenkyrkan har föregåtts av ett kapell av trä: »Förähn såsom Breeds kyrkia blef funderat, hafwer församlingen bygt sigh ett Capel af trädh, på een Steenbacka, straxt ofwan före, ther kyrkian nu bygd ähr: ther the inga Lijk kunde begrafwa för Stenar och Berg.» Traditionen var vid denna tid i större utsträckning än vad som nu är fallet en viktig berättande källa. I detta fall synes den därtill, som nedan skall visas, ha stöd i vid nämnda tid bevarade dokument.

Nedan lämnas skilda beskrivningar av den medeltida och den nuvarande kyrkobyggnaden med tillhörande inredning och inventarier.

Fig 300. Situationsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1955.
General plan.

Kyrkogården

Kyrkogården (fig 300) utvidgades med ett område åt väster i samband med den nuvarande kyrkans uppförande 1836–37 (st prot). Dess tidigare kvadratiske planform framgår av en karta i LMS 1816.⁵ På kartor i LMS från 1704 (fig 302) och 1759⁶ har kyrkogården oförändrad utsträckning.

Inhägningen består av gråstenskallmur med en uppkastad jordvall, sluttande in mot kyrkogården. Muren fick denna utformning i samband med kyrkogårdens utvidgning åt väster (st prot 1836–39). Murad inhägnad, täckt med grus och torv, uppfördes på 1740-talet (st prot 1745–46, vis prot 1764). En träinhägnad på västra sidan ersattes först 1780 med stenmur (vis prot 1764, supplement). Före stenmurens tillkomst omgavs kyrkogården av spåntäckta bogårdsbalkar, tidigast omnämnda i st prot 1633. Bräder till bogårdstaket omtalas i räk 1707. På en avritning av kyrka och kyrkogård av Olof Graus 1748 är vidare den taktäckta kyrkogårdsinhägningen markerad (fig 303).

Ingångar

Huvudingången i söder omfattades 1838 med fyra segmentformigt avslutade stenpelare, de mellersta med Karl XIV Johans namnchiffer samt årtalet 1838. Från söder leder en ingång med två stenpelare av samma utformning in till kyrkogården. I ingångarna smidda grindar från 1838 (st prot).

Kyrkogården hade tidigare två murade stigluckor, en i söder och en i öster, markerade på Graus avritning 1748. De uppfördes enligt räk 1745–46 av murmästaren Petrus Norström.⁷ En tidigare stiglucka i söder tillkom 1631: »631 upbyddes den södra stegelukan» (L I:1, s 52 verte).

Klockstapel

Till Breds gamla kyrka hörde en klockstapel, på ovannämnda karta 1816 markerad på kyrkogårdens södra del. Den uppfördes 1763 av byggmästaren Eric Strandberg, vilken förelade församlingen två

förslag till klockstapel (st prot, vis prot 1764). Sockenstämman beslöt att uppföra stapeln enligt det ena av förslagen, som visade likheter med Torstuna klockstapel, uppförd av samme byggmästare.

En föregångare till denna stapel av öppen klockbockstyp synes på Graus avritning 1748. Denna torde härröra från 1620, då klockstapeln »restes up aff nyio» samt spåntäcktes och tjärades de följande åren (ant i L I:1).

Bodar

En materialbod av rödfärgat timmer är belägen vid kyrkogårdens sydvästra hörn. En bod, 1838 nyttjad som sockenmagasin, flyttades till denna plats i samband med kyrkogårdens utvidgning åt väster (st prot). På Graus avritning 1748 är en bod markerad väster om kyrkan (fig 303). »Kyrkioboden» omnämns tidigast i räk 1658.

Runsten

Runsten av grå granit (U 795).⁸ Inskrift: »Tingbjörn lät hugga stenen efter sina söner.» Stenen är avslagen nedtill samt i högra kanten, varigenom en del av ristningen gått förlorad. Höjd 128, bredd 117. Ornamentik, runformer, huggningsteknik m m talar för att stenen är ristad av Livsten. Omständigheten att namnen på de båda sönerna saknas kan måhända få sin förklaring av att minnesmärket har bestått av två stenar, en nu förlorad, med sönerns namn. Motsvarande parstenar, sannolikt uppförda av samme ristare, finns vid Norrby (U 766 och 767). Stenen uppställdes 1945 genom RAÄ:s försorg på sin nuvarande plats söder om kyrkans västingång vid kyrkogårdens östra kant. Uppges tidigare, bl a i Rannsakningar efter antikviteter (s 35) och inv 1829, vara inmurad i kyrkogårdsmuren.

Gravvårdar

Av äldre gravvårdar på kyrkogården märks ett antal kors av smidesjärn från 1800-talet, bl a över kyrkoherden Johan Erik Molin, f 1792, † 1850, sydväst om kyrkan.

Fig 301. Breds kyrka från sydväst. Foto 1967.

Bred Church from SW.

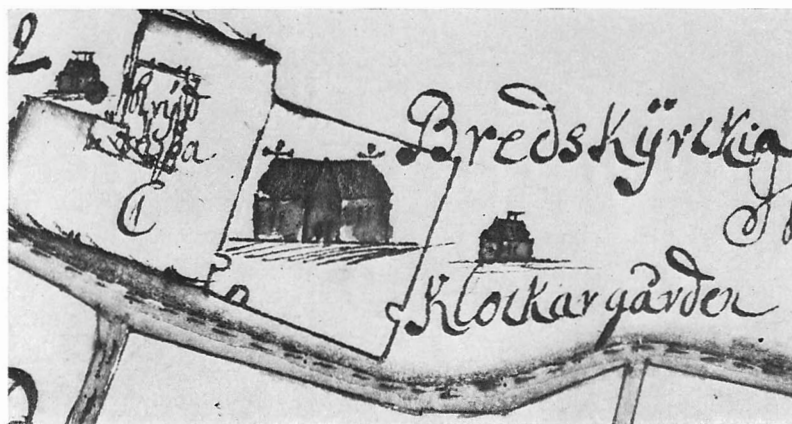

Fig 302. Kyrkan med omgivning 1704.
Detalj av karta LMS.

Church and surroundings, 1704.

Äldre kyrkogård

En ovan omnämnd tradition,⁴ nedtecknad på 1630–50-talet, förmåler, att en tidigare kyrkogård har varit belägen på en backe strax ovanför kyrkan (fig 304). På grund av stenar och berg kunde emellertid gravar här ej upptagas. Församlingen begärde därför av »Espelunda och Ekelunda Byiar, at them kunde blifwa efterlåtitt, instängia sigh een

Lägerplass, nedan för baken på theras Egor, hwilket them blef tillåtitt, och instängde samma Lägerstadh medh Giersgård». Sedermera donerade tre bröder jord »af samma Byiars Egor till Kyrkian, ther hon skulle byggias på». Samma tradition återges i varierad version i inv 1829, där dessutom berättas, att grävning av grund till kyrkan hade påbörjats på icke mindre än tre olika platser.

DEN RIVNA MEDELTIDA KYRKAN

En medeltida kyrka, belägen på samma plats som den nuvarande, revs i samband med dennas uppförande 1836–37. Några spår av den äldre kyrkan kan nu ej iakttagas. Murarna revs, ny grund gräv-

des. Material från den äldre byggnaden samt delar av dess inredning nyttjades emellertid till den nya kyrkan.

Fig 303. Kyrka och kyrkogård 1748 enligt Olof Grau (UFT 8).
Church and churchyard, 1748, according to Olof Grau.

57

Enskild Relation, förmäladt Innehållande
 Comma under Innehållt Bredes Kyrka.

Den äldste Innehållt Bredes Kyrka blef fönderat, och som församlingens
 Tjyft sig var Capel af Bred, och som under Bredes, och som
 först som Kyrkan, in Tjyft sig: Men som inga Tjyft under Bredes
 för Bredes och Bred.

Da som församlingens Tjyft sig af Bredes och Bredes
 Bredes af som under Bredes och som under Bredes
 Bredes, under som under Bredes, och som under Bredes,
 och in Bredes samma Tjyft sig med Bredes.

Bredes, som under Bredes och Bredes. Bredes och under
 Bredes, och som under Bredes och som under Bredes
 Bredes och som under Bredes och som under Bredes.
 Bredes och som under Bredes och som under Bredes.
 Bredes och som under Bredes och som under Bredes.
 Bredes och som under Bredes och som under Bredes.
 Bredes och som under Bredes och som under Bredes.

Fig 304. Tradition rörande tidigare träkapell i Bred samt förläning av nuvarande kyrkoplats. Nedtecknad på 1630–50-talet (ULA, domkap).

Tradition concerning an earlier wooden chapel at Bred, and grant of present site of church. Written down in the 1630's to 50's.

Källmaterial

En av de viktigaste källgrupperna till vår kunskap om den medeltida kyrkan är ritningsförslagen till den nya kyrkan, där det rivna långhusets plan är markerad (fig 307, 313–14). Vid en visitation 1764 samt inventering 1829 uppmättes vidare kyrkans inre mått. Till vår kännedom om kyrkans närmare utformning bidrar framför allt två avritningar av kyrkobyggnaden: av Johan Hadorph 1681 (fig 305) samt av Olof Grau 1748 (fig 303). Dessa båda käl-

lor ger oss en likartad bild av den medeltida kyrkan, men den tidigare ritningens detaljrikedom och noggrannhet gör att vi här bäst kan studera kyrkan. De iakttagelser vi kan göra på dessa båda avritningar, kompletteras av uppgifter i arkivmaterialet, framför allt beskrivningar av kyrkan 1764 och 1829, den senare strax före kyrkans rivning.⁹ Diverse förändringar och reparationer kan vidare följas i räk och st prot.

Kyrkobyggnaden

Plan och byggnadsmaterial

Enligt ovannämnda ritningsförslag till den nya kyrkan, följer denna det medeltida långhusets mursträckning i väster, söder och norr. Mot öster sträckte sig långhuset till en gräns ca 1 m från sydmurens östfönster (fig 308). Uppmätningarna av kyrkans inre mått 1764 och 1829: längd 31 1/2, bredd 14 1/2 (1829: 14 1/8) alnar, överensstämmer med den medeltida kyrkans markering å ritningsförslagen. Till det rektangulära långhuset är på Hadorphs och Graus avritningar fogat ett vapenhus i söder. Enligt arkivalierna hade kyrkan även en sakristia, som får antas ha haft den traditionella placeringen i norr. Byggnadsmaterialet bestod av gråsten med användande av tegel i gavelröstena (inv 1829), vilka enligt Hadorphs avritning hade blinderingsnischer i öst- och vapenhusgaveln. Rappning av yttermurarna omtalas 1705 (vis prot) och 1745–46 (räk).

Fönster, ingångar

Hadorph markerar blott två rundbågiga fönster, ett högt placerat i sydmuren strax intill vapenhuset samt ett i östgaveln. Räk berättar om ytterligare fönsters tillkomst. Två fönster upphöggs sålunda 1754. 1764 års beskrivning anger fönstrens placering: »Fensterna, et på Östra gafvelen, och 2 på Södra Sidan, äro nya, för kyrkans medel förfärdigade och bak uti kyrkan et litet gamalt fenster.»

Ingång till kyrkan ledde genom vapenhuset i söder med dess rundbågiga ytterportal. Enligt vis prot 1804 hade en ingång i väster då nyligen blivit upptagen.

Yttertak

Yttertaken hade fram till kyrkans rivning spåntäckning (st prot 1836), som enligt räk krävde oavlättligt underhåll. En takryttare nedtogs 1659: »alldenstund det tornet som stodh mitt uppå kyrkian skakade och brekte hualfuet när storm warder» (LI:1, s 29, räk 1659). Yttertaket ombyggdes på 1740-talet av Anders Ersson i Ål i samband med en

större reparation, då kyrkan rappades, bänkar och stigluckor byggdes m m.

Valv

Kyrkorummet täcktes av tegelvalv, som på grund av sprickbildningar krävde åtskilligt underhåll. År 1640 reparerades sålunda valvet (st prot 1639, supplement). År 1658 föll halva korvalvet ned och slog sönder delar av korets inredning och inventarier. Valvet reparerades 1659 av »Mäster Johan byggmästare» och kyrkan förstärktes med järnstänger (LI:1, s 28 verte f).

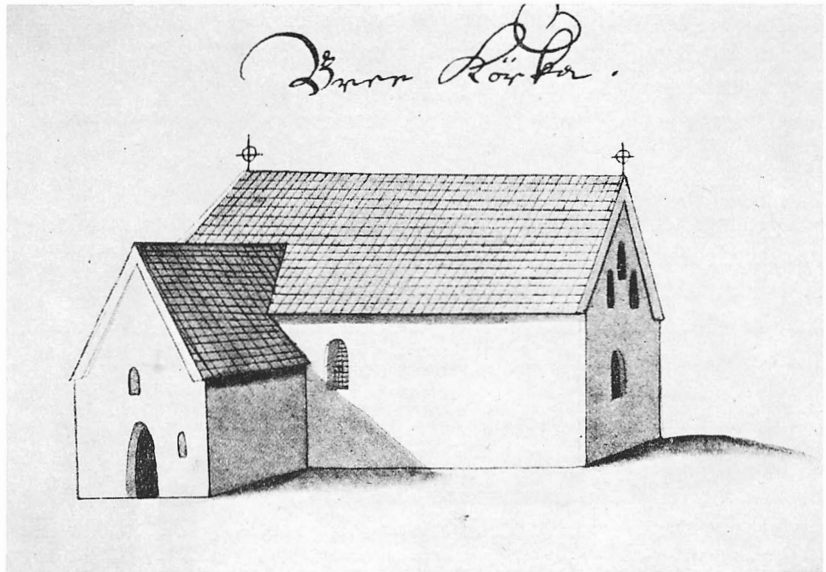
Kyrkotyp, datering

Den bild av Breds medeltida kyrka, som framgår av ovanstående material, kan sammanfattas sålunda: rektangulär gråstenskyrka med tegelornerat gavelröste, vapenhus i söder samt sakristia i norr. Spånklätt yttertak med takryttare, tegelvalv.

Kyrkotypen är rikligt företrädd i Uppland alltsedan tiden omkring 1300. Närmaste frände till kyrkan är Sparrsätra rektangulära stenkyrka, som omkring 1300 ersatte en äldre träkyrka. För samstämmigheten mellan dessa båda byggnader talar även det förhållandet, att Breds kyrka har haft en föregångare av trä. Som ovan i inledningen har nämnts, berättar en tradition,⁴ nedtecknad på 1630–50-talet, att stenkyrkan har föregåtts av ett kapell av trä. Samma tradition förmåler, att »een Gammal Kyrkiones Book, then tidh kyrkian bygdes» då var bevarad. En betydligt senare uppgift ges i inv 1829: »Hvad vidare är bekant om denna kyrka, är att den år 1330 war byggd.» Skäl talar för att uppgiften har stöd i tidigare befintligt arkivmaterial. Rannsakingar efter antikviteter upptar sålunda »Een gammal kyrkiones Rächenskapsbook, skrifwen» (s 35). Av den nuvarande kyrkans inventarier har en träskulptur, framställande en apostel, sannolikt tillhört ett helgonskåp från 1300-talets andra fjärdedel, måhända anskaffats i samband med att stenkyrkan uppfördes.

Fig 305. Kyrkan 1681 enligt Afritningar.

The Church in 1681.

Utvidgnings- och restaureringsförslag

Ett förslag till utvidgning av kyrkorummet åt väster, uppbärande ett västtorn, upptogs på sockenstämman 1798 av prosten J L Weidman.¹⁰ Denne framhöll, att kyrkan började bli för liten för socknens växande folkmängd. Då emellertid kyrkan, bl a vid besiktning 1804, befanns till »hwalfwet vara bristfällig till murarne sprucken» uppskötts utvidgningsförslaget. Kyrkan besiktigades 1805 av murmästaren Körsner, Västerås, vilken även påpekade att östgaveln hade börjat luta och ge sig (st prot). Man övervägde vidare att ersätta det spruckna tegelvalvet med ett gipsat valv av bräder. Denna åtgärd tillbakavisades emellertid av församlingen.

Vid sockenstämman 1807 framfördes olika förslag till den skadade byggnadens iståndsättande:

dels att byggnaden behölls oförändrad och blott genomgick en restaurering, dels att kyrkan restaurerades, utvidgades åt väster samt försågs med västtorn.

Kyrkan rives

En mera omfattande ombyggnad av kyrkan diskuterades under de följande årtiondena. År 1824 upprättades sålunda ritningsförslag till såväl ombyggnad som utvidgning av kyrkan (se nedan). »Då församlingens kyrka börjar blifva allt mera bristfällig och vådlig för gudstjenstens hållande derstädes» kom man 1835 slutligen fram till beslutet om hela byggnadens rivning och en fullständig ombyggnad av kyrkan 1836 (st prot 25/1 1835). Rivningen verkställdes 1836 (se nedan).

Inredning och inventarier

Den medeltida kyrkans inredning och inventarier beskrivs med utgångspunkt från föremålsbeståndet strax före kyrkans rivning, återgivet i inv 1829. De föremål, som har överförts till den nuvarande kyrkan, behandlas närmare bland dennas inredning och inventarier.

Altaranordning

Murat altarbord. Altarprydnad bestående av två oljemålningar på duk inom gemensam ram, framställande Nattvarden och Kristus i Getsemane (fig 346, överförda till nuvarande kyrkan). Mål-

ningarna omgavs 1829 av »flera zirater och Engla-bilder fästade vid muren omkring fönstret». År 1754 utgick betalning (120 dlr kmt) till »modelleuren» Johan Hultman¹¹ för altartavlan och dess ramverk (räk).

Då korvalvet, som ovan nämnts, nedföll 1658, sönderslogs en tidigare altartavla, måhända kyrkans medeltida altarskåp (se nedan; L I:1, s 28 verte). Några decennier senare synes en ny altarprydnad ha anskaffats att döma av en Kristusfigur från 1680–90-talet i nuvarande kyrkan (fig 321–22).

Medeltida träskulptur

Skadade träskulpturer förvarades 1829 på vapenhusvinden (inv). I samband med den nuvarande kyrkans restaurering 1924–25 framtog och konserverades följande skulpturer, vilka uppställdes i nuvarande kyrkan: en figur, sannolikt framställande en apostel, daterad till 1300-talets andra fjärdedel (fig 242), en madonna-figur, troligen från ett altarskåp, daterad till 1400-talets slut, (fig 317–18), ett triumfkrucifix från 1500-talets början (fig 319–20).

Predikstol

Predikstolen beskrives i inv 1829 vara »af förträffligt bildhuggeriarbete» med skulpturer framställande de fyra evangelisterna samt två av apostlarna. Inskrift: »Salighe Äro The som Höra Gudz Ord och Göma Thet Luc XI». Inskrift på »yttre sidan av uppgången»: »Den Edle och W. Fru Brita Stålhanske¹² Haffwer Denne Predikestool medh Sin Eghen Bekåstnad Till Bredz Kyrkia Föräradh 1647.» Inskrift »på framsidan»: »Brita Stålhansce 1647.» I samband med nedrivandet av den medeltida kyrkan 1836 utgick betalning för predikstolens forslande från kyrkan till Skälby gård, som på 1600-talet innehades av Brita Stålhandske (räk).

Rörande den tidigare predikstolen antecknas att Christopher Andersson Oxel¹² till Skälby 1626 lät tillverka ett predikstolstak och måla detta samt predikstolen (L I:1, s 3).

Timglas

Till predikstolen förärades 1754 ett timglas, fäst vid nuvarande kyrkans predikstol (fig 323). Timglas omtalas tidigare i räk 1667. Ett timglas för två

glas upptages i inv 1699, ett dylikt för fyra glas i inv 1733.

Bänkinredning

Kyrkans slutna bänkinredning, tillkommen 1747 (beskr 1764), är överflyttad till nuvarande kyrkan. En bänklängd från 1747 är införd i vol K I:1. Även en bänklängd från 1673 är bevarad (i L I:1). Enligt denna innehades den främsta bänken av ägarna till Skälby gård. En inskriftsplatta av trä, uppsatt i nuvarande kyrkan, kan tänkas härröra från bänkskärmen till denna bänk (fig 326).

Läktare och orgel

Läktare i väster omnämns i beskr 1764, då den var inredd med sex bänkar på vardera sidan. Läktaren ombyggdes 1778 i samband med att ett nytt orgelverk anskaffades (vis prot). Såväl läktare som orgel överflyttades till nuvarande kyrkan. I likhet med Sparrsätra kyrka hade Breds kyrka en koraläktare. »Läktaren öfver Sacristian» omnämns sålunda 1835.¹³

Nummertavlor

Två nummertavlor från 1778 är uppställda i nuvarande kyrkan (fig 325). En tidigare nummertavla antecknas i vis prot 1757 som nyförvärv samt gåva av »modelleuren» Johan Hultman¹¹ (i Sparrsätra K I:2). En nummertavla inköptes enligt räk 1708.

Dopredskap

En nu försvunnen dopfunt av sten omtalas 1764 (beskr). Ett till denna hörande dopfat av mässing från tiden omkring 1550 (fig 328), samt en dopskål av silver från 1800 förvaras i nuvarande kyrkan. Rörande tidigare dopredskap må nämnas att en dopskål av »Engelskt tenn» inköptes 1758 (beskr 1764).

En kopparkittel i funten upptages i kyrkans äldsta inv (odat, 1615?); Denna omnämns ännu 1764 (inv).

Ljusredskap

Av nu försvunna ljusredskap ägde kyrkan 1829 två ljuskronor av järn »urgamla, väl arbetade». En ljusstake av järn med åtta pipor upptages i inv 1631.

Försvunna textilier

Ett antal värdefulla textilier från den medeltida kyrkan förvaras dels i nuvarande kyrkan, dels i Enköpings Museum (se nedan). Rörande nu försvunna textilier av större intresse må följande nämnas: »Ett kostelighit täcke till kalken — medh rödt silke, wipporne medh pärlestikkit arbete», skänkt 1624 av fru Brita till Skälby (ant om gåvor i L I:1, s 3). Inv 1631 upptar två antependier gåva från Skälby, tre mässhakar, två kalkkläden, en brudpäll gåva från Skälby. En ny mässhake »af Sölf^rduk, med guldsnören omkring och med rödt gyllendoch infatat framom och baktill» har tillkommit i inv 1699. I samma inv beskrives vidare en mässhake »med oskuret swart samet af rosor, och silf^rsnören der uppå och omkringh», såld 1799 (inv 1764, supplement), en brudpäll gammal »af Turks Cartun» och ett hyende »af guldskin».

Gravar

Förutom de gravhällar, som har överförts till den nuvarande kyrkan, omnämns 1754 en familjegrav belägen i kyrkorummets norra del: »4 alnar lång och 3 alnar bred murad utan hwall, åfwan grafwen har tilförene stå et oansenligt skranck eller graf-chor af swarf Wade pelare», vilket borttogs 1747 (PÅ till domkap, F VI:4). Graven torde ha tillhört släktingar till Jöns Nilsson Örnklo, över vilken en minnestavla finns i den nuvarande kyrkan (se nedan).

Klockor

Kyrkan ägde förutom storklockan och lillklockan fram till 1631 fem handklockor, då fyra av dessa nedsmältes vid lillklockans omgjutning (inv). Den återstående klockan förvaras i nuvarande kyrkan.

Vid klockeuppbörden 1523 lämnades från Breds kyrka en klocka, vägande 3 skålpund och 5 lispund (*Nordin*, s 93 verte).

DEN NUVARANDE KYRKAN

Kyrkans huvudaxel är ej rakt förlagd i öst–västlig riktning utan något förskjutet åt nordost–sydväst (fig 300). Den långsträckt kyrkobyggnaden består av torn i väster, rektangulärt långhus utan kormarkering samt smalare och lägre rektangulär sakristia i öster (fig 301, 306, 308). Materialet är gråsten, spritputsad i vitt med gråfärgad sockel, samt tegel i omfattningar och lister. Portalpartier, fönsteromfattningar, hörnband och lister är slåtputsade.

Torn

Tornets hörn markeras av pilastrar, överst avslutade med konsoler uppbärande ett profilerat listverk. Ett listverk löper även runt tornet ovanför bottenvåningens fönster. Tornmurarna är på alla sidor uppdragna till segmentgavlar med runda nu försatta öppningar, ursprungligen avsedda för tornur. Nedanför dessa är upptagna rundbågiga, kopplade ljudöppningar, indelade av kolonner samt stående på horisontalt ornamentband. I öppningarna är jalousiluckor insatta. Tornrummet belyses av fönsteröppningar i syd- och nordmuren, mindre men

av samma utformning som långhusets fönsteröppningar. Tornets andra plan har i samma väderstreck ett litet rundbågigt, kopplat fönster. Den rakslutna västportalen omfattas av två pilastrar, uppbärande ett listverk. Ovanför västportalen är insatt en stentavla med förgylld inskrift: »År 1837 / under konung Carl XIV Johans regeringsår fullbordades denna kyrkobyggnad / hvartill grund hade blifvit lagd år 1836.»

Den halvcirkelformade kopparklädda tornhuven uppbär en firsidig lanternin, ävenledes kopparklädd samt genombruten av fyra rundbågiga öppningar, försatta med jalousiluckor. Dess lökformade tak krönes av smidd spira med klot och kyrktupp. Den nuvarande tornhuven tillkom enligt förslag av arkitekt Gustaf Pettersson 1892¹⁴ (fig 315). Torntaketets tidigare utseende framgår av Fredrik Bloms ritning 1824 (fig 307).

Tornets bottenvåning, nyttjad som vapenhus, har vitputsade innerväggar och plant vitmålat bräddtak. Golvet är belagt med tegel i medeltidsformat från gamla kyrkan samt med sandstenskvadrar. I rum-

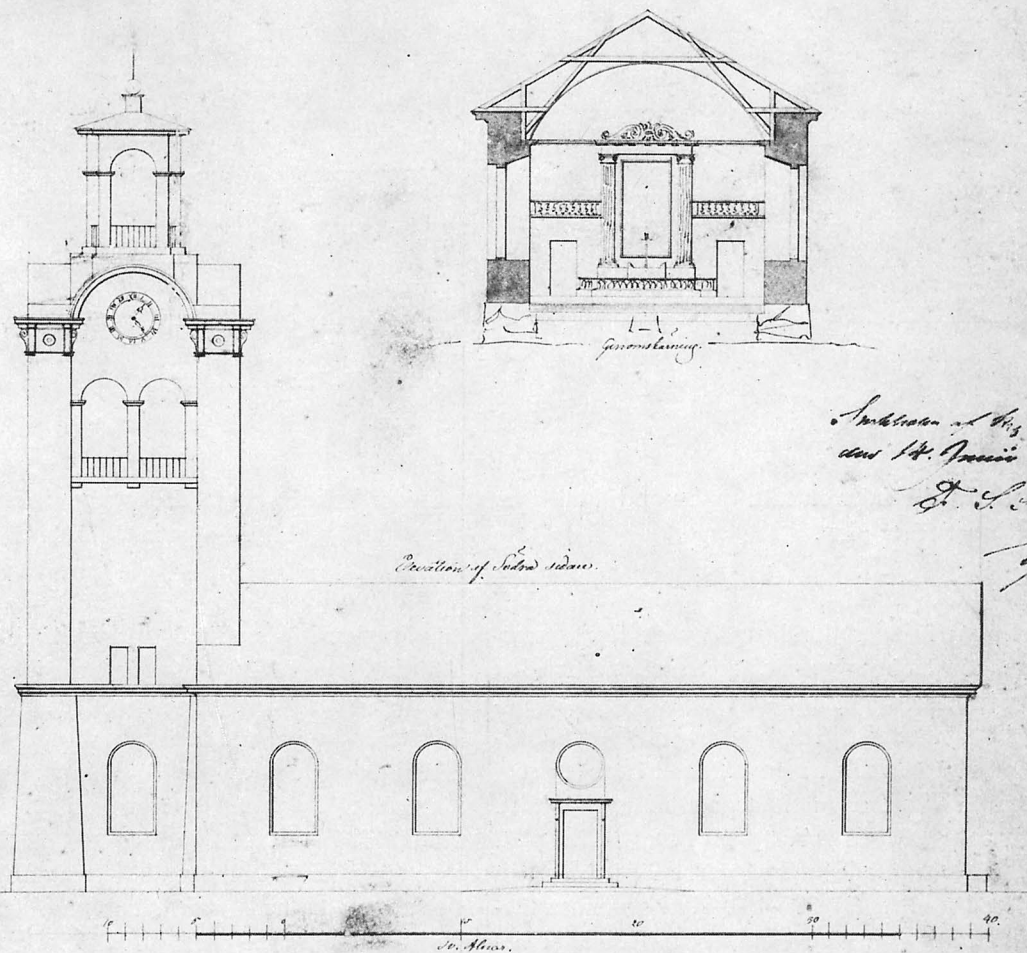

Fig 306. Kyrkan från sydost. Foto 1967.

The Church from SE.

Fig 307 (t h). Förslag till ombyggnad och utvidgning av Breds kyrka av Fredrik Blom 1824, fastställt 1836. BSt.

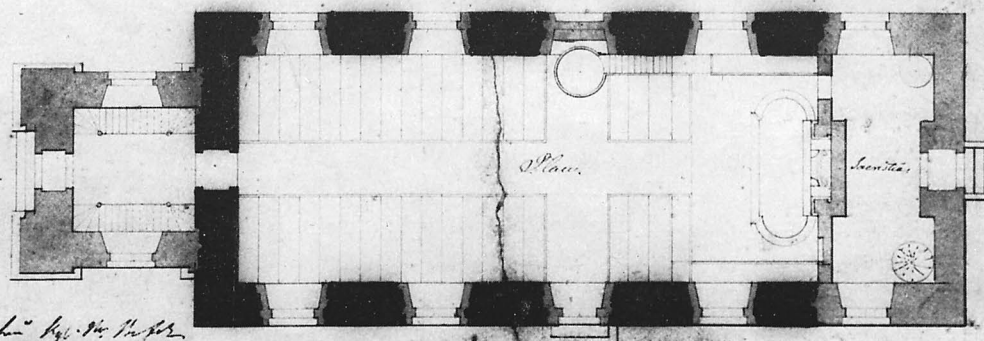
Proposal for the rebuilding and extension of Bred Church by Fredrik Blom, 1824; approved in 1836. Right.

*Utskottet af Högskolan i Lund
den 14. Januari 1856
G. S. S.*

Quersnitt af kyrkans sidan.

[Handwritten signature]

*Upplysning
Denne ritningen iaktas för Högskolan i Lund
i kyrkans arkiv. Sk. Nr. 65. 1856. 6. 1856.
Bilaga till ritningen. Ritningen till Skolan.
Utskottet af den 14. Januari 1856. underkastad till
den rättsliga myndigheten.
Sk. Nr. 65.*

[Handwritten signature]

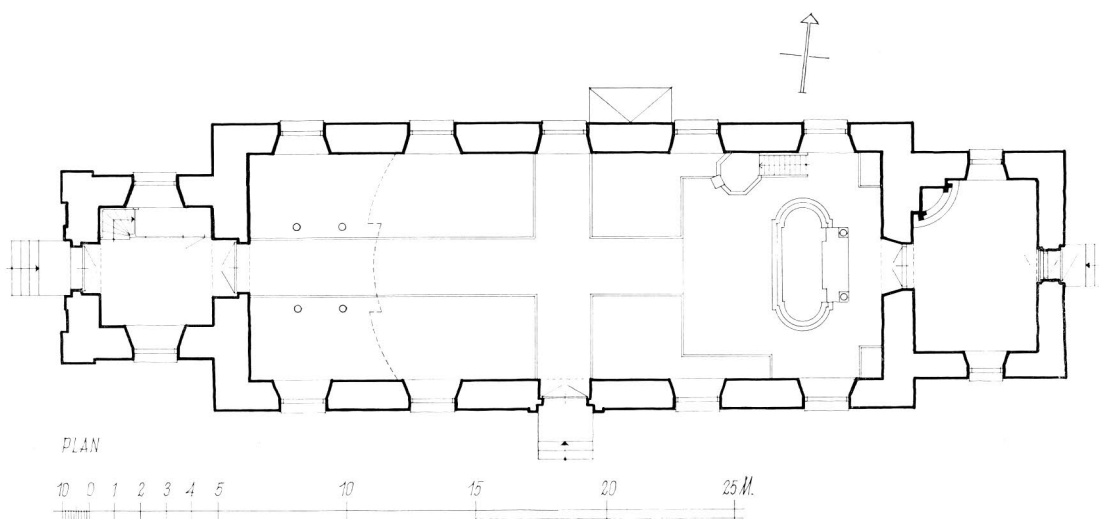

Fig 308. Plan, 1:300. Uppm J Söderberg 1955.

Plan.

mets norra del leder en trätappa upp till läktaren samt tornets övre plan.

Långhus

Långhusets fasader domineras av de stora rundbågiga fönsteröppningarna med träkarmar och träspröjsverk indelat i rutor. Kyrkans huvudingång i sydmurens mitt har samma pilasteromfattning som västportalen men krönes här av en segmentgavel. Murarna avslutas upptill med taklist. Långhusets sadeltak är belagt med svartmålad plåt.

Runt de vitputsade innerväggarna löper överst en profilerad taklist (fig 309–10). Kyrkorummet täckes av ett segmentvalv av gipsat trä. Golvet är belagt med sandstenskvadrar, i bänkkvarteren med bräder. I koret och tvärgången är gravstenar in-

lagda. Bakom altaret leder en raksluten portöppning med plåtklädd dörr in till sakristian.

Sakristia

Sakristian i öster (fig 306) fogades till den nyuppförda kyrkan 1836–38 (se nedan). Fönsteröppningarna i norr och söder har plåtbeslagna, svartmålade luckor av trä. I östmuren är upptagen en stickbågig dörröppning med dubbla dörrar, den yttre av gråmålat trä, den inre av plåtbeslaget trä med årtalet 1734 inristat på dörrrens övre del (fig 312). Den härrör sålunda från den äldre kyrkan. Valmat yttertak, belagt med svartmålad plåt. Interiören (fig 311) är vitputsad med plant innertak av trä och golv av fernissad furu. I rummets nordvästra hörn är murad en öppen spis.

Byggnadshistoria

Ett förslag till ombyggnad av Breds kyrka upprättades redan 1824 av Fredrik Blom (fig 307). Ehuru detta antogs av församlingen, kunde denna omfattande ombyggnad då icke realiseras av brist på tillräckliga medel (st prot; PÅ till Domkap 15/3 1836).

Byggnadsprojektet återupptogs 1835, då man genom annonsering lät infordra förslag och kostnads-

beräkningar till kyrkans ombyggnad (st prot 25/1 1835). Av de inkomna förslagen är två bevarade i ÖIÄ, av Robert Brauhn samt J A Haverman¹⁵ 1836 (fig 313–14). I arkivalierna omnämns även ett förslag av byggmästaren Sjöström, vilket icke har påträffats (st prot 1836). De båda förstnämnda arkitekterna följer enligt församlingens önskan den äldre

Fig 309 (ovan). Interiör mot öster. Foto 1968.

Interior looking E. Above.

Fig 310 (nedan). Interiör mot väster. Foto 1968.

Interior looking W. Bottom.

Fig 311. Sakristians interiör mot nordväst. Foto 1968.

Interior of vestry looking NE.

kyrkans plan samt tillfogar torn i väster och sakristia i öster. Med sina släta murar är de två förslagen typiska företrädare för den enkelhet och saklighet, som präglade nyklassicismen i Sverige. Intet av projekten godtogs emellertid av församlingen, som förordade Fredrik Bloms 1824 upprättade förslag. Församlingen ingick 1836 med en ansökan till ÖIÄ för att få detta godkänt (st prot). Fredrik Bloms förslag fastställdes av K Maj:t 27/2 1836.¹⁶

Fredrik Bloms ritning till Breds kyrkas ombyggnad präglas av den stränga formuppfattning, som är förhärskande i hans tidigare verk. Planen följer ovan nämnda bestämmelser enligt församlingens önskan, varvid sakristian inrymmer i en åt öster utvidgad del av byggnadskroppen. Långhusets murar är enkla, massiva med den pilasteromfattade portalen som enda formade accent. Blott fönstergrupperingen kring den centralt placerade portalen indelar den utsträckta byggnadskroppen. I motsats till långhusmurarna upplivas tornfasaderna av flera detaljer såsom hörnpilastrar, listverk och väst-

portal, omfattad av pilasterställning. Den tunga massiviteten uppluckras i tornets övre del av på alla sidor kopplade ljudöppningar, indelade av sirliga kolonner, samt av den krönande spröda lanterninen. Det ekonomiska läget och bestämmelserna för förslaget tillät icke arkitekten några större utsvävningar. Som innertak fick man nöja sig med ett segmentvalv av gipsat trä.

Av samtida verk i Fredrik Bloms produktion må nämnas förslaget till Skeppsholmskyrkan 1823.¹⁷ Några större anknytningar till Breds kyrkas ombyggnad har icke detta centralkyrkoprojekt. Den sirliga lanterninen och de för Skeppsholmskyrkan karakteristiska runda fönstren tillhör de detaljer, som upprepas i förslaget till Breds kyrka. Förutom det 1823 fastställda centralkyrkoprojektet utformade emellertid Fredrik Blom för Skeppsholmskyrkan även ett förslag i »parallelogram-form» med gipsat trätak invändigt. Detta förslag, som utlånats av Förvaltningen för sjöärenden till Krigsexpeditionen, har emellertid icke kunnat återfinnas.¹⁸

Bland de tre byggmästare, som anmälde sitt intresse för kyrkans uppförande, beslöt man 1835 att lämna uppdraget till stadsbyggmästaren i Jönköping Carl Robert Palmér (st prot 15/11 1835). Denne hade stor erfarenhet av kyrkobyggnad och hade sedan 1828 uppfört icke mindre än elva kyrkor i trakten omkring Jönköping, bl a i Rumskulla och Ingatorp, från vilka kyrkor han företedde betyg.¹⁹ Palmér besiktigade i augusti 1835 den gamla kyrkan, som befanns vara i så dåligt tillstånd att en ny byggnad från grunden måste uppföras. Den nya kyrkan kostnadsberäknades av Palmér till 11 673 riksdaler specie.²⁰ I denna summa ingick även ersättning för rivning av den äldre kyrkan samt klockstapeln, från vilka användbart material och inredning skulle utnyttjas. Församlingen slöt den 29 november 1835 kontrakt med Palmér rörande kyrkans uppförande. Arbetet planlades enligt kontraktet sålunda. Den äldre kyrkan rives och grund lägges till torn och kyrka. Kyrkan uppmuras och inredes, så att den kan nyttjas för gudstjänst i slutet av augusti 1836. Tornet uppmuras och beräknas vara färdigt vid mitten av oktober 1836. Därefter nedlägges arbetet fram till våren 1837, då yttermurarna rappas och återstående arbete göres färdigt till juni månads slut.

Vid arbetets utförande kunde man i stort sett följa tidsschemat (räk 1836–42). Den 11 september 1836 förrättades sålunda den första gudstjänsten i den nya kyrkan (st prot). För att kyrkan icke skulle bli för trång beslöt man i september 1836 att införliva även det för sakristia avsedda utrymmet med kyrkorummet (st prot). En särskild byggnad avsedd för sakristia fogades 1836–38 till kyrkans östmur (st prot). Under de följande åren fram till invigningen 1842 färdigställde man succesivt kyrkans inredning. Invigningen förrättades Kristi Himmelfärdsdag 1842 av ärkebiskop Carl Fredrik af Wingård (st prot, vis prot).

Restaureringar

Förutom ovan nämnda ombyggnad av tornhuven 1892 har kyrkan genomgått följande restaureringar. Ett förslag till inre restaurering av kyrkan upprättades 1907 av arkitekt Gustaf Pettersson²¹ men kom 1907–08 blott delvis till utförande. Fast inredning ommålades i vitt med förgylld dekorer. Vidare

Fig 312. Plåtbeslagen dörr från den medeltida kyrkan, insatt i östra ingången till nuvarande sakristian. Foto 1968.

Plate-covered door from the medieval church, hung in the E doorway into the present vestry.

ombyggdes läktaren i samband med att ett nytt orgelverk anskaffades.

En mera genomgripande restaurering av kyrkans inre genomfördes 1924–25 enligt förslag av arkitekt Årland Noreen.²² Detta omfattade även några av de ej genomförda åtgärderna i Gustaf Petterssons program 1907. Tak och innerväggar rengjordes, varmluftsanläggning installerades, bänkarna ombyggdes (se nedan), inredning ommålades enligt framtagna färgprov, äldre inventarier konserverades av konservator Alfred Nilson. Kostnaden för restaureringen uppgick till 16 509 kronor.²³

År 1948 avfärgades kyrkans interiör, varvid inredning och äldre inventarier rengjordes av konservator Alfred Nilson.²⁴

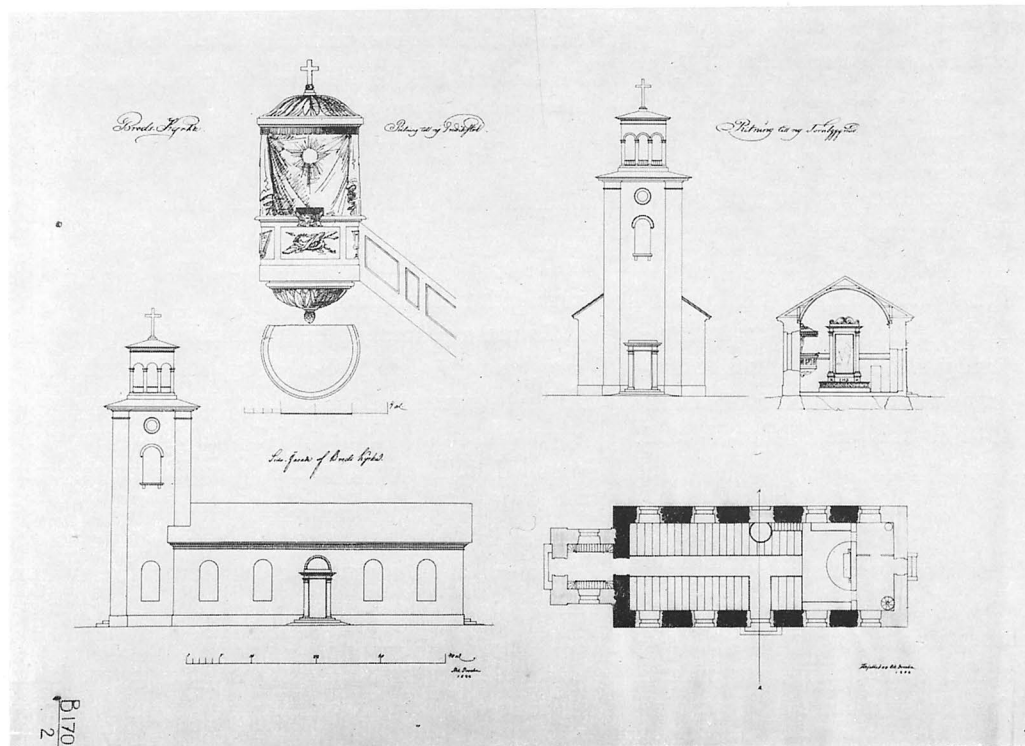
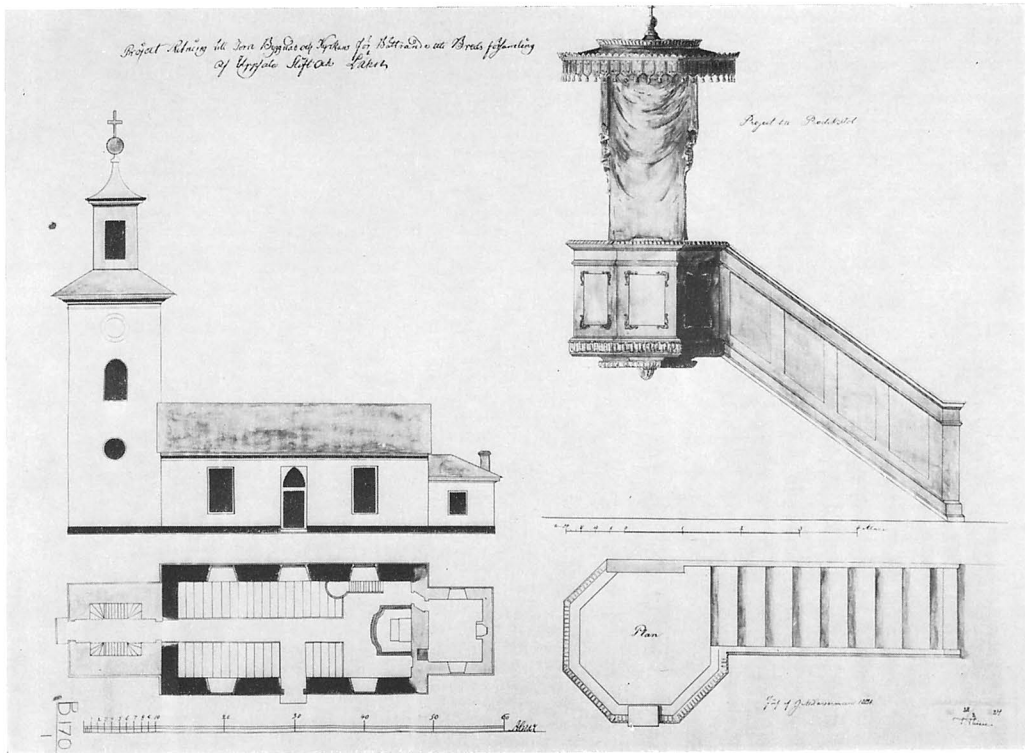

Fig 313 (ovan t v). Ombyggnadsförslag av J A Haverman 1836. BSt.

Proposal for rebuilding of church by J A Haverman, 1836. Above left.

Fig 314 (nedan t v). Ombyggnadsförslag av R Brauhn 1836. BSt.

Proposal for rebuilding by R Brauhn, 1836. Bottom left.

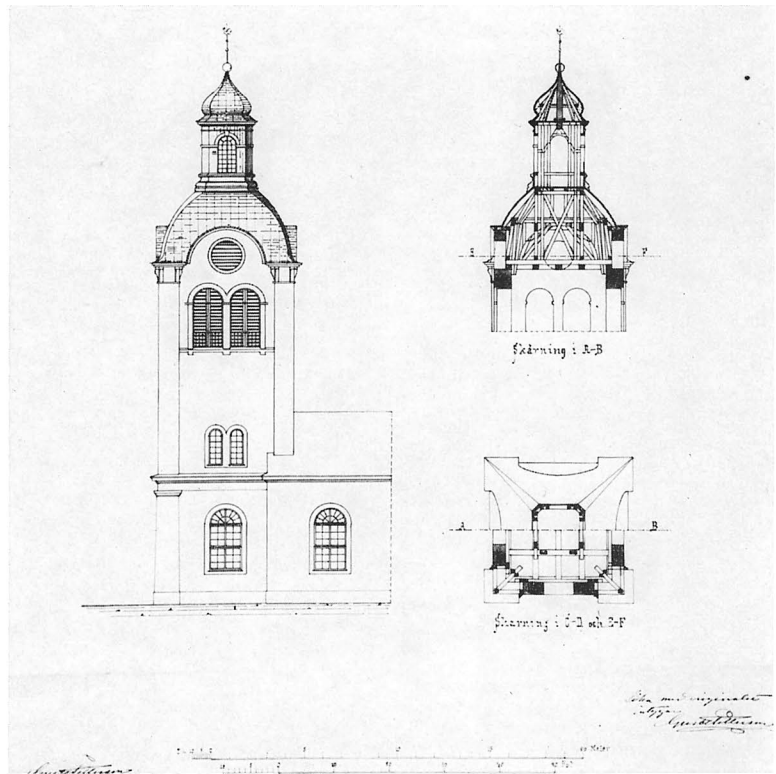

Fig 315. Förslag till ny tornöverbyggnad av G Pettersson, fastställt 1892. BSt.

Proposed tower roof by Gustaf Pettersson, approved in 1892.

Uppvärmning, belysning

Elektrisk värmeledning installerades enligt förslag av Älvkarleby kraftverk, Västerås, fastställt 1953 (BSt). Den ersatte en varmluftsanläggning, levererad av Axel Johanssons mekaniska verkstad, Västerås, 1924.²⁵ Vid kyrkans norra sida uppfördes därvid en liten tillbyggnad med trappa ned till en värme-

kammare (fig 308). Kyrkan uppvärmdes dessförinnan av en järnkamin.

Elektrisk anläggning för klockringning, orgelfläkt, belysning vid orgeln m m installerades enligt förslag av Uppsala Elektriska installations AB 1946 (BSt).

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbordet av brunmarmorat trä är fristående. Det är samtida med kyrkan. Den ovala altarringen från samma tid indelas av svarvade balusterdockor (fig 309). Marmorerad i grått och brunt. Knäfalls-pall och bröstvärn är klädda med röd plysch.

Altaruppsatsen består av en oljemålning på duk framställande Korsnedtagningen (fig 316), infattad i ett ramverk av snidat, brunråmarmorat och förgyllt trä. Målningen är i nedre vänstra hörnet signerad: »MDCXXXIX (= 1839) /P Berggren.»²⁶ Färger: övervägande gulbrunt och rött.

Fig 316 (ovan t v). Altaruppsatsen med oljemålning av P Berggren 1839. Foto 1968.

Altarpiece with oilpainting by P Berggren, 1839. Above left.

Fig 317–18. Ovan t h, Maria med barnet. Träskulptur från altarskåp, sannolikt av Lars Germundsson, Enköping. På motstående sida detalj. Foto 1968.

The Virgin and Child, wooden sculpture from triptych, probably by Lars Germundsson, Enköping. Above. Right, detail.

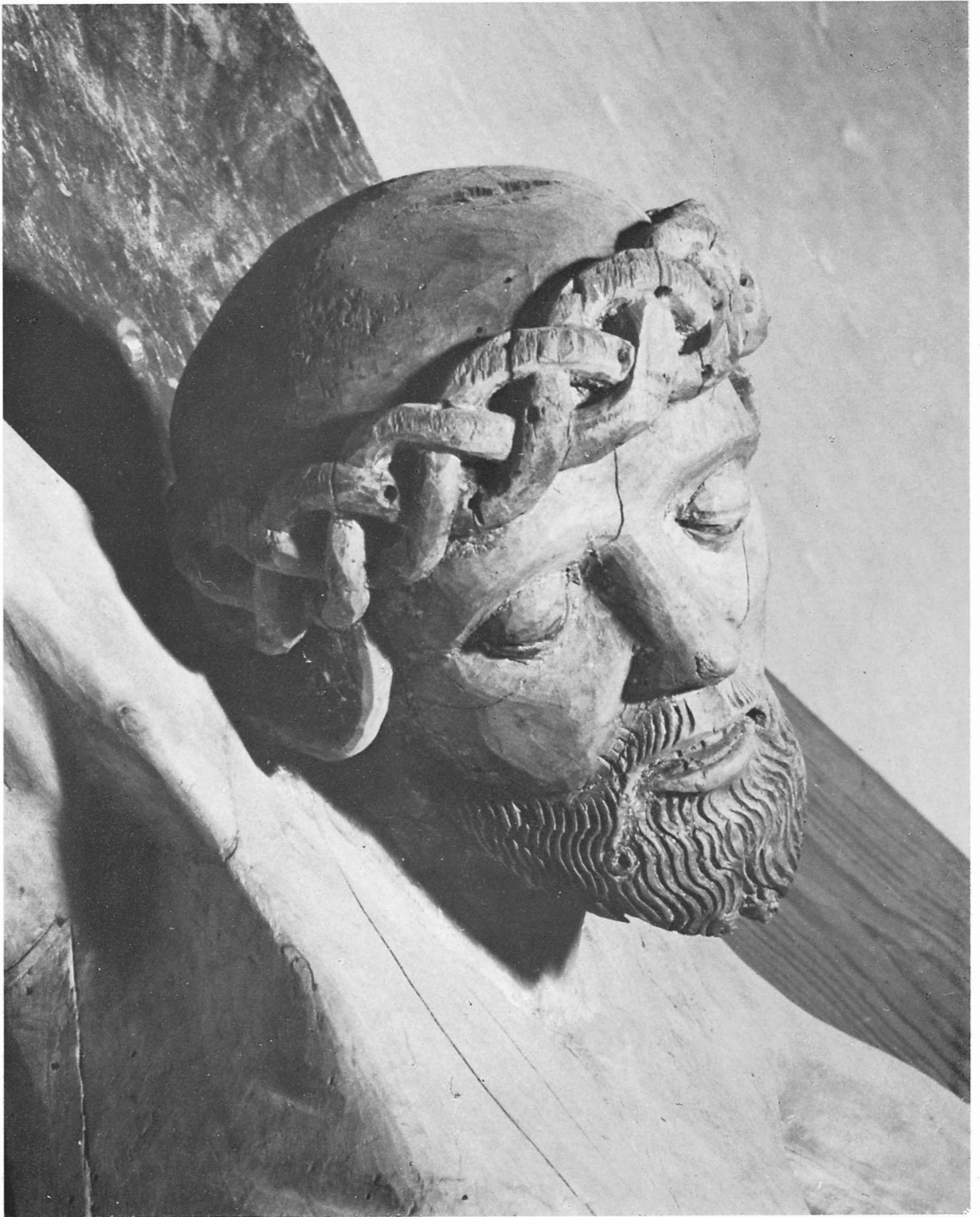
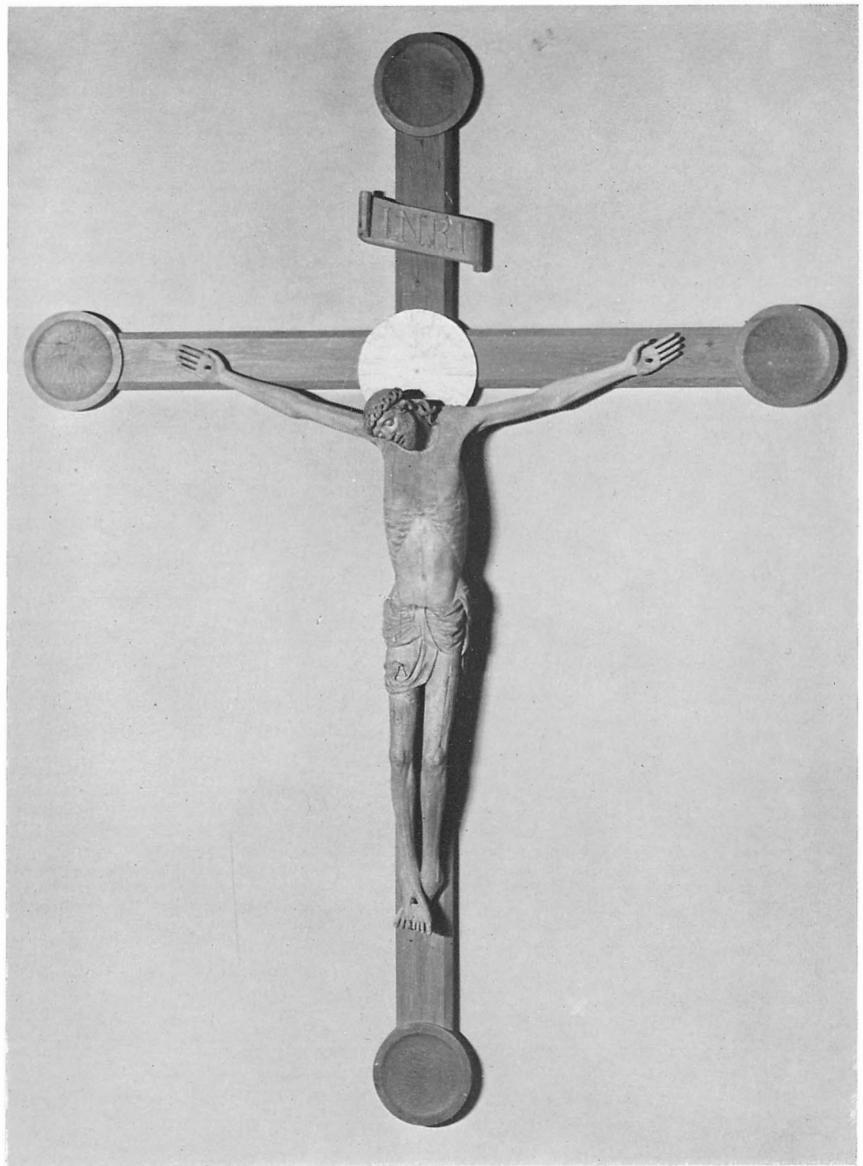

Fig 319. På motstående sida, detalj av Kristusfiguren fig 320. Foto 1968.

Detail of figure of Christ, fig 320.

Fig 320. Triumfkrucifix med Kristusfigur från 1500-talets början. Figurens armar, tår samt korset härrör från konservering 1925. Foto 1968.

Rood with figure of Christ, beginning of 16th century. The arms, toes and the cross are from the restoration in 1925.

Kopia av altartavlan, i Klara kyrka, Stockholm, av Jonas Hoffman 1766.²⁷ Ramverket består av en pelarställning, uppbärande ett profilerat listverk med snidat överstycke. Anskaffat av P Berggren; samtida med oljemålningen.

Träskulptur²⁸

Stående manligt helgon utan attribut (fig 242). Kläd-naden samt huvudtypen och den nakna foten antyder, att figuren framställer en apostel. Högra hälften av kroppen med högra armen, vänstra un-

derarmen samt näsan avslagna. Starkt maskstungen. Färgspår saknas. Figuren är skuren i al. Höjd 154. I SHM. Den eleganta svängningen hos figuren samt den mjuka veckbehandlingen och stiliseringen i hårets och anletsdragets utformning ger underlag för en datering av skulpturen till 1300-talets andra fjärdedel. Aron Andersson hänför verket till Uppsalaskolan.²⁹ En annan uppfattning framföres av H Wentzel, som karakteriserar figuren som ett Lübeckerarbete,³⁰ vilket är omöjligt, eftersom den är skuren i lövträ. Svenskt arbete i nordtysk stil? Som

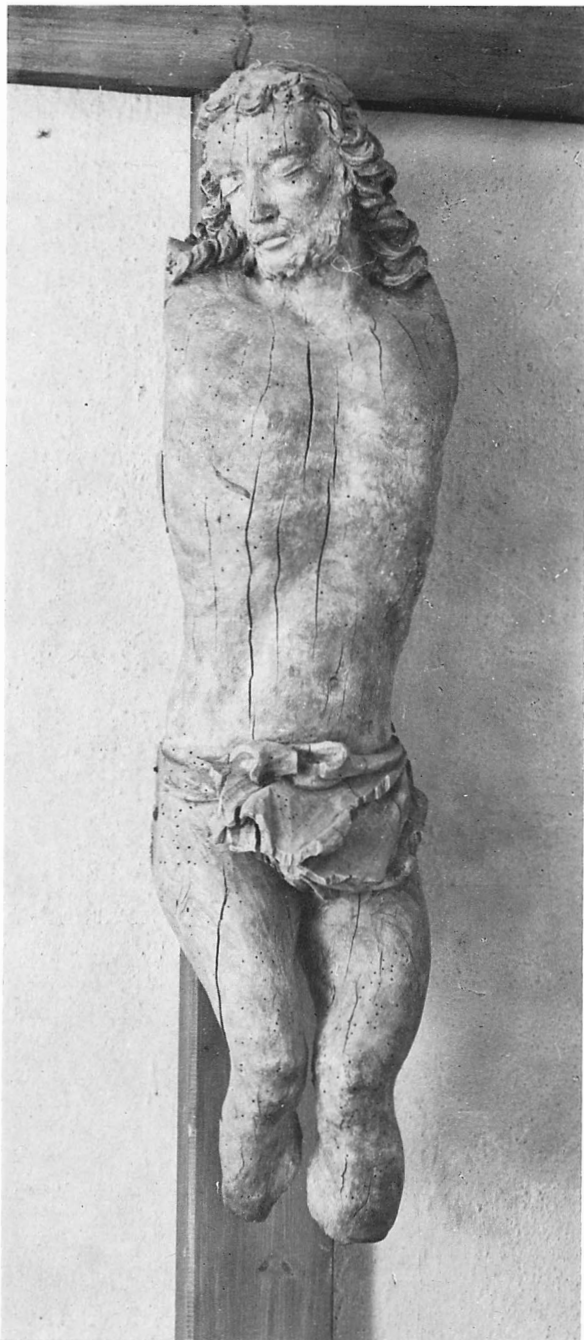

Fig 321. Kristusfigur sannolikt från tidigare altarprydnad, 1680–90-talet. Konserverad och uppsatt på kors 1924. Foto 1968.

Figure of Christ probably from an earlier reredos, 1680–90. Restored and placed on cross in 1924.

jämförelse nämner Wentzel en madonna i kyrkan i Hansühn.³¹ Konserverad av Alfred Nilson 1932 (ATA).

Stående krönt madonnafigur, skuren i lövträ (fig 317–18). Marias högra underarm, Jesusbarnets huvud samt en del av barnets vänstra kroppshalva med vänster arm och fot samt högra underarm avslagna. Färgspår saknas. Figuren har sannolikt tillhört ett altarskåp från 1400-talets slut. Höjd 110. Figurstilen visar anknytningar med verk av Lars Germundsson, en känd snickare och altarskåpsleverantör i Enköping. Har bland annat utfört ett altarskåp, daterat till 1491, för Lena kyrka i Uppland.³² Skulpturen konserverades av Alfred Nilson, varvid den uppsattes på en konsol på nordväggen (ATA). Vid samma tillfälle kompletterades figuren med Marias vänstra fotspets, märkt 1925.

Triumfkrucifix med Kristusfigur skuren i lövträ (fig 320). Uppsatt på kors av gråpatinerad furu med runda ändplattor, språkband med inskriften INRI samt förgylld gloria bakom Kristi huvud. Färgspår å figuren saknas. Höjd figuren 180, korset 392. Figurens mjuka, ornamentala detaljer, bl a utformade i skägg och törnekrona (fig 319) samt det fina ländklädet med sin sväng, talar för en datering av krucifixus till 1500-talets början. Krucifixet konserverades av Alfred Nilson 1925 (ATA), varvid figuren kompletterades med armar (av 1200-talstyp) samt tår, märkta 1925. Korset utfördes vid samma tillfälle.

Kristusfigur, skuren i lövträ, uppsatt på kors av furu (fig 321–22). Båda armarna samt större delen av underbenen avslagna. Färgspår saknas. Höjd figuren 103, korset ca 250. Skulpturen, som sannolikt har tillhört en altarprydnad, har av den rörliga stilen att döma tillkommit på 1680–90-talet. Konserverades 1925 av Alfred Nilson, då den uppsattes på ovannämnda kors (ATA).

Predikstol

Predikstolen av snidat, målat och förgyllt trä består av sexsidig korg, trappa med bröstvärn samt ljudtak (fig 309). Korgens fem fält är ornerade med snidade ornament: 1) fackla, 2) kalk med sädesax, 3) uppslagen bibel med texten: »Luc. 11: 28 v», 4) kors, omslingrat av livsträd, 5) lagens tavlor med palmkvist. Trappans bröstvärn indelas i tre fält; i fälten snidade rosetter med respektive kors, ankare

Fig 322. Detalj av Kristusfiguren fig 321. Foto 1968.
Detail of figure of Christ, fig 321.

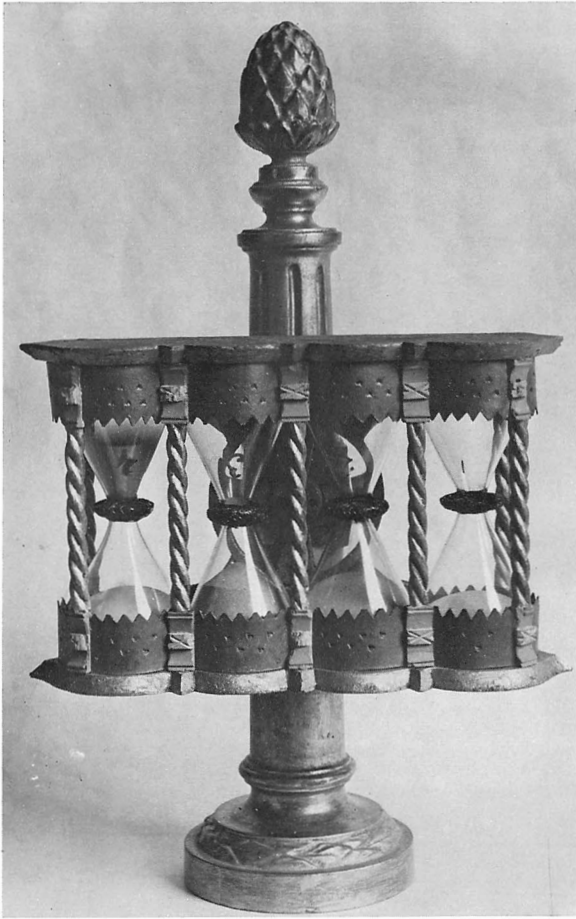

Fig 323. Timglas. Gåva av major Paul Rudebeck, Strömsberg, 1754. Foto 1927. ATA.

Hourglass, presented by Major Paul Rudebeck, Strömsberg, 1754.

Fig 324 (nedan t v). Bänksitsar med inristade bomärken från äldre bänkinredning 1747. Foto 1968.

Pew seats with carved owners' marks, from older pews, 1747. Bottom left.

Fig 325. Nummertavla, enligt inskrift skänkt 1778. Foto 1968.

Hymnboard, presented, according to an inscription, in 1778.

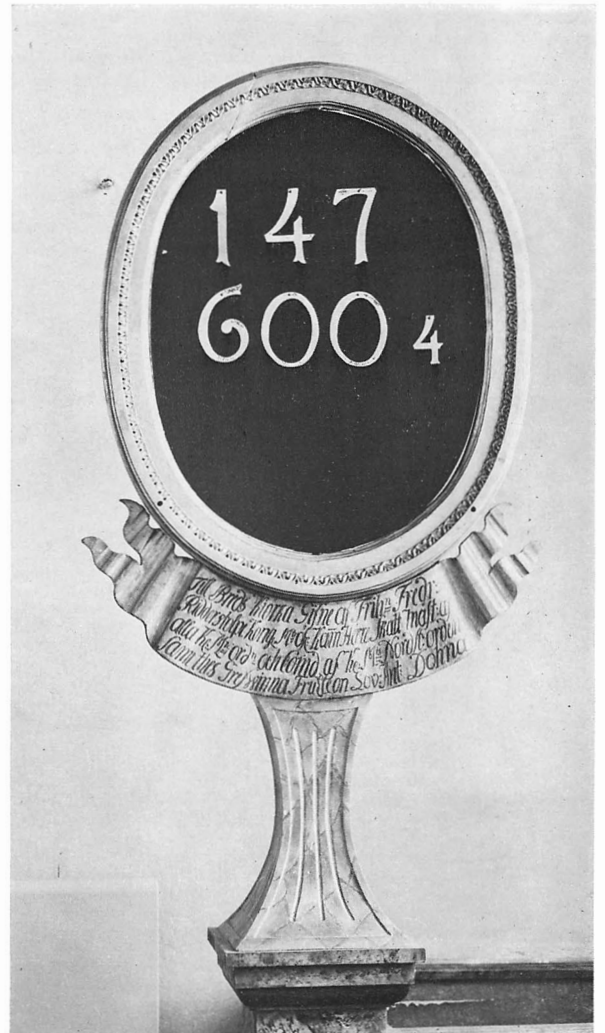

Fig 326. Träplatta med inskrift: »Brita Stå/lhansce». Sannolikt från äldre herrskapsbänk, 1600-talet. Foto 1968.

Wooden board with the inscription: "Brita Stå/lhansce". Probably from an older gentry pew, 17th century.

och hjärta. Det runda predikstolstaket har snidade växtornament och avslutas av baldakin samt krönes av kors.

Predikstolen förfärdigades i samband med den nuvarande kyrkans uppförande enligt förslag av arkitekt J A Haverman¹⁵ 1836 (ÖIÄ, fig 313). En tidigare ej fastställd ritning till predikstol inlämnades till K Maj:t 1836, bifogad till Fredrik Bloms förslag till nuvarande kyrkan. Ritningsförslag och kostnadsberäkning till predikstolen upprättades även av arkitekt Robert Brauhn 1836 (ÖIÄ; kostnadsförsl i L I:5).

Vid kyrkans uppförande placerades först predikstolen ovanför altaret (st prot 1836). År 1837 beslöt man att flytta densamma till kyrkorummets norra sida (st prot).

Timglas

Timglas för fyra glas i trästativ på ståndare av förgyllt trä med snidade växtornament (fig 323). Gåva 1754 av major Paul Rudebeck, Strömsberg, och häradshövding Johan Driessel, Strömsdal (inv 1764). Timglasets konserverades och kompletterades 1927 av konservator Alfred Nilson, varvid timglasställningen förstärktes och ny fot tillverkades enligt godkänd ritning (rapport i ATA).

Bänkinredning

Sluten bänkinredning, bildande fyra kvarter å ömse sidor om en mittgång samt en tvärgång (fig 309–10). Gavlar och dörrar är brunmarmorade med gråmarmorade speglar. I övrigt gråmarmorerad. Bänkinredningen förfärdigades ursprungligen 1747 för den

Fig 327. Dopfunt av snidat trä, tillverkad 1957 enligt förslag av Iwar Anderson. Foto 1968.

Wooden font, carved, made in 1957 according to proposals by Iwar Anderson.

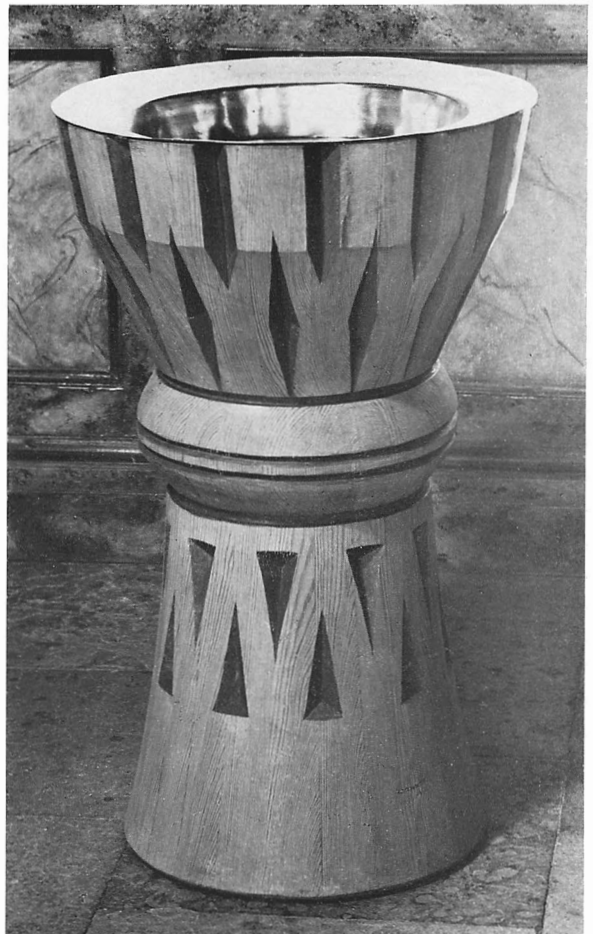

Fig 328. Dopfat av mässing i drivet och stansat arbete. Förmodligen Nürnbergerarbete ca 1550. Foto 1968.

Baptismal dish in chased and punched brass. Probably made in Nürnberg, ca 1550.

gamla kyrkan (räk 1746–47; vis prot 1764). Vid restaureringen 1924 fick den sitt nuvarande utseende då ryggstöden tillbakalutades och sätena breddades (BSt). De vid restaureringen 1907 vitmålade bänkarna ommålades 1924 enligt framtaget färgprov. Av de äldre sitsarna är två bevarade, tillhörande de båda bänkarna invid västväggen. Sitsarna, som är smala och omålade, har inristade bomärken, markerande sittplatserna (fig 324). En inskriftsplatta av trä, uppsatt på kyrkans västvägg, härrör sannolikt från en äldre bänkinredning (fig 326). På plattan är snidat vapen för adliga ätten Stålhandske nr 66, omgivet av följande inskrift: »Brita Stå/lhansce.» (se ovan, den medeltida kyrkans bänkinredning).

Läktare och orgel

Läktaren i väster vilar på fyra pelare av trä (fig 310). Den spegelindelade barriären med framspringande mittparti härrör från den äldre kyrkan; marmore-

rad i brunt och grått. Barriären uppsattes 1837 i nuvarande kyrkan (st prot). Orgelfasaden med tre halvrunda pipfält, krönta av urnor, är målad i gråvitt med förgylld dekor. Fasaden byggdes 1778 av orgelbyggaren Jonas Ekengren,³³ Stockholm (vis prot 1778).

Orgelverket med 7 1/2 stämmor, byggt av orgelbyggaren J Magnusson, Göteborg, anskaffades i samband med restaureringen 1907 (Ä Noreen, tjänstememorial 1924, BSt). Föregående orgelverk, som hade 10 stämmor, byggdes av Jonas Ekengren 1779. Efter smärre reparationer uppsattes det i den nuvarande kyrkan 1836 (st prot).

Nummertavlor

Nummertavlor, två stycken, ovala med snidade ramar av förgyllt trä (fig 325). Nedtill skriftband med följande inskrift: »Till Breds Kiörka Gifne af Frihⁿ Fredr. / Ridderstolpe K. M^{ts} Öfw:Ka^m:Herre

Skatt Mäst: / af alla K. M^{ts} Ord^r och Comd: af K M^{ts} Nordst:Ordⁿ / samt thes Grefwinna Fru Eleon: Lov:Ant:Dohna.» Uppsatta på träpelare, fästade vid bänkarna å ömse sidor om altaret. Gåva 1778 (inv 1814).

Dopredskap

Dopfunnt av trä, dekorerad med inhuggna geometriska motiv, målade i blått och rött (fig 327). Höjd 80, diameter 50. Förslag till dopfunten upprättades 1955 av dåvarande assistenten vid RAÄ Iwar Anderson.³⁴ Utförd 1957 av Leonard Larsson, Backa (inv 1954—).

Dopfat av mässing i drivet och stansat arbete (fig 328). I botten framställes Marie bebådelse, omgiven av två skriftbårder samt två bårder med små stämpelmärken. Den inre skriftbågen upprepar två gånger i minuskler: »Hilf Got aus Not.»³⁵ Den yttre skriftbårdens inskrift i majuskler är svårtydbar och är möjligen blott avsedd som dekorerings.³⁶ Brättet har två bårder med stämpelmärken, bestående av respektive rosor och liljor. Stämpel på brättet: IVB. Diameter 48,5. Minuskelinskriftens bokstavsformer kan möjligen dateras till tiden omkring 1500-talets mitt. Denna datering stödes även av majuskelinnskriften, som återfinns på ett bäcken, vilket med ledning av dräkttyper kan da-

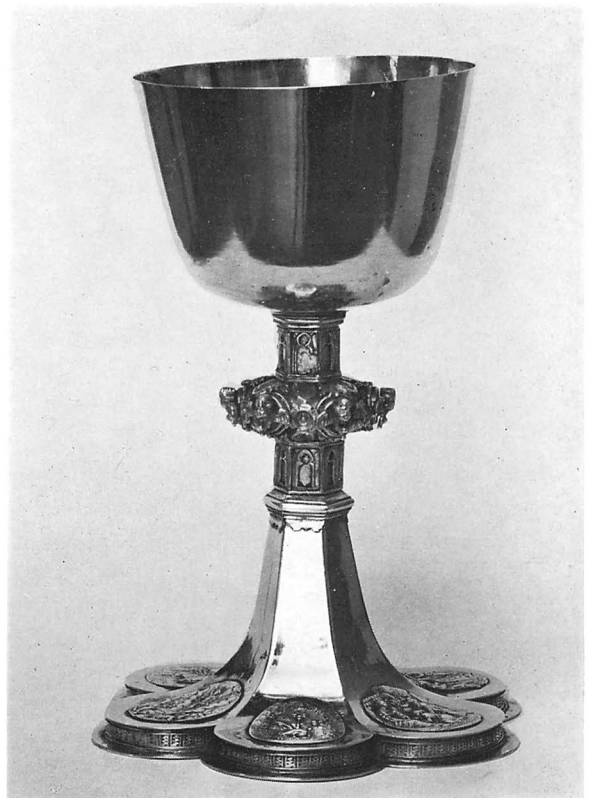

Fig 329. Kalk av förgyllt silver, 1500-talets slut. Foto 1968.

Silver-gilt chalice, end of 16th century.

Fig 330. Medaljonger i drivet och stansat arbete, fastlödda på kalkens fot, jfr fig 329. Foto 1968.

Medallions in chased and punched work, soldered to the foot of the chalice, cf fig 329.

Fig 331. Vinkanna från 1766 av förgyllt silver med fastnitad ornering i oförgyllt silver i genombrutet arbete. Foto 1968.

Silver-gilt flagon dating from 1766 with ornament in ungolded silver riveted on it.

teras till tiden omkring 1550.³⁷ Förmodligen Nürnbergerarbete. Stämpeln med initialerna IVB torde vara sekundär. Sannolikt identiskt med ett mäsingsbäcken, upptaget i inv 1631.

Dopskål av nysilver, inuti förgylld. Rund, på fyra fötter, två handtag. Under botten stämplars: »I. Lundgren 65.» Inristat: 59 1/4. Höjd 16, längd 26, bredd 20,5. Inköpt 1800 (inv 1814).

Nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver (fig 329–30). Bågarformig cuppa, sexpassformad fot, ornerad med sex medaljonger i drivet och punsat arbete, sexsidigt skaft, nod med sex runda utsprång. Foten har smal fotskiva samt ornerad ståkant. Å sexpassets lobar är fastlödda ovala medaljonger med följande framställningar: — 1. Konungarnas tillbedjan. — 2. Kristus på korset, flankerad av sörjande Maria och

Johannes. — 3. Maria med barnet, framställd som himladrottning. — 4. Törnekrönt Kristushuvud, omgivet av inskriften: »Ego sum via veritas et vita» (= Jag är vägen, sanningen och livet). I ena hörnet med mindre bokstäver: »C. prio.» (= cum privilegio). Efter medalj av Valentin Maler 1588. — 5. Uppståndelsen. — 6. Halv dödsskalle, krönt av tre blommor. Runt medaljongen inskriften: »Hilf Christ zum seligen Ende» (=Hjälp Kristus till den saliga hädanfärden). Under foten graverad inskrift: »Bre sokens kalk.» Nodens sex runda utsprång har gjutna änglahuvuden; mellan utsprången blomkalkar. På skaftet ovanför samt nedanför noden ornering i form av gotiska arkitekturornament. Cuppan slät; vid cuppans kant två stämplars, svårtydbara. Höjd 17,5. 1500-talets slut, enligt G Upmark av okänd mästare, verksam efter 1596.

Patén av förgyllt silver. I botten samt på brättet graverat kors. Diameter 20. Troligtvis samtidig med kalken.

Vinkanner: —1. Av delvis förgyllt silver. Pärönformad med snås, handtag, tumgrepp samt profilerat lock, krönt av knopp. Rund, profilerad fot. På kannans liv graverad inskrift inom växtranka: »Bress kiöras / altar kanna / den 12 september / Ano 1743.» Under botten inristat: »115 3/4 Lo.» Stämplars vid kannans övre kant: IAB (= Johan Ahlbom, Västerås, 1742–1774). Höjd 36. —2. Av delvis förgyllt silver, cylindrisk med handtag, tumgrepp och lock (fig 331). Runt kannans liv samt på locket gjuten och fastnitad ornering av oförgyllt silver i genombrutet arbete. På kannan framställes scener ur Hagars och Ismaels historia inom rik akantusornamentik (fig 332). På foten och locket akantusornament och änglahuvuden. Locket krönes av liggande lamm med segerfana. Handtag i form av en kvinnoherm. Under botten graverad inskrift: »Wäg: 175. 1/2 lod / inköpt till Breds kiyrka / igenom kiyrkoherden / J. L. Weidman (se Sparrsätra not 42) ock kiyr-/kowärdarne L:E:S (= Lars Ersson, Äsplunda) och / E:E:B (= Eric Ersson, Backa) 1786.» Stämplars på foten AH H (= 1766). Fot och lock delvis omarbetade 1786 av guldsmed Jonas Elg, Västerås (inv 1814). Höjd 31.

Vinflaskor av tenn, två st (fig 333). Åttasidiga med runt lock. Den ena bär inskriften: »Anno 1668 / ähr dhenne / teenflascka / Gudz namn till ähra / och Bredz kyrcka / till tienst af hustru / Karin

Fig 332. Scener ur Hagars och Ismaels historia. Ornering runt vinkannans liv, jfr fig 331. Foto 1968.

Scenes from the story of Hagar and Ishmael. Ornamentation round the flagon, cf fig 331.

Siulsdoter / fordom fatebuurs / hustru på Ströms/nääs sigh till Testa/mente och christelig / åminnelse förährad.» Höjd 33. I Enköpings Museum.

Oblatask av förgyllt silver. Rund med profilerat, toppigt lock. Runt asken graverade växtornament. Under botten samma stämplor som på kalkens cuppa. Höjd 10, diameter 16.

Sockenbudstyg: Kalk av silver. Bågarformig cuppa, rund fot, rund nod. Stämplor på foten: M 3 (= 1818) OB (= Olof Bergström, Uppsala, -1810-1827). Höjd 15. — Oblatask av silver. Rund, slät. Samma stämplor som kalken. Diameter 3,5. — Glasflaska. Höjd 4. I brunt läderfodral.

Brudkronor: — 1. Av förgyllt silver (fig 334). Ring med sex genombrutna spetsar. På ringen och spetsarna 36 olikfärgade stenar. Mellan spetsarna en ring, vid vilken änglahuvuden är fästade. Lövkläppar. Inskrift inuti ringen: »A B C D E F.» Inga stämplor. Diameter respektive 9 och 12. I kopparbytta. Inköpt 1769 (räk). — 2. Av förgyllt silver. Ring med fem spetsar. Kläppar i form av blommor och droppar med violetta stenar. Inskrift inuti

ringen: »Breds kyrka 1954.» Stämplor på ringen: PLS Z 8 (= 1950). Diameter respektive 6 och 7,5. I etui av grönt getskinn. Utförd av Libraria. Gåva av kyrkliga syföreningen 1954 (inv 1954-).

Ljusredskap

Ljuskronor av malm eller mässing. — 1. Med tolv armar i två kransar (fig 335). Profilerad stam krönt av dubbelörn och avslutad av ansiktsmask, i munnen hållande en ring bestående av två fiskar. Vid ringen är fästad en sköldformad hängande platta med graverat arbete. På ena sidan initialerna: »B. T. D. S.» (= Brita Torstens Dotter Stålhandske, se not 12); ovanför initialerna akantusblad, nedanför beväpnad arm hållande ett spjut (sköldemärke för adliga ätten Stålhandske nr 66) samt inskrift: »Anno 1640.» På andra sidan initialerna: »C. A. S. O.» (= Christoffer Andersson Oxe); nedanför initialerna halv oxe (sköldemärke för adliga ätten Oxe nr 103) samt inskrift: »Anno 1640.» Runda droppskålar. Höjd 90. Gåva av Brita Stålhandske, Skälby, till minne av maken Christoffer Andersson Oxe (L I:1, s

Fig 333. Vinflaska av tenn, enligt inskrift skänkt 1668. I Enköpings Museum. Foto 1968.

Pewter flagon, presented, according to an inscription, in 1668.

69). — 2. Med sex armar i en krans. Stammen krönes av en mässingsplatta, ena sidan bildande en sol med strålkran, den andra en halvmåne. Stammen avslutas av en stor kula. Reflexblommor, eldslågor samt droppskålar i form av blomkalkar. Höjd ca 70. Med graverad inskrift: »E. P. Wesman / 1692.» I testamente efter mjölnaren Eric Persson Wesman, Breds kvarn (inv 1735). — 3. Med åtta armar i en krans. Stammen krönes av dubbelörn och avslutas av stor kula. S-formade armar, runda droppskålar. Höjd 65. Torde vara identisk med en ljuskrona med åtta pipor tidigast upptagen i inv 1699. Enligt senare inv gåva från Gunsta rusthåll (inv 1735, beskr 1764). — 4. Med sex armar i en krans. Stammen krönes av dubbelörn och avslutas av stor kula. S-formade armar, runda droppskålar. Höjd 60. Gåva 1967 av Eva Andersson, Pettersberg (inv 1960–).

Ljusarm av mässing för två ljus i drivet och punsat arbete. Rund väggplatta, vridet skaft med skaftring, S-formade ljusarmar med runda droppskålar. Sköldformad platta med punsat änglahuvud och graverad inskrift: »Mas Karlson / Brita Hansdoter / Anno / 1648.» Längd 53. Tidigast upptagen i inv 1652. Gåva av Matz Karlssons änka (L I:1, s 70). Renoverades och kompletterades av Alfred Nilson 1925 (ATA). Vägglattan som var förlorad, komponerades därvid enligt godkänd ritning. Ena armen kompletterades vid samma tillfälle. De nytillkomna delarna markerades med pipor och året 1925.

Ljusplåtar, ett par av försilvrad koppar för två ljus vardera. Driven växtornamentik kring den ovala reflexskölden. Höjd 59. Upptages tidigast i 1699 års inv, då ljusplåtarna var placerade på översten Anders Sparrfälts³⁹ läktare. Renoverad 1936 (ATA).

Ljusstakar: — 1. Av järn för fem ljus (fig 336). På tre fötter, fästade vid en rund ring. Förgrenade armar, prydda med små runda ringar. Höjd 65.

Fig 334. Brudkrona av förgyllt silver med kronbytta av koppar. Inköpt 1769. Foto 1968.

Bridal crown, silver-gilt, with copper case. Purchased in 1769.

Fig 335. Ljuskrona av malm, enligt inskrift skänkt av Brita Stålhandske, Skälby, 1640. Foto 1968.

Brass chandelier, according to an inscription presented by Brita Stålhandske, Skälby, 1640.

Medeltida typ. Upptages i inv 1631. — 2. Av malm, för tre ljus. Rund fotplatta med stäkant, profilerat skaft, förgrenade armar med stansad dekor, runda droppskålar. Höjd 38. Torde vara identisk med en ljusstake, skänkt av Peder Cruus 1654 (ant om gåvor i L I:1, son till Jesper Cruus not 41). — 3. Av tenn, ett par för ett ljus. Hög, svängd fot med rund fotplatta, äggformad ljushållare. Höjd 32. Tidigast upptagna i inv 1699. — 4. Av tenn, för ett ljus. Rund, kupig, veckad fot, profilerat skaft. 1600-tals-typ. Höjd 32,5. — 5. Av silver, ett par för ett ljus. Fyrsidig fotplatta, refflat skaft, fyrsidig skaftring. På foten gjuten bladdekor samt kartusch med inskrift: »Breds / kyrka / 1753.» Höjd 23. Inköpt 1753 (räk). — 6. Av förgylld pläter, ett par för tre ljus. Rikt utformade med svängda ljusarmar i form av blad. Ljusarmarna uppbäres av putti. Höjd 66. Nyrokoko. — 7. Av silver, ett par för tre ljus. S-formade armar, klockformade ljushållare. Veckad fot och skaft. Inskrift på foten: »Gåva till Breds kyrka av f.d. / kyrkovärden Ansh. Andersson / För. å Ytterby / 1935.» Stämplrar på foten: GGH I 8 (= 1935). Höjd 20. — 8. Av mässing, ett par för ett ljus. Rund fot, profilerat skaft. Stämplrar under foten: SB, samt den ena N° 14, den andra N° 36. Höjd 17. 1900-talet.

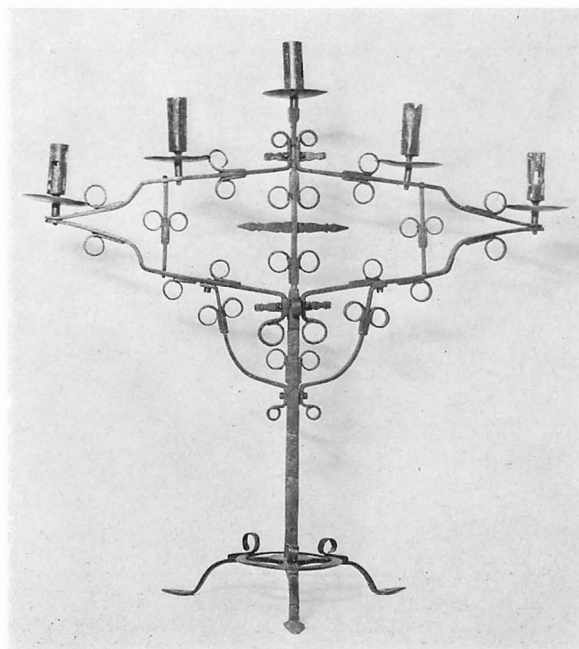
Lyktor: — 1. Av plåt i genombrutet arbete. Rund med pyramidformat tak. Höjd 32. Troligtvis 1800-talet. Hänger under läktaren, — 2. Av glas i plåtram. Fyrsidig med toppigt tak i genombrutet arbete. Höjd ca 80. Troligtvis 1800-talet. I vapenhuset.

Textilier¹⁰

Antependier: — 1. Av grön mönstrad sammet, sammansatt av fem våder samt ett brun. Sammeten har symmetriskt mönster, uppbyggt av små granatäpplen med blad och grenverk (fig 337). Mönstret står i skuren sammet mot oskuren botten. Våder

Fig 336. Ljusstake av järn. Medeltida typ. Foto 1968.

Iron candlestick, medieval type.

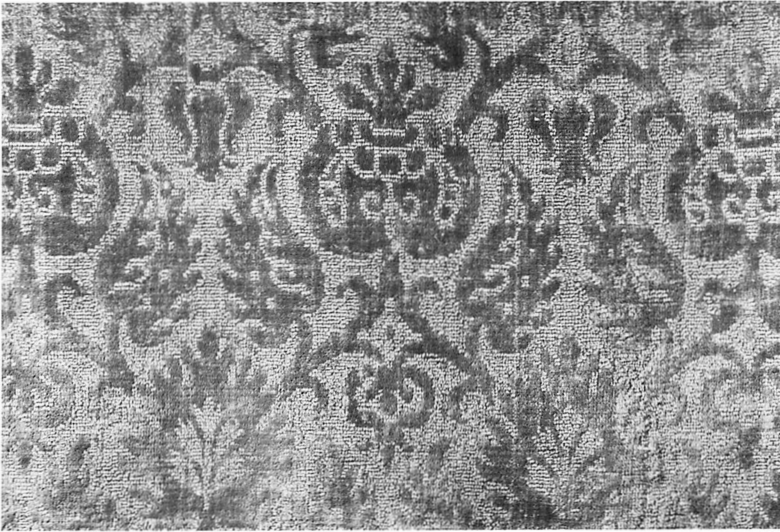

Fig 337. Antependium (nr 1) av grön mönstrad sammet, Italien, ca 1600. Gåva till minne av Jesper Cruus, död 1647. Detalj av tyget. Foto 1968.

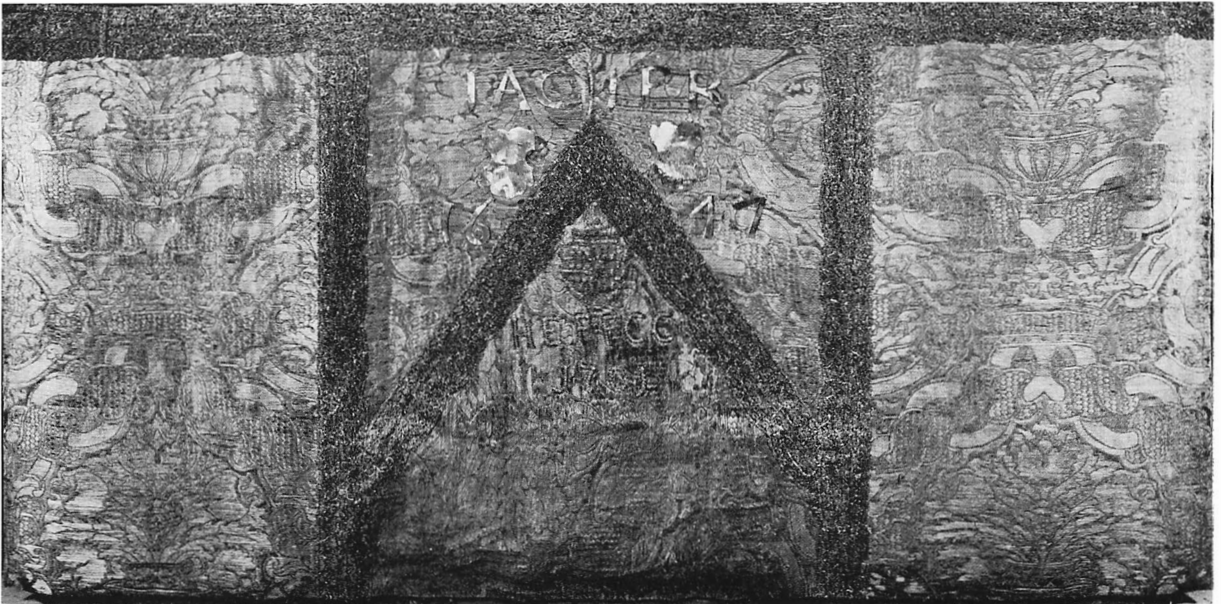
Antependium (no 1) of green, patterned velvet, Italy ca 1600. Presented in memory of Jesper Cruus, † 1647. Detail of cloth.

ca 60 cm. Italien, omkring 1600. På mitten i silvertrådsbroderi initialerna »I A C» (=Iesper Andersson Cruus)⁴¹ »I P R» (=Ingeborg Pedersdotter Ryning) samt året 1647 (syftande på den förras dödsår). På den övre bården två rader smala

silverband. Antependiet, som tidigast upptages i inv 1699, synes vara skänkt till minne av Jesper Cruus och Ingeborg Ryning. Längd 280, bredd 120. — 2. Sammansatt av sju våder växelvis röd sammet och vit sidenrips, åtskilda av smala guldband. Ned-

Fig 338. Antependium (nr 3) av stormönstrig sidenbrokad, Italien ca 1600. Enligt inskrift och vapensköldar gåva av Erik Fleming och Christina Cruus 1701 till minne av Jesper Cruus, † 1647, och Ingeborg Ryning. Foto 1968.

Antependium (no 3) of large-patterned silk brocade, Italy ca 1600. According to an inscription and coats-of-arms presented by Erik Fleming and Christina Cruus in 1701 in memory of Jesper Cruus († 1647) and Ingeborg Ryning.

till en bred bård av röd sammet. Längs antependiets övre del frans av guldtråd och röd bomullstråd. Längd 195, bredd 108. Sannolikt identiskt med ett antependium »med våder af rödt samet och sölf-dok» i inv 1699. — 3. Av stormönstrig sidenbrokad i gult och violett silke samt silver, sammansatt av tre våder (fig 338). Mönstret, tecknat i violett och silver, består av blomsterurnor samt vridna kransar förenade av kronor (fig 339). Italien omkring 1600. På mittvådens övre del i förgylld silverplåt initialerna »I A C» (= Iesper Andersson Cruus)⁴¹ »I P R» (= Ingeborg Pedersdotter Ryning), två vapen för respektive ätterna Cruus af Edeby nr 69 och Ryning nr 15, samt årtalet 1647. På mittvådens nedre hälft i silvertrådsbroderi en vapensköld med vapen för ätterna Fleming af Lais nr 39 och Cruus af Edeby nr 69, samt inskrift, »HEFFCC (= Herr Erik Fleming Fru Christina Cruus, Sparrsätra not 43) 1701». Antependiet indelas av breda silverspetsar. Uptill skarvat med röd sammet. Inskrift på fodret: »Renov. Libraria 1929». Längd 210, bredd 115. Uppgives i en förteckning över gåvor till kyrkan 1701–08 (i L I:2) vara skänkt av Kristina Fleming, Strömsnäs, till minne av föräldrarna. — 4. Av svart sammet, sammansatt av fyra våder. På mitten i silverbroderi: »A(o) 1790». Längs kanten silvergaloner, längs antependiets övre del två rader svart bomullsfrans. Längd 105, bredd 105. Trasigt. Inköpt 1790 (inv 1814). — 5. Av violett ylle-linne, av smala silverband indelad i tre fält med broderier i guld och färgat silke. På mittfältet korskrönt krona, på sidofälten, till vänster Kristusmonogram omslingrat av orm, till höger brinnande oljelampa krönt av kors. Längd 220, bredd 118. Gåva av kyrkliga syföreningen 1958 (inv 1954–).

Mässhakar: — 1. Av sammetsbrokad med stort granatäpplemönster i grönt mot botten i guld. Italien, senmedeltiden (fig 340). På ryggstycket brett, senare applicerat kors av röd sammet. Foder av handtryckt linne med symmetriskt blommönster i svart mot gråbrun botten. Torde vara identisk med en mässhake av gyllenduk från Tyskland, skänkt av Christoffer Johnson, Gammalbo (Pettersberg) 1637 (st prot). I inv 1699 beskrivs mässhaken sålunda: »af Gyllendochs botten med gröna insömade blomor och Crucifix med Sölfworduks kors». Den tidigare besättningen är nu förlorad och ersatt av det

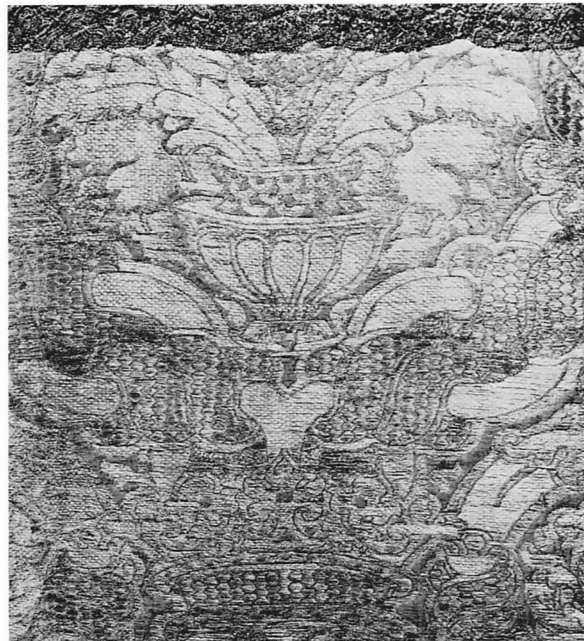

Fig 339. Detalj av antependiet fig 338. Foto 1969.

Detail of antependium in fig 338.

röda sammetskorset. — 2. Av svart sammet. På ryggstycket kors av silvergaloner, på framstycket Jehovahsol i silverreliefsöm. Kantad med silvergaloner. Inköpt 1778 (inv 1764, supplement). — 3. Av röd sammet. På ryggstycket kors av guldgaloner, på framstycket guldreliëbroderi: Jehovahsol samt inskriften: »A^o 1789». Kantad med guldgaloner. Inköpt 1789 (inv 1764, supplement). — 4. Av vitt mönstrat siden. På ryggstycket kors i smala guldband samt broderi i guldtråd och gult silke. Broderad inskrift på fodret: »S/W (= Sofia Widén) / 1955». På framstycket Kristusmonogram i smala guldband. Runt halslinningen brett guldband. — 5. Av violett ylle. På ryggstycket gaffelkors i silverband samt läggsöm i silvertråd. Ovanför korsmitten sol broderad i läggsöm i röd lintråd. Korsarmarna möts på framstycket. Broderad inskrift på fodret: »Libraria / A-L O-K (= Anna-Lisa Odelqvist-Kruse) 1965». Gåva av kyrkliga syföreningen (inv 1954–).

Kalkkläden: — 1. Av vit atlas med plattsömsbroderi i flerfärgat silke (fig 341): ljusrött, gult, grönt, blått, brunt samt silver. Strömönster bestående av kvistar, fåglar, insekter samt figurer med olika sysselsättningar: jagande, insektsfångande,

Fig 341. Kalkkläde av vitt siden med broderi möjligen utfört i Kina, 1700-talet. I Enköpings Museum. Foto 1968.

Chalice veil, white silk, with embroidery that may have been executed in China in the 18th century.

Fig 340 (t v). Mässhake (nr 1) av sammetsbrokad med stort granatäpplemönster, Italien, senmedeltiden. Gäva 1637. Foto ATA.

Chasuble (no 1) of brocade with large pomegranate pattern, Italy, late middle ages. Presented in 1637. Left.

vilande vid ett träd. Ansikten och händer målade på sidenet, nu utplånade. I kanten en glest knyplad spets. Fodrad med vit taft. 57×53. I Enköpings Museum. Broderierna kinesiserande eller möjligen utförda i Kina på 1700-talet (*Upps Utst*, nr 334). — 2. Av svart sammet med guldreliëfsöm: på mitten IHS inom törnekrans. Kantat med guldspets. 59×59. Sannolikt identiskt med ett kalkkläde, skänkt av Maria Gustava Planting — Gyllenbåga⁴² 1796 (inv 1764, supplement). — 3. Av vitt siden med broderi i guldtråd, paljetter samt flerfärgat silke: i mitten kvist, omgiven av växtranka. Vid ena kanten initialerna »G M H», samt på motstående sida årtalet 1799; ytterst vid kanten smal bård. Kantat med vit spets. — 4. Av vitt linne med läggsömsbroderi i grått: IHS sammankomponerat med ett kors. 60×60. På fodret märkt: »Atelje Libraria / Stockholm». 1900-talet.

Håvar: — 1. Av svart sammet, av silverband in-

delad i fyra fält. Frans och tofs i silver. Mässingshylsa med två fästen efter klockor. Inköpt 1770 (inv 1745, supplement). — 2. Av röd sammet, av guldband indelad i fyra fält. Frans och tofs i guld. Mässingshylsa med fäste efter klocka. Inköpt 1770 (inv 1745, supplement). Renoverad 1945 (inv 1954).

Bokkuddar: — 1. Klädd med tunt vitt gastyg med broderi i guldtråd, paljetter och vit lintråd. Strömönster, bl a liljor samt infällda rundlar i spetsöm. Mönstret avtecknar sig mot på ena sidan ljusrött, på andra sidan vitt undertyg. I kanten knyplad guldspets. 32×28. Omkring 1700. Broderiet har förmodligen ursprungligen utgjort annat föremål, eventuellt duk. Upptages som nyförvärv 1757 (vis prot). — 2. Av vitt siden med broderi i guldtråd samt nu blekt, tidigare färgat silke: i mitten årtalet 1796 inom växtranka, längs kanten bård av växtranka. Kantad med två rader guldband. Baksida, klädd med röd sammet. 28×28. Upptages som nyförvärv 1757 (vis

prot). — 3. Broderad framsida i petit point i färger: korsbärande Kristus samt sörjande Maria inom bladgård. I kanten smal guldspets. 40 × 30. Baksida, klädd med svart sammet. 1800-talet? Gåva av fröken Sophie Baudou⁴³ (inv 1954–). Renoverad av Libraria 1946 (ATA).

Ryamattor: — 1. Mittfält i rött med årtal 1947, omgivet av gård med växt- och fågelmotiv i färger mot vit botten. 172 × 170. Gåva av Sparrsätra-Breds Lotta-avdelning. Kopia av en ryamatta från Gunsta (inv 1954–). — 2. Med blommor och geometriska motiv i grönt, blått och grått. 200 × 140. Broderad inskrift på baksidan: 1952 / AS AB EA LJ / AT EO JR (enligt inv 1954 hänstftar initialerna på kvinnor i socknen, som knutit ryamattan).

Brudpäll av vitt mönstrat siden, sammansatt av fyra våder. Mönstret består av växtmotiv i guld, rött och blått. I kanten bred, knypplad guldspets. Foder av grönt siden. 188 × 142. Uppges 1745 vara inköpt av kyrkans medel (inv).

Dopkläningar, tre stycken, inköpta 1955 (inv 1954–). Skänkta av kyrkliga sällskapet.

Gravhällar

Gravhällar: — 1. Av grå sandsten. Mittfältet upptages av en framställning i relief av en manlig och en kvinnlig figur i långa klädnader och med sammanknäppta händer (fig 342–43). Inskrift nedanför figurerna: »Her under liger begrafven S: / Harr H Ionsson i Vreta hvil/ken afsomnade i Herranom den / 17 dag i Marsi anno 1610.» Nederst ett monogram bildat av A och T, första och sista bokstäverna i det hebreiska alfabetet (symbol för den förste och den siste) samt initialerna H.I.S. K.I.D. Inskrift runt hällen: »Jagh wet at min forlossare / lefver och han skal på sidstone upweckia migh af / iordenne och jagh skal / sedhan medh tesse mine hudh umkled varda och skal / i mit kött få se Gudh». I hörnen rundlar med evangelistsymbolerna. Längd 208, bredd 132. I norra delen av tvärgången. — 2. Av grå kalksten. Inskrift på hällens övre del: »Här äro begrafne salige hoos Gud / år 1645 / Her Olof Nilsson Sparman⁴⁴ fordom Caplan i Sparzätra och Bred och / förordnat kiörkioherde til Lyt / församling i Jempteland / och 1669 / H. Kirstin Ionsdotter Beck, hans k. / hustru med 5 sina barn». Längd 215, bredd 150. I koret.

Begravningsvapen

Begravningsvapen av snidat och målat trä med omgivande akantusverk av plåt: — 1. Vapen: i brunt fält halv oxen i rött (fig 344). Enligt inv 1829 har begravningsvapnet haft följande inskrift: »Hic requiescit nobilissimus vir dominus Andreas Oxen⁴⁵ dominus vir de Skælby Horntorp, qui pie ac placide in Domino obiit die aprilis Anno MDCXXXIX (= Här vilar ädle mannen herr Andreas Oxen herre till Skælby, Horntorp, vilken med fromhet och lugn i Herran avsomnade den 30 april 1639). Höjd ca 75. På östra väggen. — 2. Vapen: i ofärgat fält svart örnsklo (fig 345). Enligt inv 1829 har begravningsvapnet haft följande inskrift: »Välborne Jöns Nilsson Örneklou⁴⁶ til Lundby och Knaptible afsomnade i Herranom den 11. Martii 1652». Höjd ca 75. På östra väggen. De båda begravningsvapnen konserverades 1925, varvid kompletterade delar märktes med årtal 1925.

Tavlor

Oljemålningar på duk: — Framställande respektive Nattvarden och Kristus i Getsemane inom gemensam dubbelram av snidat och förgyllt trä (fig 346). Färger: övervägande gråbrunt, rött och blått. Höjd 100, bredd 210. Var tidigare jämte omgivande ramverk altarpriodnad i den medeltida kyrkan. Altarpriodnaden levererades 1754 av modelleuren Johan Hultman.¹¹ Målningarna samtida av okänd konstnär. — Porträtt av följande konungar, samtliga i bröstbild inom förgyllda träramar: Erik XIV, Johan III, Sigismund (fig 347), Karl IX, Gustaf II Adolf, Kristina, Karl XI, Karl XII, Ulrika Eleonora, Fredrik I (fig 348), Adolf Fredrik, Gustaf III. Mått: 23 × 29, porträtten av Adolf Fredrik och Gustaf III, mått: 25 × 33. På kyrkorummets norra vägg. Gåva av Paul Rudebeck⁴⁷ 1770 (inv 1745 supplement). — Framställande Kristus på korset. Färger: övervägande brungult, mörkrött, grått. Förgyllt snidat träram. Höjd ca 175, bredd 128. 1800-talskopia? I sakristian.

Minnestavlor m m: — Av grå sandsten med följande inskrift: »Jöns Nilsson Örneklou⁴⁶ / Gav Backa kyrkohemma / Till Breds kyrka 1649». Höjd 32, bredd 59. Uppsatt på kyrkorummets norra vägg 1953 (ATA). Avskrifter av gåvobrevet på Backa

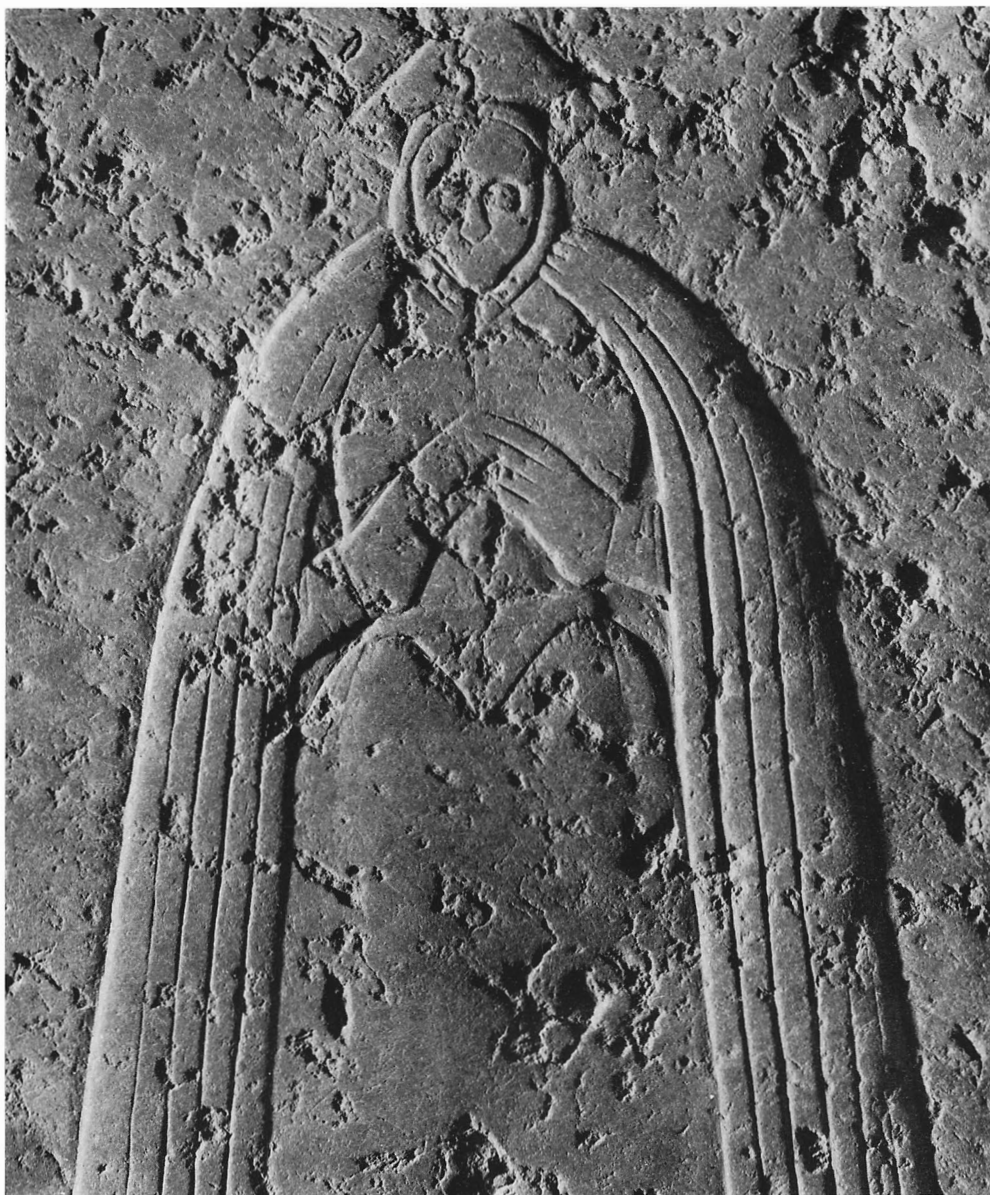

Fig 342–43 (t v och t h). Gravhäll av sandsten med figurreliefer över H Jons-son, Vreta, † 1610, och hans hustru. Detaljer av figurerna. Foto 1968.

Sandstone grave slab with figure relief in memory of H Jons-son, Vreta, † 1610, and his wife. Details of figures. Left and right.

hemman förvaras i Domkap samt i L I:1 (s 105 verte). Enligt gåvobrevet förlänade Örnklo Backa hemman i utbyte mot gravplats i kyrkan, där flera av hans släktingar var begravda (se ovan). — Gustaf III:s tal 1771 och 1772. Snidade förgyllda ramar med krönte överstycken. Höjd 83 (exklusive krona), bredd 58. — Karl XIII:s tal 1810 i förgylld, krönt träram. Höjd 57 (exklusive krona), bredd 47. — Porträtt av Karl XIV Johan. Gravvyr av C Forssell 1822 efter målning av E Gérard. Snidad, förgylld

krönt ram. Höjd 80 (exklusive krona), bredd 57. — Fotos av präster och organister i Sparrsätra och Bred samt församlingarnas kyrkliga boställen. Polerad, snidad ram. Höjd 57, bredd 72. Konsttryck Malmö 1914. — Kopia av Olof Graus avritning av kyrkan 1748, blyerts. Svart träram. Höjd 27, bredd 34. Gåva av kyrkoherden F W Carlsson⁴⁸ 1932. — Kopia av Graus avritning, oljemålning på träpannå. Grå träram. Höjd 21, bredd 26. Gåva av snickarmästaren Leonard Larsson, Backa, 1952 (inv 1954–).

Möbler

Två karmstolar av rödmålat trä, sits och armstöd stoppade samt klädda med svart vaxduk. Höjd 95. Rokoko. Inköpta 1746 (räk). — Karmstol av svartmålat trä med stoppad sits och ryggbricka, klädda med rött ylle. Höjd 130. Barock.

Förvaringskistor: — 1. Av svartmålat trä med välvt lock med offerspringa (fig 349). Järnbeslag med konturerade avslutningar, på locket även blom-

formade beslag. Ett innan- och två utanlås. Höjd 17, längd 30, bredd 22. Medeltida, torde vara identisk med ett litet offerskrin, upptaget i kyrkans äldsta inv (1615?). — 2. Av plåtklätt trä, svartmålad. Plant lock, ett innan- och två utanlås. Bärningar. Höjd 61, längd 109, bredd 60. Sannolikt identisk med en kista, inköpt 1746 (räk). — 3. Av brunmålat trä. Plant lock, järnbeslagen, ett innanlås. På fyra kulfötter. Målad inskrift på framsidan: »Ano 1810 / ALS». Höjd 49, längd 97, bredd 56.

Fig 344. Begravningsvapen över Anders Oxe, † 1639.
Foto 1968.

Hatchment in memory of Anders Oxe, † 1639.

Fig 345. Begravningsvapen över Jöns Nilsson Örnklo, † 1652. Foto 1968.

Hatchment in memory of Jöns Nilsson Örnklo, † 1652.

Fig 346. Nattvarden och Kristus i Getsemane. Oljemålningar från tidigare altarprydnad 1754. Foto 1968.

The Last Supper and Christ in Gethsemane. Oilpaintings from an earlier altarpiece, 1754.

Fig 347–48. Porträtt av Sigismund (t v) och Fredrik I (t h). Gåva av major Paul Rudebeck 1770. Foto 1968.

Portrait of King Sigismund (left) and Fredrik I (right). Donated by Major Paul Rudebeck in 1770.

Övriga inventarier

Rökelsekar av malm (fig 350). Blott karet samt lockets övre fäste med en kedja bevarade. Runt kar med rund hög fot, fäste med gjutna djurhuvuden. Karet höjd 8. Enligt inv 1829 har rökelsekaret haft tornform. 1200-talet (?), jfr rökelsekaret i Enköpings-Näs kyrka (SvK, Up XI:1, s 120 f).

Prestav av polerat trä med silverbeslag. Inskrift på silverplatta, fastsatt vid staven: »1802 / I. L. W. / P. P. / 1 lod» (=Johan Lorentz Weidman, prost och kyrkoherde, se Sparrsätra, not 42). Knopp av silver med graverad dekor samt inskrift: »Breds Sochn Kyrka tillhörig Waktare Staf». Stämplrar på knoppen med årsbokstaven U 2 (=1802).

Klockor

Klockorna hänger i tornet. — Storklockan har runt halsen lyror och växtornament, runt slagringen

växtornament. På södra sidan inom ram av bladranka, krönt av en relief av Oskar II:s huvud i profil, följande inskrift: »Denna klocka gjuten år 1446, / blef år 1889 / under konung Oscar II^s 18de rege- / ringsår / omgjuten i Stockholm av K G Bergholtz». På norra sidan inom ram av växtranka, krönt av Jehovahsol samt kors med vinranka och sädesax, följande inskrift: »Jag ropar öfver berg och dalar / församlens folk i templets famn! / och Lyssnen till / det ord som talar / om fröjd och frid i Jesu namn!» Diameter 166.

Storklockan avritades före omgjutningen 1889 av O Sörling (ATA, fig 351–52). Den hade runt halsen följande inskrift: »× gutin × arum × aefter + gudst / bordh + tucande + fyrehundrade + faemti» (=gjuten år 1450 efter Kristi födelse, fig 351). På klockans liv fanns fyra små figurer, av vilka en synes ha varit ett gjutarmärke.⁵⁰

Fig 349. Medeltida offerskrin med flikiga och blomformade järnbeslag. Foto 1968.

Medieval offertory chest with floral ironwork.

Lillklockan har runt hals och slagring växtornament. På södra sidan reliefer framställande ett krucifix, krönt av Jehovahsol samt omgivet av änglahuvuden inom ram av växtranka. Därunder inskrift: »Besök Guds Helgedom / Lef tålig, vis och from / och tänk på död och dom.» På norra sidan följande inskrift inom ram av växtranka: »Johan Nordmark phil Doct. contr. / kyrkoherde i Sparrsättra och Bred, samt / Johan Theodor Eriksson i Gunsta och Johan / Erik Johansson i Edsberga kyrkovärdar läto / på kyrkans bekostnad år 1866 denna klocka / af den äldre som var gjuten i Stockholm år / 1631 af Georg Putenson⁵¹, samt sedan omgjuten / i Stockholm år 1672 af Johan Meijer⁵², men nu remnad / och oduglig, omgjuten av N P Linderberg⁵³ i Sundsvall». Diameter 96. Klockans tidigare

Fig 350. Rökelsekar av malm, locket förlorat. 1200-talet. Foto 1968.

Bronze censer, lid lost; 13th century.

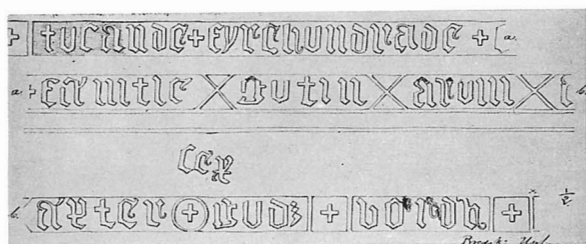
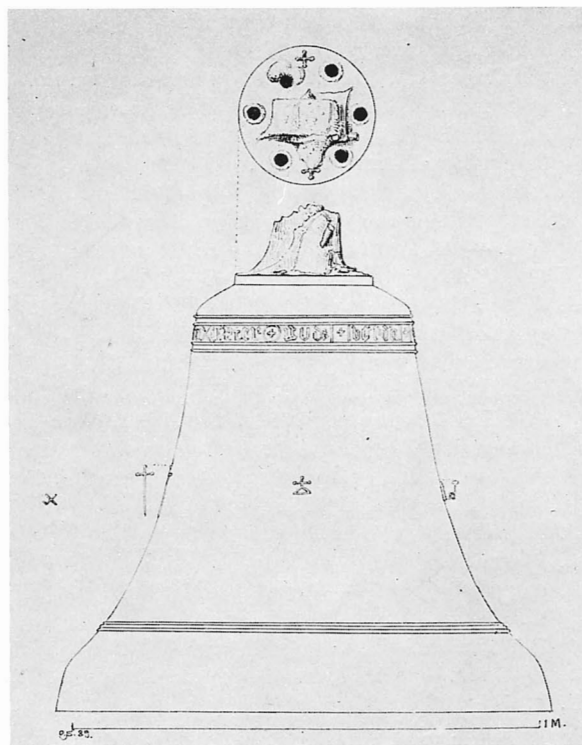

Fig 351. Inskrift på storklockan fig 351. Teckning av O Sör- ling 1889. Foto 1952, ATA.

Inscription on great bell, fig 351.

Fig 352 (t h). Avritning av storklockan före omgjutning 1889. Enligt inskrift från 1450. Teckning av O Sörling. Foto 1952, ATA.

Drawing of the great bell before it was recast in 1889. According to an inscription, dating from 1450. Right.

inskrift är upptecknad av Klingspor.⁵⁴ Enligt inskriften lät Jesper Andersson Cruus,⁵⁵ Kristoffer Andersson Oxen⁵⁶ och kyrkoherden Erik Johansson omgjuta klockan 1631. Omgjutningen 1672 bestod av Erik Flemming,⁵⁷ varvid klockan för- sågs med dennes namn och vapen (L I:1, s 83).

Korklocka av malm. Diameter 15,5, höjd 20.

Hänger i sakristian ovanför dörren till kyrkorum- met. 1631 års inv upptager 5 handklockor, av vilka 4 nedsmältes vid lillklockans omgjutning 1631 (L I:1 s 48 ff). Den återstående synes vara identisk med ovannämnda klocka.

Vid klockeuppbörden 1531 levererades från Bred en klocka, välgande »111 Skp V lispd»⁵⁸.

Noter

1. O Lundberg, Fornstig, väg och bygd, UFT 45, Bilagor, s 43 f.
2. O Almgren, En uppländsk bronsåldershydda, Fornvännen 1912, s 132–151. — B Schönbeck, Bronsåldershus i Uppland, Tor 1949–1951, s 23–45.
3. Ekonomisk karta över Sverige. Inventeringsbok, Breds socken, Fornminnesavd, RAÄ.
4. »En kort Relation, huruledes Wretarna ähre komna under Breeds Sochne Kyrkia», odat (av innehållet kan slutas 1630–50-talet; Domkap, E V, 120:1, registret nr 5).
5. Ägoredovisn av J F Edling 1816 (B 8 1^a).
6. Ägoredovisn av C Enbergh 1759 (B 8 2^a).
7. Petrus Norström, murmästare, klockare i Svinnegarn, anlätades vid ett flertal kyrkoreparationer i Åsunda härad. N upphögg sålunda 1754 bl a fönsteröppningar i Sparrsätra (se ovan) och Teda kyrkor (SvK Up XI:1, s 154).
8. SvR 8, s 390 ff.
9. Beskrivning 1764, L I:4. — Inv 1829, N:1 samt i ATA.
10. Johan Lorentz Weidman, se Sparrsätra not 42.

11. *Johan Hultman*, se Sparrsätra, not 27.
12. *Brita Stålhandske*, gift före 1621 med *Christoffer Andersson Oxe*, † 1639, ägare till Skälby i Breds socken. Levde änka 1656. Dotter till hövitsmannen *Torsten Svensson Stålhandske* till Ova i Västergötland, † 1598, och hans första hustru *Märta Nilsson*.
13. Kontrakt 29/11 1835 med *C R Palmér* i O:2.
14. ÖIÄ, »Ritning till ny tornöfverbyggnad» av *G Petterson* 1892. — RA, ED 16/12 1892. — K Maj:t till PÄ 16/12 1892, O:2.
15. *Johan Adolf Haverman*, f 1812, † 1885, Arkitekt; akvarellist och tecknare. Verkade som lärare i arkitektur vid Konstakademien och som förste arkitekt i ÖIÄ.
16. RA, ÖIÄ till K Maj:t 1836. — K Maj:t till ÖIÄ 1836, avskrift i Domkap, E V, 120:3 samt i O:2. — *Fredrik Blom* anlätades även av Svinnegarns församling, för vilken han 1826 upprättade en »dessein till kyrkotakets ombyggnad» (SvK, Up, XI:1, s 38).
17. SvK, Stockholm, IX:1, fig 43.
18. A a, s 85 f.
19. St prot 28/6 1835. — Domkap, E V, 120:3, skr 15/3 1836, bilaga.
20. Domkap, a a. — Kvittenser ang Breds kyrkobygge 1835-39, L I:5. — *A Bladh*, Breds kyrka och skola 1842-1942.
21. PM ang dekorerang av Breds kyrka av *G Pettersson* 1907, BSt. Kontrakt enligt not 13.
22. Restaureringsprogram och tjänstememorial av *Ä Noreen* 1924, BSt. — Tidningsartiklar rör restaureringen i: Uppland 2/12 1924, Westmanlands läns tidn 8/6 1925.
23. Restaureringsrapport av *A Nilson* 1925, ATA. — Westmanlands läns tidn 8/6 1925.
24. ATA, RAÄ till PÄ 1948.
25. Tidn Uppland 2/12 1924. — Tjänstememorial av *Ä Noreen* 1924, BSt.
26. *Pehr Berggren*, f 1792, † 1848, målare. Utförde altartavlor för svenska landskyrkor, i viss mån påverkade av de tyska nasarenerna, såsom »Kristi uppståndelse» i Västra Emterviks kyrka, Värmland (1825) och »Kristus i Getsemane» i Gårdeby kyrka, Östergötland (1841). — Kontrakt med *P Berggren* 1839, O:2.
27. SvK, Stockholm VI, s 240, fig 77. — *Jonas Hoffman*, f 1726, † 1780. Målare, professor vid Konstakademien, studerade i Paris och Rom 1750-60-talet. Bland H:s arbeten märkes Prometeus i Konstakademiens ägo samt ett porträtt av köpman *Asmund Palm*, † 1773, Nationalmuseum, Stockholm.
28. Avsnittet utarbetat i samarbete med antikvarien, fil lic *R Norberg*.
29. *A Andersson*, Romanesque and Gothic sculpture, s 134.
30. *H Wentzel*, Lübecker Plastik bis zum Mitte des 14. Jahrhunderts, s 191, nr 85.
31. A a, fig 20.
32. *R Norberg*, Lena kyrka, Upplands kyrkor, Bd IX, s 161.
33. *Jonas Ekengren*, se Sparrsätra, not 36.
34. Inv 1954-; försl (skiss) av *I Anderson* i BSt. — Skr ang dopfunten 1954-56 i ATA.
35. *H Kjellin*, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter, jfr fig 20.
36. A a, s 236, jfr fig 26.
37. A a, s 231, 238.
38. *G Habich*, Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. II: 2, s 554, nr 2470.
39. *Anders Sparrfält*, son till *Nicolaus Olai*, se Sparrsätra, not 45.
40. Textilbeskrivningen har granskats och kompletterats av förste antikvarien fil lic *Anne Marie Franzén*.
41. *Jesper Cruus af Edeby*, f 1576, † 1647. Ägde Lundby i Breds socken. Landshövding i Kalmar län och på Öland. Gift med *Ingeborg Ryning*, f 1593, † 1671. Dotter till riksrådet *Peder Nilsson Ryning* och *Kerstin Gyllenstierna af Lundholm*.
42. *Maria Gustava Planting-Gyllenbåga*, † 1826. Gift med *Vilhelm Fredrik Planting-Gyllenbåga*, f 1762, † 1824. Löjtnant. Dotter till amiralitetskammarrådet *Abraham Hedman* och *Maria Claussen*.
43. *Inga Sophia Charlotta Baudou*, f 1833. Dotter till *Nils Baudou*, komminister i Sparrsätra och Bred 1838.
44. *Olaus Nicolai Sparrman*, † 1645. Komminister i Sparrsätra och Bred 1629 och 1643.
45. *Anders Oxe*, f 16(8)9. Fänrik vid överste Gordons regemente. Gift 1 med *Helena Utter*, f 1683, 2 med *Maria Planting-Gyllenbåga*.
46. *Jöns Nilsson Örnklo* tillhörde en uppländsk frälsesläkt, som ej förde samma vapen som den introducerade adliga ätten Örneklou (*Elgenstierna*).
47. *Paul Rudebeck*, f 1717, † 1778. Ägde Strömsberg i Breds socken. Major.
48. *F W Carlsson*. Kyrkoherde i Sparrsätra och Bred 1915-37.
49. *K G Bergholtz*, f 1839, † 1918. Verksam i Stockholm 1874-92 (*Holmbäck*).
50. *M Åmark*, Sveriges medeltida kyrkklockor, s 24.
51. *Jurgen Putensen*, † 1660. Verksam i Stockholm 1631-58 (*Holmbäck*).
52. *Johan Meyer*, † 1679. Verksam i Stockholm 1660-79 (*Holmbäck*).
53. *Nils Petter Linderberg*, f 1811, † 1883. Verksam i Sundsvall 1840-83 (*Holmbäck*).
54. Bidrag till Upplands beskrifning, UFT II, s 333 f.
55. Se not 41.
56. Se not 12.
57. Se Sparrsätra not 43.
58. *Nordin*, vol 39, s 93 verte, UUB.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

RA:ÖIÄ:s skr till K Maj:t 1836; ED, 16/12 1892.

ULA:Breds kyrkoarkiv, st prot 1627–52 (i L I:1), 1746–1801 (K I:1), 1801–12, 1832, 1836 (K I:2), 1814–22, 1826–54 (K I:3–4), 1849 (K I:5), 1852–91 strödda prot Sparrsätra o Bred (i Sparrsätra K I:4–5); räk 1618–83 (L I:1), 1699–1900 (L I:2–4, 6, 7, 10, 18), strödda räk 1748–73, kvittenser ang kyrkobygge 1835–39 (i L I:5); inv 1615–52 (i L I:1), 1699, 1713 (i L I:2), nyförvärvsförteckn 1701–08 (i L I:1), inv 1735, 1745, 1764 (i L I:4), 1754, 1829 (N I), 1802 (i A I:1), 1814 (i Sparrsätra N I); vis prot 1686 (i L I:1), 1746, 1757 (i Sparrsätra K I:2), 1764 (i L I:4), 1790 (i K I:1), 1804 (i Sparrsätra N I); bänklängd, odat (1600-talet, i L I:1), ant om arbeten på kyrkan 1618–31 (i L I:1), om gåvor till kyrkan 1618–54 (i L I:1), memorial ang familjegravar i Sparrsätra o Breds kyrkor 1754 (i N I), beskrivn av Breds kyrka o dess inv 1764 (i L I:4), handl ang kyrkans byggnad och inv 1836–92, kontrakt om kyrkobygge o altartavla 1835, 1839 (i O:2), besiktn av kyrkobyggn 1838, 1868, av nytt orgelverk 1908 (i O:5). — Domkap, E V, handl ordnade efter pastorat, 120, Sparrsätra o Bred. Vol 1:1671–1800. Innehåller bl a: En kort relation huru vretarna är komna under Breds kyrka, reg nr 5; gåvobrev på Backa hemman till Breds kyrka av *Jöns Nilsson Örnklo* 1649, reg nr 127; vis prot 1705, reg nr 591. Vol 2: 1776–1790. Innehåller bl a vis prot och inv 1790. Vol 3: Innehåller bl a: kontraktsprost *J Strangh* till Domkap 1807 (ang ny kyrka) kyrkoherde *J E Molin* till Domkap 1836 (ang nya kyrkans byggnad jämte kostnadsförslag o kontrakt med *C R Palmér*); vis prot o inv 1842. Vol 4. Innehåller bl a: vis prot 1853, 1876, 1883 jämte inv, 1890 jämte inv; Domkap, F VI:4, förteckn på adliga gravar i Uppsala ärkestifts kyrkor 1707–1758, fol 38. — PÄ, Sparrsätra: Breds kyrkoarkiv, st prot 1892–; räk 1901–.

UUB: Nordinska saml, vol 39 (*Nordin*) Palmskiöldska saml, vol 274 (*Palmskiöld*).

VHAA:ATA, *E Ithfors*, Uplandia sacra, I:2, s 665 ff (med en laverad tuschteckn av kyrkan från söder); snabbinv 1917 (*M Åmark*). — Sockenvis ordnade handl, inv 1829; skr ang storklockans omgjutn 1889; ang rest av arkitekt *S Brandel* 1924; konserveringsrapporter av *A Nilson* 1925 (träskulptur, oljemål, begravningsvapen, ljusarm), 1927 (timglas), 1931 (träskulptur), konserveringsrapporter av *Libraria* 1931 (mässhakar, tennkanna, ljusredskap), 1946 (bokkudd), 1956 (kalkduk); skr ang flyttn av runsten 1941–45.

RAÄ: BSt, Kulturhistoriska byråns arkiv, PM ang dekorer av Breds kyrka av *G Pettersson* 1907; tjänstememorial ang Breds kyrka av arkitekt *Å Noreen* 1923, restaureringsförsl av *Å Noreen* 1924 (2 bl, sydfasad, plan och byggn av bänkinredn; försl till nytt vindfång, kopior, jämte arbetsbeskrivning); försl till el belysning av Uppsala el installations AB 1946 (1/4 bl); skr ang inre rep, avfärgn av innermurar o

rengöring av äldre inv 1948; försl till el värmeledn av Älvkarleby kraftverk, Västerås 1953 (1 bl); försl (skiss) till dopfunt av trä av *I Anderson* 1955 (1 bl).

BSt: ÖIÄ:s arkiv, »Project till Tornbyggnad jemte utvidgande af Breds kyrka» av *Fredrik Blom* 1824, fastst 1836 (1 bl: sydfasad, plan, tvärsektion mot öster); »Project Ritning till Torn Byggnad och Kyrkans förbättrande» av *J A Haverman* 1836, kopia (1 bl sydfasad, plan, västfasad, tvärsektion mot öster, försl till predikstol); Ombyggnadsförsl (1 bl, plan, sydvästfasad, tvärsektion mot öster, predikstol av *R Brauhn* 1836; »Ritning till ny tornöfverbyggnad» av *G Petterson* 1892, kopia (1 bl, tornets sydfasad, 2 sektioner av tornöverbyggn).

LMS: Ägoredovisn av *C Enbergh* 1704 (B 8 2°); av *C Enbergh* 1759 (B 8 2°); av *J F Edling* 1816 (B 8 1°).

KÄLLPUBLIKATIONER

Olof Grau, Hushålds anmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748. Tillika med socknekyrkior uti Upsala och Stockholms läner, aftecknade wid deras förebirea år 1748. Utg av *S T Kjellberg*. UFT 8: bil 1. Uppsala 1919.

Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkvapen i Upland 1676–1685. Utg av *E Vennberg*. Sthlm 1917 (*Afritningar*).

Svenskt diplomatarium 1–6 (t o m år 1335) och (ny ser) 1–4 (åren 1401–20). Sthlm 1820–1946 (SD).

Sveriges runinskrifter. 8. Utg av VHAA. Sthlm 1900- (SvR).

BEARBETNINGAR

Almgren O, En uppländsk bronsåldershydda. Fornvännen 1912. Sthlm 1913.

Andersson A, Romanesque and Gothic sculpture. Medieval wooden sculpture in Sweden, vol II. Sthlm 1966.

Bidrag till Upplands beskrifning. Första afdelningen, UFT band II. Sthlm 1877–1890.

Bladh A, Breds kyrka och skola 1842–1942. En kort historik. Enköping 1942.

Ekonomisk karta över Sverige. Bred. Sthlm 1962–63.

Habich G, Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. II: 2. München 1929-.

Holmbäck L M, Klockor och klockringning. Malung 1951 (*Holmbäck*).

Kjellin H, Ornerade mässingsfat och deras inskrifter. I: Äldre kyrklig konst i Skåne. Studier utg med anledning av kyrkliga utställningen i Malmö 1914 genom *O Rydbeck* och *E Wrangel*. Lund 1921.

Lundberg O, Fornstig, väg och bygd, UFT 45. Uppsala 1935–37.

Norberg R, Lena kyrka, Upplands kyrkor 123. Uppsala 1967.

Rannsakingar efter antikviteter. På VHAA:s uppdrag, utg under red av *C I Ståhle*, bd I:1. Uppsala 1960.
Schönbeck B, Bronsåldershus i Uppland. Tor 1949–1951. Uppsala 1952.
Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918. Katalog. Uppsala 1918 (*Upps Utst*).
Wentzel H, Lübecker Plastik bis zum Mitte des 14. Jahrhunderts. Berlin 1938.
Åmark M, Sveriges medeltida kyrkklockor. Sthlm 1960.

Tidningsartiklar rör Breds kyrka i *Enköpings-Posten* 4/6 1924, Julnummer 1941; 20/5 1942. — *Uppland* 20/4 1923; 2/12 1924. — *Westmanlands läns tidning* 8/6 1925.

Silverstämplar tydda enligt *G Upmark*, Guld- och silverstämplar i Sverige 1520–1850. Sthlm 1925, samt *Guld- och silverstämplar*, Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Sthlm 1963.

Förkortningar

ATA Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.
 BSt K Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
 Domkap Uppsala domkapitel och dess arkiv.
 ED K Ecklesiastikdepartementet, Stockholm.
 Inv Inventarieförteckning.
 LMS K Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm.
 Prot Protokoll.
 PÄ Pastorsämbetet.
 RA Riksarkivet, Stockholm.
 RAÄ Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
 Räk Räkenskaper.
 Snabbinv En preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
 St prot Sockenstämmaprotokoll
 SvK Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium utg på uppdrag av VHAA. Sthlm och Uppsala 1912–.
 UFT Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. 1871–.
 ULA Landsarkivet i Uppsala.

UUB Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
 VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
 Vis prot Visitationsprotokoll.
 ÖIÄ Överintendentens Ämbetet (efter 1918 BSt), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl Blekinge	Nä Närke
Bo Bohuslän	Sk Skåne
Dr Dalarna	Sm Småland
Ds Dalsland	Sö Södermanland
Go Gotland	Up Uppland
Gä Gästrikland	Vb Västerbotten
Ha Halland	Vg Västergötland
Hs Hälsingland	Vr Värmland
Hr Härjedalen	Vs Västmanland
Jä Jämtland	Ån Ångermanland
La Lappland	Ög Östergötland
Me Medelpad	Öl Öland
Nb Norrbotten	

Summary

Bred Church is on the boundary of Västmanland, about six miles northwest of Enköping. Prehistoric remains—about eighty have been found—show that the parish has been inhabited for a very long time. Formerly, a highway ran from Västmanland by way of Skarsvad, an important ford, and Boda (where Bronze Age remains are to be found) to the Åsunda region. The name of the parish, Bred, is found in documents dating from 1291.

HISTORY

I. According to tradition, recorded between 1630 and 1650 (fig 304), there was a timber chapel on a stony hill immediately above the site of the present church, before the stone church was built.

II. A rectangular, granite rubble church with gables in ornamental brickwork, a south porch and a vestry on the

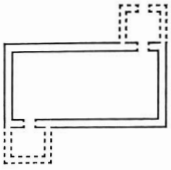

Fig 353. Den medeltida kyrkans plan, 1 : 10 000. Vapenhusets och sakristians mått ej kända. J Söderberg 1969.

Plan of the medieval church. The measurements of the porch and the vestry are not known.

north side occupied the site of the present building (fig 353). Demolished and replaced by the present church in 1836–37. The appearance of the previous church is known from drawings made by Johan Hadorph during the 1680's (fig 305) and Olof Grau, 1748 (fig 303). The nave of the old church is also marked on plans drawn for the present church (fig 307, 313–14). The church roof was covered with shingles, and had a flèche, dismantled in 1659, and brick vaulting. According to a tradition, written down in 1829, possibly confirmed by surviving archives, this church was built in 1330. A wooden sculpture, representing an apostle, dating from the second quarter of the 14th century, may have been acquired in conjunction with the erection of the church (fig 242).

III. The present church (fig 301, 306–11) was erected 1836–37, according to plans drawn by Fredrik Blom, 1824 (fig 307). The builder in charge of the work was Carl Robert Palmér, town builder of Jönköping. A vestry, not included in Blom's drawings, was attached to the east wall in 1836–38. The furnishings of the church were installed during the following years, and the church was consecrated in 1842.

IV. The present cupola was designed by Gustaf Pettersson in 1892 (fig 315).

Proposals by the same architect for a restoration of the interior were only partly realized. The fixed furnishings were repainted and the gallery was rebuilt in conjunction with the installation of a new organ.

A more thorough restoration of the interior was performed in 1924–25 under the supervision of Ärlend Noreen. The ceiling and the walls were cleaned, central heating was installed, the pews were rebuilt, the furnishings painted according to a specimen of the original colours, and old furnishings were restored by Alfred Nilson.

In 1948 the interior was decolourized, and the furnishings and old objects were cleaned by Alfred Nilson.

Electric heating was installed according to plans by Älvkarleby Power Station, Västerås, in 1953.

FURNISHINGS

I. Most of the medieval objects were transferred from the former church to the present one. Among these are a number of wooden sculptures and communion vessels:

Erect, male saint, probably representing an apostle, second quarter of the 14th century (fig 242), now in Enköping Museum, and attributed by Aron Andersson to the Uppsala School, and by H Wentzel to Lübeck. Erect, crowned figure of the Virgin, probably from a triptych, end of 15th century (fig 317–18). The style is reminiscent of work by Lars Germundsson, Enköping; cf triptych dated 1491 in Lena Church, Uppland, and the predella in Sparsåtra Church, dated 1492 (fig 272–75). Rood, with early 16th century figure of Christ (fig 319–20). The cross was made in 1925, when the figure was complemented with arms, etc.

Chalice (fig 329–30) and paten of silver-gilt. The stem and hexafoil foot of the chalice is decorated with six medallions in chased and punched work. End of the 16th century. A silver wafer box was made, according to the date mark, in the same year as the chalice.

II. The following post-reformation objects are worthy of notice:

Brass baptismal dish in chased and punched work, probably made in Nürnberg ca 1550 (fig 328).

A pomegranate-patterned chasuble of velvet brocade (the cloth dating from the Late Middle Ages, Italy) was presented to the church in 1637 (fig 340). Antependium of green patterned velvet (Italy, ca 1600) was acquired around the middle of the 17th century (fig 337). The church has three 17th century brass chandeliers dating from 1640 (fig 335), and 1699. A pewter flagon, now in the Enköping Museum, was, according to an inscription, presented to the church in 1668 (fig 333). A figure of Christ, carved in hardwood, made, judging from the lively Baroque style, during the 1670's or 80's, probably belonged to a triptych (fig 321–22). The figure, which is without arms and the lower parts of the legs, is now attached to a wooden cross.

An antependium of large-patterned silk brocade (Italy, ca 1600) was, according to an inscription, presented to the church in 1701 (fig 338–39). A white silk chalice veil, embroidered in Chinese style, possibly executed in China during the 18th century, is now in the Enköping Museum (fig 341). A book pillow, covered with thin, embroidered cloth, is probably from the same period; in the Enköping Museum. Two silver flagons were acquired in 1743 and 1766 (fig 331–32) respectively. The pews were completed in 1747, and reconstructed during the restoration of 1924. Two older seats, with owners' marks carved in them, stand by the west wall (fig 324).

The pulpit, designed by J A Haverman, architect, was completed in 1836 (fig 309). The altarpiece, an oilpainting by Pehr Berggren, 1839 (fig 316), is a copy of the altarpiece in St Clara Church, Stockholm. The two bells were recast in 1866 and 1889 respectively. The wooden font was made in 1957 (fig 327).

Rättelser och tillägg till Uppland band XI

(rörande vapen och begravningsvapen på grundval av uppgifter av
Christopher von Warnstedt)

SVINNEGARNNS KYRKA

- S 6, rad 15 nedifrån bör lyda:* Kyrkogårdsmur är markerad på en teckning av Svinnegarnns kyrka och källa 1671 till Suecia antiqua et hodierna (fig 1) samt å ovannämnda 1600-talskarta.
- S 32, rad 10–11 står:* avritade i Afritningar, *skall vara:* jämte Uppsala ärkestifts vapen avritade i Afritningar, fig 19.
- S 53, rad 7.* Dopfunten nu flyttad till korets södra sida.
- S 60, rad 10 f nedifrån står:* Henrik Georg Falkenberg, *skall vara:* Henrik Falkenberg.
- S 62, rad 13 skall vara:* Inskrift ovanför vapnen: I T (= Jacob Tureson). Däröver senare inhugget årtalet 1747.
- S 64 ff,* Begravningsvapen. I samband med restaureringen 1900 (s 38) renoverades kyrkans begravningsvapen. Därvid blev flera av de skadade begravningsvapnens namn och färger felaktigt framtagna. Delar av vapnen blev även felaktigt ihopsatta, t ex von Dückerska vapnet, som påsatts den von Rosenska hjälmprydnaden.
- S 64, rad 3 ff bör lyda:* Vapen för friherrliga ätten nr 64 Duwall med bl a följande avvikelser: Hjärtsköld, huvudsköld och hjälmkrönes av skotsk markiskrona. På huvudsköldens krona stående fågel. Hjälmprydnad, *skall vara:* beväpnad arm, hållande ett dubbelkorsat kors. Vänstra hjälmprydnaden bortfallen.
- S 65, fig 52 c–f:* Namnen är felaktigt restaurerade; avser ätterna von Bredow, nr 2 von Lehsten, von Rohr, von Arnim.
- S 66, rad 6 ff Fäderneanor:*
1. Duwall. Skotska ätten Duwalls vapen, vilket enligt detta anvapen torde ha följande avvikelser från svenska adliga ätten nr 241 Duwalls vapen: fält 2 beväpnad arm, hållande ett kors, fält 4 två fiskar, simmande över ett undervattensberg. Fält 4 är möjligen felrestaurerat. Något berg finnes nämligen ej i de skotska vapnen med två fiskar.
 2. Ker, hästhuvuden, *skall vara:* enhörningshuvuden.
 5. von Bredau, *tillägges:* (= von Bredow). Halvt rött skepp, *skall vara:* röd stormhake (ett slags stormstege) med sex stegpinnar.
 6. von Leisten (enl Elgenstierna v Plessen), *skall vara:* von Leisten (= von Lehsten) No 2. Två svarta vingar, *skall vara:* en stolpvis ställd svart hästbroms (ett dressyrredskap), omgiven av två svarta vingar.
 7. von Rohren, *tillägges:* (= von Rohr, svenska ridderliga ätten nr 807). Fyra röda vågskuror, *skall vara:* fyra röda spetsar. Hjälmprydnaden är felaktigt restaurerad, *skall vara:* sju omväxlande röda och vita rosor på långa stänglar, framför vilka löper en röd räv. Framför denna riktiga hjälmprydnad, där yttersta rosen på vänster sida har fallit bort, har här felaktigt satts en annan hjälmprydnad: tre röda påfågelsfjädrar, vakom vilka löper en röd räv.

8. vn Arnheim, *tillägges*: (= von Arnim). Vapnet *bör beskrivas*: I silverfält tre röda tvärbjälkar.

Släkterna 1-4 är skotska, 5, 7 och 8 brandenburgiska och 6 mecklenburgisk.

Möderneanor:

1. v Berg til, *tillägges*: (= von Berg til Saggat). Svart grip, *skall vara*: svart örn.

2. Hofsteen. Namnet felrestaurerat, vapnet har icke kunnat identifieras.

3. Lode v Ynde. Tre klor, *skall vara*: tre lejonassar. Hjälmprydnad, *beskrives*: sex påfågelsfjädrar, flankerade av två lejonassar.

4. von Neckz, *tillägges*: (= von Mecks).

5. von Rosen. Hjälmprydnaden till detta vapen har felaktigt påsatts det von Dückerska vapnet, se nedan 7.

6. von Sthalen, *tillägges*: (= von Stael).

7. Dycker, *tillägges*: (= von Dücker). Vapnet felaktigt restaurerat, *skall vara*: i silverfält fem blå bjälkar. Hjälmprydnaden: sex påfågelsfjädrar, flankerade av två uppåtklättrande hermelineer, felaktigt anbringad på ovannämnda vapen för ätten von Rosen.

8. Taube. Hjälmprydnad, *beskrives*: sex påfågelsfjädrar, flankerade av två avhuggna trädgrenar.

S 66, rad 10 *nedifrån*, Axel Duwall. *Skall vara*: vapen för ointroducerade friherrliga ätten Duwall af Leibus (fig 354). Denna ätts vapen, som hittills har varit okänt, ser enligt detta och nästföljande huvudbanér ut sålunda: 1 i blått fält krönt lejon med kluven svans (Mac Lean), 2 i rött fält beväpnad arm, hållande dubbelkorsat kors (Mac Dougal; korset fördes dock i Skottland blott enkelt korsat), 3 i gult fält tremastat rött skepp (Mac Donald), 4 i vitt fält svart berg, över vilket två fiskar simmar. På huvudskölden gyllene krona (i Skottland markerande markisvärdighet), krönt av fågel. Hjälmarna krönes av samma krona (borde ha varit svenska sk friherrliga kronor). Hjälmprydnaden bortfallen, torde ha varit samma som den introducerade friherrliga grenens.

S 67, rad 10 *nedifrån står*: riksäpple, *skall vara*: dubbelkorsat kors.

S 67 rad 6 *ff*, *skall vara*: Vapen för ridderliga ätten nr 105 von Falkenberg af Bälby. Sköld schackrutad i rött och vitt. Hjälm krönt av heraldisk bladkrona (utvisande ridderlig värdighet). Hjälmprydnad: röd fågelfot, hållande vit vinge, belagd med sex schackrutor i rött och vitt.

S 68, rad 6 *ff* Fäderneanor:

2. von Silow, *tillägges*: (= Sydow). Vapnet *beskrives*: i gyllene fält svart sköld, belagd med tre i gaffelkors mot sköldmitten satta vita spikar med huvudena i sköldhörnorna.

3. v Blarefelt (torde vara felrestaurerat för Blankfelt = von Blankenfeld). Nästföljande rad, spjut, *skall vara*: lans.

4. v Tisenhausen, *tillägges*: (= Tiesenhausen).

5. v Wittinghoff, *tillägges*: (= Vietinghof).

6. v Farrenbach, *tillägges*: (= Fahrensbach).

7. v Daykull (= Yxkull). Vapnets färger torde ha framtagits felaktigt, 1 och 4 *skall vara*: i gult fält rött lejon, 2 och 3 i svart fält gul krona.

8. von Treiden. Vapnet *beskrives*: i silverfält ett smalt Andreaskors i alla fyra ändarna med klossliknande avslutningar (felrestaurerat för korslagda röda pilar med liljeliknande spetsar).

Släkterna 1-2 är brandenburgiska, övriga tysk-baltiska.

Samtliga anvapen är hopsatta två och två till alliansvapen, varje par överlagt med en gyllene heraldisk bladkrona, nämligen 1-2, 3-4, 5-6 och 7-8.

Möderneanor:

Huvudvapen, von Löben, *tillägges*: (= von Loeben). Halvt manlig figur, *skall vara*: halv negress.

1. von Löben. Samma som huvudvapnet.
 2. von Raktaw, *tillägges*: (= Raskow). Vapnet *beskrives*: i rött fält uppspringande varg i silver.
 4. von Haraw, *tillägges*: (= von Harras).
 5. Breitenbauch, vapnets färger är förväxlade, *skall vara*: i blått fält tre röda sparrar.
 6. v Minckewitz. Vapnet *beskrives*: kvadrerad sköld, 1 och 4 i rött fält upprättstående gult lejon, 2 och 3 i gult fält upprättstående blå pegas. Vapnet är förbryllande, då den kända friherrliga ätten von Minckewitz för tre spetsar.
 8. v Vleitsch (torde vara felrestaurerat för Neitsch = von Neitschütz). Samtliga ätter är sachsiska. Vapnen är hopsatta två och två i likhet med anvapnen å s 66.
- S 68, rad 11 nedifrån*, angående vapnets beskrivning, se rättelse s 67, rad 6 ff.

S 69-70, Fäderneanor:

2. v Blarefelt, *skall vara*: von Blankenfeld. Spjut *ändras till* lans.
3. v Tiesenhausen, *skall vara*: von Vietinghof.
4. Yxkull. Färgerna förväxlade, se s 68, Fäderneanor 7.
5. von Löben, se s 68, Möderneanor, huvudvapnet.
6. Torde avse ätten von Kitscher med följande vapen: i blått fält tre tvärbjälkar i silver.
7. Torde avse ätten von Breitenbauch.

Möderneanor:

4. v Treiden. Färgerna förväxlade, *skall vara*: i silverfält tvenne korslagda röda pilar.
8. Torde avse ätten Gera. Färgerna omkastade, *skall vara*: i blått fält vit spets nedifrån.

Släkt nr 4 tysk-baltisk, övriga svenska. Vapnen är hopsatta två och två i likhet med ovannämnda anvapnen å s 66.

S 71, rad 4, Hjälmprydnad se rättelse till s 67, rad 5 ff.

S 71, rad 2 nedifrån. Efter Skytte af Sätra *tillägges*: vilka har den anmärkningsvärda olikheten gentemot hittills kända vapenbilder (i blått fält gul skytt med tre pilar i vänster hand samt båge i höger hand), att skytten framställes såsom antik gud med strålgloria (fig 355). De två begravningsvapnen över ätterna Skytte af Sätra möjligen över bröderna Håkan Skytte († omkring 1640/50) och Lars Skytte († 1677). Bröderna ägde i Svinnegarns socken Huseby gård, vilken efter dem ärvdes av Birgitta Skytte, g m Jacob Duwall, s 64.

ENKÖPINGS-NÄS KYRKA

S 83, rad 5 står: klockaren Nordström, Enköpings-Näs, *skall vara*: klockaren Petrus Norström, Svinnegarn.

S 89, rad 10: kantrubriken Torn flyttas till rad 3.

TEDA KYRKA

S 153, rad 2 skall vara: Senaste större reparation genomfördes 1969, då stapeln bl a erhöill ny spånbeklädnad.

S 182, rad 11, tillägges: kantrubriken Nattvardskärl.

S 186, rad 13 tillägges: kantrubriken Brudkrona.

S 187, rad 14 nedifrån står: Nicaolaus, *skall vara*: Nicolaus.

Fig 354. Huvudbaner över Axel Duwall,
† 1679, s 369, jfr s 66. Foto 1965.

Funeral coat-of-arms of Axel Duwall, † 1679.

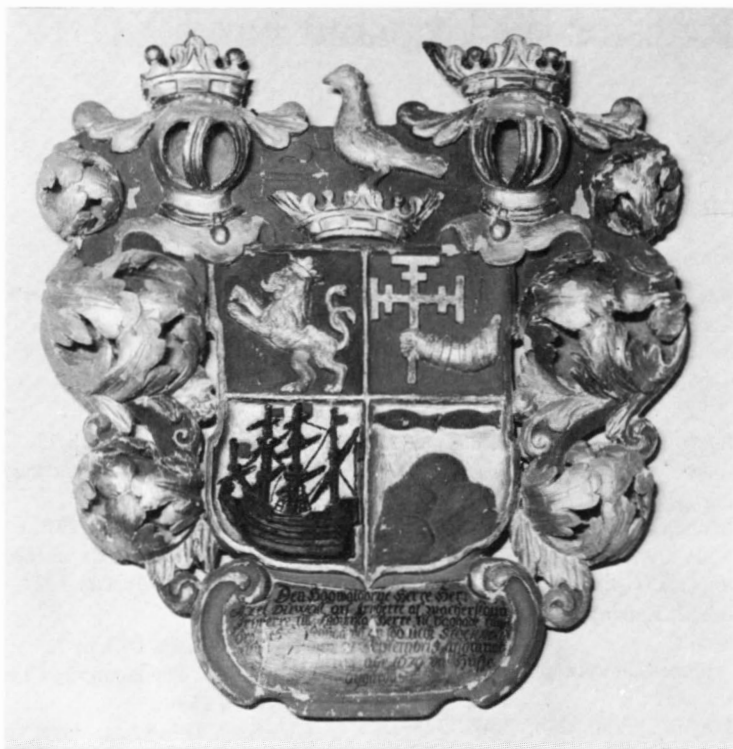

Fig 355. Huvudbaner för medlem av ätten
Skytte af Sättra, ca 1660, s 370, jfr s 71 f.
Foto 1965

*Funeral coat-of-arms. Member of the family
Skytte of Sättra, ca 1660.*

Register till Uppland band XI

ORTREGISTER

Kursiva siffror hänvisar till huvudbeskrivningen av en kyrka

- Adelsö (Up), kyrkan 223
Alskog (Go), kyrkan 309
Arnö (Up), kyrkan 170
Aspö (Sö), kyrkan 144
- Backa, kyrkohemman, Breds sn 357, 358
Berlin, S Marienkirche 144
Bladåker (Up), kyrkan 7, 288
Boda, by, Breds sn 323
Boglösa (Up), kyrkan 253
Borgå, Finland, kyrkan 35
Bred
medeltida kyrkan 323, 324, 326–331
nya kyrkan 274, 293, 323–326, 331–367
träkapell 323, 327, 328
sn 275, 323
kvarnen, Bredsdal 276, 352
Broby, gård, Björksta sn (Vs) 258, 259, 260, 261
Brunnsholm, gård, Enköpings-Näs sn 79, 104, 106, 119, 122, 131, 141, 146
Börje (Up), kyrkan 289
- Dalarna 291
- Ed (Up), kyrkan 43
Edebo (Up), kyrkan 312
Eklunda (Ekelunda), by, Breds sn 326
Ekolsund, slott, Husby-Sjutolfts sn (Up) 116
Enköping
Enköpings museum 239, 242, 244, 254, 259, 261, 309, 311, 312, 351, 352, 356
Franciskanerkyrkan o klostret 95, 300
staden 213, 344
Vårfrukyrkan 100, 163
Enköpings-Näs (tidigare Naes, Nes) kyrkan 5, 14, 78–148, 161, 163, 224, 227, 253, 293, 361
- Gyllenanckarska gravkoret 82, 104–106, 107
sn 79
- Finland 288, 289
Finström, Åland, kyrkan 25, 34
Forsmark, gods, Forsmarks sn (Up) 138
Frösthult (Up), kyrkan 229
Fällnäs, säteri, Sorunda sn (Sö) 31
Färentuna (Up), kyrkan 312
- Gamla Uppsala, kyrkan 72
Gammelín, Mecklenburg, Tyskland, kyrkan 35
Gataskog, Tillinge sn, slaget vid 213
Gimo, slott och bruk, Skäfthammars sn (Up) 138
Grensholm, Skrukeby sn (Ög) 62
Gressow, Mecklenburg, Tyskland, kyrkan 34
Gripsholms slott (Sö) 170
Gunsta, by, Breds sn 314, 352, 357, 362
Gusums bruk, Ringarums sn (Ög) 257
Güstow, Pommern, kyrkan 20
Gäddeholm, fideikommiss (Vs) 234
- Hacksta, gård, Enköpings-Näs sn 79, 112, 113, 114, 115, 118, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 139, 140, 145
Haga, gård, Svinnegarns sn 5, 6, 8, 12, 31, 56
tegelbruk 284
Hammarby (Up), kyrkan 239, 288
Hansühn (Ostholstein), kyrkan 344
Haraldshögen, Svinnegarns sn 5, 8, 181
Hilleshög (Up), kyrkan 94, 223
Hjulsta, gård, Enköpings-Näs sn 39, 79, 88, 104, 108, 115, 117, 142
Hohenkirchen, Mecklenburg, Tyskland, kyrkan 34
Huseby (Ingeborg), gård, Svinnegarns sn 5, 6, 7, 8, 27, 32, 38
- Håbo-Tibble (Up), kyrkan 161
Häggeby (Up), kyrkan 296
Härkeberga (Up), kyrkan 229, 289
Härnevi (Up), kyrkan 101
Härvsta (Up) 275
- Ingeborg, se Huseby
Irsta (Vs), kyrkan 175
- Jumkil (Up), kyrkan 30
Järfälla (Up), kyrkan 95
- Kalmar (Up), kyrkan 117, 306
Knivsta (Up), kyrkan 213, 288
Knutby (Up), kyrkan 42
Kopparberget, Falu gruva (Dr), 317
Kumla (Nä), kyrkan 50
Kungslena (Vg), kyrkan 30
Kungsåra (Vs), kyrkan 175
Kurö, gård, Teda sn 150, 151, 172, 180, 191, 196
Kårsta (Up), kyrkan 288
Kärrbo (Vs), kyrkan 175
- Lagmansö, gård, Vadsbro sn (Sö) 32
Laitila, Finland, kyrkan 35
Leksand (Dr), kyrkan 102
Lempälä, Satakunda, Finland, kyrkan 291
Lena (Up), kyrkan 229, 289, 344
Litselås, säteri, Tillinge sn 265
Litslena (Up), kyrkan 213
Lovö (Up), kyrkan 116, 220, 223
Lunda (Up), kyrkan 288
Lundby, gård, Tillinge sn 275, 323
Lycke (Bo), kyrkan 257
Lådö, gård, Sparrsätra sn 275, 317
Långtora (Up), kyrkan 304
- Mariefred (Sö), kyrkan 264
Masku, Finland, kyrkan 35
Medåker (Vs), kyrkan 178
- Norrby, by, Vårfrukyrka sn (Up) 324

- Nybyholm, gård, Enköpings-Näs sn 79, 114, 128, 186
 Nysätra (Up), kyrkan 291
 Närtuna (Up), kyrkan 288
- Pettersberg (Gammalbo), gård, Breds sn 355
 Piteå (Nb), kyrkan 264
- Riala (Up), kyrkan 32
 Rumskulla (Sm), kyrkan 337
 Rusko, Finland, kyrkan 35
 Rättvik (Dr), kyrkan 178, 264
- Sala, landskyrkan 289
 Salem (Sö), kyrkan 306
 Salta, gård, Teda sn 150, 152, 158, 175, 180, 190, 191
 Satakunda, Finland, kyrkor 291
 Sigtuna
 Mariakyrkan 291
 S Olofs kyrka 94
 S Pers kyrka 94
 Sjösås (Sm), kyrkan 264, 289
 Skarsvad, gård, Breds sn 323
 Skå (Up), kyrkan 95, 97
 Skälfthammar (Up), kyrkan 306
 Skälby, gård, Breds sn 330, 331, 351, 353, 357
 Småland, kyrkor 289
 Sollentuna (Up), kyrkan 223, 228
 Sparrsätra (tidigare Sparsaetir, även Åhrby)
 kyrkan 275–322, 328, 330, 357, 358, 362
 sn 275
 Spånga (Up), kyrkan 97
 Steffenshagen, Mecklenburg, Tyskland, kyrkan 35
 Stettin, Tyskland 314
 Stockholm
 Hjorthagskyrkan 264
 Jakobs kyrka 313
 Klara kyrka 343
 Libraria 58, 126, 190, 258, 306, 312, 313, 314, 351, 355, 356, 357
 Licium 258
 Petersenska huset, Munkbron 225
- Pietas 59, 124, 125, 127
 Riddarholmskyrkan 30, Gustavianska gravkoret 106
 Rosendals slott 21
 Skeppsholmen, Amiralitetshuset, kastellet 21
 Skeppsholmskyrkan 21, 336
 Storkyrkan 163
- Stockholms-Näs (Up), kyrkan 225
 Stora Tuna (Dr), kyrkan 163
 Strängnäs, domkyrkan 20, 28
 Strömsberg, gård, Breds sn 346, 347
 Strömsdal, gård, Breds sn 347
 Strömsholms slott, Kolbäcks sn (Vs) 116
 Strömsnäs, gård, Breds sn 312, 350, 355
 Strömsta, gård, Teda sn 150, 156, 180, 183, 186, 188, 190, 191, 202, 203
 Sturehovs slott, Botkyrka sn (Sö) 138
 Stålboga (Sö) 281
 Svinnegarn
 kyrkan 3–77, 84, 100, 117, 161, 178, 224, 228, 253, 275, 293
 Duwallska gravkammaren 38, 72
 Falkenbergiska gravkammaren 38, 62, 72
 sn 5
 Svinnegarns källa 1, 5, 6, 16, 17, 27, 32, 73, 47
 Sånga (Up), kyrkan 94, 116, 234
 Söderby-Karl (Up), kyrkan 42
- Taxhuvud, gård, Tillinge sn 258, 259, 265
 Teda
 kyrkan 5, 50, 116, 149–205, 228, 275, 293
 gravhus (Saltagravkoret, Skalm-graven) 166, 167, 168, 169
 Stureska gravkoret 153, 165–166, 169, 186
 Ulfsparreska gravmonumentet 169, 191–195
 sn 150
 Tensta (Up), kyrkan 289
- Tierp (Up), kyrkan 28
 Tillinge
 kyrkan 213–268
 sn 213
 Torstuna (Up), kyrkan 304, 324
 Torsång (Dr), kyrkan 7, 291
 Tuna (Up), kyrkan 281
- Ulunda vad, Tillinge sn 213
 Uppsala
 domkyrkan 194, 293
 hemslöjden 58, 59
 staden 309
 Upplandsmuseet 243
 Uppsala-Näs (Up), kyrkan 288
- Vappa, säteri, Tillinge sn 259
 Veckholm (Up), kyrkan 72, 213, 304
 Vendel (Up), kyrkan 97, 229, 280, 289
 Wildberg, Pommern, Tyskland, kyrkan 34
 Wismar, Mecklenburg, Tyskland, Nikolaikirche 34
 Vreta, by, Breds sn 357, 358
 Würzburg, Tyskland 125, 255
 Vänge (Up), kyrkan 229
 Västeråker (Up), kyrkan 304
 Västerås, domkyrkan 28
 Västmanland, kyrkor 291
 Västra Ryd (Up), kyrkan 264
 Vätö (Up), kyrkan 243
- Yttergran (Up), kyrkan 43
- Åbo slott, Finland 296
 Åhrby, kyrkan, se Sparrsätra, kyrkan
- Ångsö slott, Ångsö sn (Vs) 32
 kyrkan 213, 239, 245, 250, 252
 Äsplunda (Esplunda, Espelunda), by, Breds sn 326
- Örebro länsmuseum 50
 Össebygarn (Up), kyrkan 288
 Östergötland, kyrkor 289
 Österåker (Up), kyrkan 264
 Övergran (Up), kyrkan 228

PERSONREGISTER

Kursiva siffror betecknar avbildning (sd = se denna eller denne)

- Abrahamsson, Erik*, Bärby, kyrkvård; inskrift på klocka 144
- Adlermarck, Carl Magnus*, friherre, lagman; donation 126; vapen 115
- *Carl Gustaf*, friherre, kansliråd; g m *Hedvig Elisabeth Posse* (sd); donation 116, 128
- Afzelius*; donation 244
- Ahlbom, Johan*, guldsmed 350
- Ahlin, Eric*, guldsmed, mästare 55, 118, 119
- Ahlström, Anna*, Nybyholm; donation 126
- Albertus Pictor, Albert* målare, målare och pärlstickare 43
- Albrekt av Mecklenburg*, konung av Sverige 73, 213
- Almgren, skollärare*, Bred 180
- Almgren, Johan*, byggmästare; gravhäll 62
- Anders Esbiornsson*, Broby, g m *Anna Erichsdotter* (sd); gravhäll 259, 261
- Anders Olufsson*, fogde på Hjulsta; donation 122
- Anders Olufsson*, murmästare, Enköping, 102
- Andersson, Anders*, Wäppeby, kyrkvård; inskrift på klocka 146
- Andersson, Anders*, Åkerby, kyrkvård; g m *Anna Olofsdotter* (sd); donation 54, 55
- Andersson, Anshelm*, kyrkvård; donation 353
- Andersson, Börje*, Sjögsta, kyrkvård; inskrift på klocka 204
- Andersson, Eric*, Hjulsta, mjölnare 91
- Andersson, Eric*, Stockholm, kyrkvaktare; donation 61
- Andersson, Eva*, Pettersberg; donation 352
- Andersson, Gustaf*, orgelbyggare 52
- Andersson, Iwar*, antikvarie 347, 349, 364
- Andersson, Marie von*; donation 258
- Andersson, Melker*, kyrkvård, Sjögsta; donation 190; inskrift 202
- Andersson, Märta*, se *Swartling-Andersson, Märta*
- Andersson, Sigrid*, Sjögsta; donation 202
- Anna Erichsdotter*, g m *Anders Esbiornsson* (sd); gravhäll 259, 261
- Anna Gustafsdotter*; gravhäll 81
- Anna Olofsdotter*, g m *Anders Andersson* (sd); donation 54
- Annerlind & Co*, Elbolaget, Enköping 284
- Arenius, Matthias Olai*, kyrkoherde 319; gravhäll 315
- Arnim (Arnheim), von*, begravningsvapen 65, 66, 368, 369
- Arnlog*, namn på runsten 82
- Arosiander, Haraldus Erici*, kyrkoherde 231; grav 259
- Arp*, vapen 104, 107, 119
- *Margareta Skaringsdotter (Scharingsdotter)*, g m *Gorgonius Hendriksson Gyllenanckar* (sd) 104; donation 119; inskrift 105
- *Schering Eriksson*, rikskammarråd; g m *Anna Olofsdotter Stengafvel* (sd) 104
- Artedius, Mårten*, guldsmed 257
- Aschaneus, Martin*, kyrkoherde, fornforskare 21, 32, 48, 73
- Bagge, Uno*, kantor; inskrift på minnestavla 201
- Banér, Peter*; epitafium 194
- Banke (Bagge)*, namn på runsten 61
- Baudou, Inga Sophia Charlotta* 364; donation 357
- *Nils*, komminister 364
- Bauman, Anna Lovisa*; donation 258
- *C W*, överstelöjtnant, Taxhuvud 258
- *Maria Wilhelmina*; donation 258
- Beck, Kirstin Jonsdotter*, g m *Olof Nilsson Sparman* (sd); gravhäll 357
- Beck, Melchior*, kanngjutare 124
- Beckman & Co, J A*, klockgjuteri 263, 265
- Bengt Espsson*, Broby; gravhäll 259, 260
- Berg*, murmästare 232
- Berg (Bergen) von*, til Saggat, begravningsvapen 66, 369
- Berggren, Pehr*, konstnär 339, 340, 343, 364
- Bergholtz, K G*, klockgjutare 361, 364
- Bergman, Carl Hampus*, arkitekt 12, 40
- Bergquist, Nils*, byggmästare, rådmann 81, 90
- Bergström, Olof H*, guldsmed 254, 309, 351
- Beyersten, Christina*, g m *Petter Fröman* (sd); donation 257
- Biedric*, byggmästare 280, 291
- Bielke af Åkerö*, begravningsvapen 198, 199
- *Catharina (Karin)*, g 1 m *Knut Jöransson Ulfsparré* (sd); g 2 m *Carl Lillie af Aspenäs* (sd); g 3 m *Harald Stake* (sd) 183; donation 183, 184, 187, 190; gravmonument 192; vapen 186, 187
- *Claes*, ståthållare; g m *Elsa Bielke* 183
- Bilfeldt, Abraham*, komminister g m *Elisabeth Örnström* (sd); donation 56
- Bille*, vapen 142
- Birgitta den heliga*; inskrift på klocka 202
- Björkman, Lars*, klockgjutaremästare, † omkr 1800; inskrift på klocka 204
- Björckström*, byggmästare, Enköping 86
- Bladh, A*, kyrkoherde; porträtt 316
- Blankenfeld (Blarefelt)*, von, begravningsvapen 68, 69, 369, 370
- Blom, Fredrik*, arkitekt 21, 38, 323, 331, 332, 333, 334, 336, 347, 364
- Blomqvist, C A*, trädgårdsmästare 6
- Boije, Anna Elisabeth*, g m *Carl Gustaf Adlermarck*, (sd) 116
- Bolander, Lars*, dekorations- och stafflimålare 116
- Bonde*, begravningsvapen 140
- Bonde af Björnö, Eleonora Gustava*, g m *Sten Gabriel Sture* (sd) 156
- *Tord Bernhard*, greve, hovmarskalk, Nybyholm, g m *Margareta Sofia Sparre af Rossvik* (sd) 114; vapen 114
- *Ulrika Carlsdotter*, g m *Henrik Falkenberg* (sd) 12, 71

- Bose, von*, begravningsvapen 70
- Brahe, Lave (Brade, Lage)*, danska ätten, danskt riksråd; g m *Görvel Fadersdotter (Sparre)*, (sd); inskrift på minnestavla 142; vapen 142
- Brandel, Sven Adolf*, arkitekt 106, 116, 169
- Brauhn, Robert*, arkitekt 334, 338, 339, 347
- Braunerhielm, Ferdinand*, överhovstallmästare; grav 72
- Bredow (Bredau), von*, begravningsvapen 65, 66, 368
- Breitenbauch*, begravningsvapen 68, 370
- Breuman, Nicolaus*, guldsmed 118, 119, 187
- Brita Eriksdotter*, g m *Olof Henriksson Stengafvel* (sd) 141
- Brita Hansdotter*, g m *Matz Karlsson* (sd); donation 352
- Brita Håkansdotter*, g m *Lars Bengtsson Skytte af Sätra* (sd) 158
- Brita Magnusdotter till Fållnäs* 31
- Brita Persdotter*, g m *Bengt Espsson* (sd); gravhäll 259
- Broman, Anna Catharina*, g m *Johan Almgren* (sd); gravhäll 62, 63
- Broman, Carl F*, snickarmästare 116
- Bruhn*, befallningsman vid Hacksta och Äsplunda; g m *Susanna Sparrman* (sd) 132, 134
- Brun, Nicolaus (Nils)*, guldsmed 182, 184, 187
- Bureus, Johan*, riksantikvarie 106
- Burwik, Greta-Stina*, g 1 m *Johan Hultman* (sd); g 2 m *Anders Eklund* (sd) 318
- Bååt*, begravningsvapen 199, 200
- *Anna Björnsdotter*, g m *Arent Jonsson Gyllenhorn* (sd) 130, 140
- *Anna Åkesdotter*, g m *Axel Oxenstierna af Södermöre* (sd) 88; vapen 114
- *Björn Pedersson*, riksråd; g m *Brita Nilsson (Grip)*, (sd) 130
- *Görvel Jönsdotter Snakenborg* (sd), g m *Nils Gyllenstierna* (sd); donation 127
- *Jöns Ulfsson Snakenborg*, ståthållare; g m *Christina Joensdotter Gyllenhorn* (sd) 127
- *Maria Elisabeth* (friherrliga ätten), g m *Anders Lilliehök af Fårdala* (sd) 113
- Carl Gregersson*, Salta 150
- Carlsson, Carl Gustaf Blom*, arkitekt 253, 254
- Carlsson, F W*, kyrkoherde; donation 358; porträtt 316
- Catarina Andersdotter*, Sättersviks Haga; gravhäll 63
- Christin Matzdotter*; donation 130
- Christoffer Johnson*, Pettersberg (Gammalbo); donation 355, 356
- Chytraea, Catharina Olai*, g m *Magnus Laur Sandel* (sd); gravhäll 315
- Claussen, Maria*, g m *Abraham Hedman* (sd) 364
- Clerck, Hans* (adl), amiralitetsråd; g 1 m *Brita Svan* (sd); g 2 m *Margareta Hartman* (sd) 178; donation 178, 179
- Collinder, J G*, kyrkoherde; porträtt 315
- Crantstone (Crantstove)*, begravningsvapen 65, 66
- Cruus af Edeby, Christina*, g m *Erik Fleming af Lais* (sd) 319; vapen 312, 354, 355
- *Jesper Andersson*, landshövding; g m *Ingeborg Pedersdotter Rynning* (sd) 319, 353, 354, 355, 364; inskrift på klocka 363
- *Peder Jespersson*; donation 353
- Dahlbäck*, murmästare 154
- Dahlman*, organist 152
- Dahlman, Pehr*, kyrkoherde; minnestavla 142
- Dalman, L*, spegelfabrikör 175
- Danckwardt, Carl Magnus von* (adl) till Brunsholm, friherre, ryttmästare; g m *Inga von Heijne* (sd) 146; inskrift på klocka 146
- de Geer, Hedvig Ulrika*, g m *Fredrik Carl Dohna* (sd) 115; donation 116; vapen 116
- de la Gardie*, begravningsvapen 201
- *Jakob*, greve, riksråd 142; porträtt 142
- *Sofia*, g m *Jöns Knutsson Kurck* (sd) 190
- Dohna*, begravningsvapen 140
- *Carl August*, greve, generalmajor; g m *Hedvig Ulrika Christina Soop* (sd) 145; inskrift på klocka 145
- *Eleonora Lovisa Antoinette*, grevinnan, g m *Fredrik Ridderstolpe* (sd); donation 349
- *Fredrik Carl*, greve, generallöjtnant; g 1 m *Fredrika Ulrika Sture* (sd); g 2 m *Hedvig Ulrika de Geer* (sd) 115; donation 116; vapen 115, 116
- *Hedvig Christina Ulrica Carolina*, g m *Johan Lagerhielm* (sd) 104
- Drufva, Peter Ture Gerhard*, friherre, överste, landshövding; donation 215
- Duwall*, friherrliga ätten; gravkammare 38, 72
- *Axel*, friherre; begravningsvapen 66, 369
- *Jacob Axel*, friherre, ryttmästare; g m *Emerentia Vendela Skytte* (sd) 56; donation 56
- *Jacob Mack*, till Huseby, friherre, överstelöjtnant, landshövding; g 1 m *Margareta Wrangel* (sd); g 2 m *Birgitta Skytte* (sd) 38; begravningsvapen 64, 65, 66; donation 50, 54, 57, 60, 368
- *Jürgen*, friherre; begravningsvapen 66
- Duwall af Leibus*, ointroducerade svenska friherrliga ätten, begravningsvapen 369, 371
- Dyck, Anthonis van*, flamländsk målare 236
- Dücker (Dycker), von*, begravningsvapen 66, 368, 369
- Ekegren, Petter*, rusthållare; donation 312
- Ekegren, Jonas*, orgelbyggare 305, 318, 348, 364
- Eklund, Anders*, konstnär, porträttmålare; g m *Greta Stina Burwik* (sd) 236, 318
- Ekström, Saga*, konstnär, konservator; g m *Torsten Hjelm* (sd) 169, 195; inskrift på minnestavla 201
- Elg, Jonas*, guldsmed 350
- Elin av Ängsö*, g m *Fader Ulfsson Sparre* (sd) 32
- Elisabet Matsdotter*, Benala; donation 309
- Erickson, Eric*, Tibble, kyrkvård; donation 256

- Ericssons, Wiktor*, fond; donation 258
- Ericus*, kyrkoherde, kontraktsprost 32
- Ericus Magni Danmarchianus*, kyrkoherde 122
- Erik XIV*, konung av Sverige; porträtt 357
- Erik Olofsson*, g m *Ingrid Larsdotter (Lilje)*, (sd) 141
- Erik Pärsson*, fogde på Nybyholm; donation 114, 130
- Eriksson, E*, byggmästare 293
- Eriksson, J*, Boglösa, orgelbyggare 180
- Eriksson, Johan Theodor*, kyrkvård, Gunsta; inskrift på klocka 362
- Erlandsson, Elvira Gunhild Charlotta*, g m *Karl Ludvig Tiblin* (sd) 180
- Ersson, Anders*, Ål 328
- Ersson, Anders*, byggmästare, Åse 226
- Ersson, Eric*, kyrkvård, Backa; inskrift 350
- Ersson, Lars*, kyrkvård, Äsplunda; inskrift 350
- Eschenburg, Berndt Johan*, guldsmed 186
- Eskil Hansson*, boktryckare, Uppsala 142
- Est*, namn på runsten 61
- Fahlcrantz*, bildhuggare 253, 254
- Fahlsten, Johan*, klockgjutare; inskrift på klocka 146
- Fahrensbach (Farrenbach), von*, begravningsvapen 68, 369
- Falkenberg, von, af Bålby*, ridderliga ätten, begravningsvapen 68, 69, 369; gravkammare 38, 72; vapen 51
- *Gustaviana Christina*; donation 56, 59, 61; gravsten 62
- *Helena Ulrika*, g m *Carl Posse* (sd) 6; donation 58; vapen 51
- *Henrik*, till Haga, överste; g 1 m *Ulrika Bonde* (sd); g 2 m *Anna Maria Mörner* (sd) 6, 12; donation 21, 23, 43, 45, 46, 49, 50, 56, 58, 59, 60, 61; begravningsvapen 71; gravkammare 72; inskrift och vapen på klocka 75
- *Henrik Georg*, vice president i Göta hovrätt, vice landshövding; g m *Christina Elisabeth Natt och Dag* (sd) 22; begravningsvapen 67; donation 60, 74; gravkammare 72; inskrift och vapen på klocka 74, 75
- *Melker*, överste 68; begravningsvapen 68, 69; gravkammare 72
- Fleetwood, Anna Beata*, g m *Gustaf Fredrik Adam Sture* (sd); donation 186
- Fleming, Helena*, g m *Hans Mörner* (sd) 12
- *Sigrid Ebba*, g m *Per Sparre af Rossvik* 114
- Fleming af Lais, Erik*, riksråd; g m *Christina Cruus af Edeby* (sd) 319; donation 354, 355; inskrift på klocka 363; vapen 354, 355, 363
- Folcker, Gustaf Theodor*, guldsmed 120, 256
- (*Folkungäätten*), *Holmger* 275, 318
- *Knut Långe* 275
- Forsberg, Peter Niclas*, hovvaktmästare, orgelbyggare 115, 116, 180, 181
- Forsell, Christian Didrik*, kopparstickare 141, 315, 319, 358
- Fredrik I*, konung av Sverige; porträtt 357, 361
- Fridén, E*, stenhuggare 254
- Frisk*, snickarmästare, Brunnsholm 174
- Frolander, Peter*, hovförgyllare 239
- Frunck, Eva J C*; donation 59, 60
- *Nimrodina M M*; donation 59, 60
- Fröman, Petter*, kronobefallningsman; g m *Christina Beyersten* (sd); donation 257
- Funck, Anna Christina*, g m sekreterare *Jäderberg* (sd); donation 258
- Gahn, Märtha*, textilkonstnär 313
- Gera*, begravningsvapen 201, 370
- Gérard, Edouard*, fransk målare 141, 315, 358
- Gerlin*, dekorationsmålare 22, 23, 38
- Germundsson, Lars*, träsnidare, Enköping, 298, 299, 300, 318, 340, 341, 344
- Gestrin, Johan*, komminister; gravsten 7; donation 57, 58
- Gillis, Louis*, slottsbyggmästare 106
- Grafström, Nils Helmer Elias*, arkitekt 12
- Gren & Stråle*, orgelbyggeri 52
- Grip*, begravningsvapen 141, 198, 199
- *Brita Nilsson*, g m *Björn Pedersson Bååt* (sd) 130
- *Peder Nilsson*, g m *Görvel Fadersdotter Sparre* (sd); inskrift på minnestavla 142
- Gripensvärd, Charlotta Gustava*; donation 188
- *Fredrik*, Strömsta, g m *Hilda Gustava Spens* (sd) 188
- *Hilda Augusta*, g m *Johan Axel Gyllensvärd* (sd); donation 188
- *Otto*, Brunnsholm, kammarskrivare; g m *Gustava Vilhelmina Charlotta Wiberg*; donation 80
- Grundén, Lars*, kyrkoherde; donation 236
- Grönwall, Carl Fredrik*, klockgjutare 264, 265
- *Samuel Christoffer*, klockgjutare 265; inskrift på klocka 144, 145, 263
- Gudmund*, namn på runsten 217
- Gullbergson, Per Olof*, orgelbyggare 52
- Gustaf III*, konung av Sverige; porträtt 202, 357; tal 72, 142, 201
- Gustaf IV Adolf*, konung av Sverige; tal 201
- Gustaf Vasa*, konung av Sverige 5, 48, 54, 61, 74, 186, 213, 256
- Gustafson, Samuel*, kyrkvård, Wela; donation 256
- Gustafsson, Mats*, kyrkvård, Svinne-garnsby; donation 53
- Gyllenanckar*, begravningsvapen 140; gravkor 82, 104 105, 106, 107
- *Axel*, begravningsvapen 139, 140
- *Bengt*, vice president; g m *Christina Magdalena Sack* (sd) 44; donation 122
- *Gabriel*, Brunnsholm, landshövding; g m *Maria Sparre*; donation 122, 123
- *Gorgonius Henriksson*, Brunns-holm, assessor; g 1 m *Margareta Urne* (sd); g 2 m *Else Norby* (sd); g 3 m *Margareta Arp* (sd) 104; donation 121; epitafium 135; inskrift 104, 105; vapen 104, 107
- Gyllenborg, Virginia Charlotta*, g m *Anton Gabriel Svab* (sd) 56

- Gyllenhielm*, begravningsvapen 201
— *Carl Carlsson*, friherre, riksamiral; porträtt 142
- Gyllenhorn*, begravningsvapen 138, 139, 141, 200
— *Arent Jonsson*, Hacksta, g m *Anna Björnsdotter Bååt* (sd) 140; vapen 130
— *Brita*, g m *Hans Claesson Mecks* (sd) 132
— *Christina Joensdotter*, g m *Jöns Ulfsson Snakenborg Bååt* (sd) 127
— *Olof Joensson*, slottsfogde, häradshövding 139
- Gyllenkrok*, *Maria*, g m *Jonas Wulfvenstierna* (sd) 115, 124
- Gyllenstierna*, begravningsvapen 198, 200; gravkor 106
- Gyllenstierna af Lundholm*, *Agneta*; donation 259
— *Kerstin*, g m *Peder Nilsson Ryning* (sd) 364
— *Nils*, viceamiral; g m *Görvel Jönsdotter Snakenborg Bååt* (sd) 127
- Gyllensvärd*, *Johan Axel*, överstelöjtnant; g m *Hilda Augusta Gripensvärd* (sd) 188
- Gylta*, begravningsvapen 198, 200, 201
- Göransson*, *Viking*, arkitekt 214, 215
- Hagelin*, *Axel*, byggmästare, Irsta 40, 169; inskrift på minnestavla 201
- Hagelsten*, *Catharina*, Vappa; gravhäll 259
- Hammarström*, *Eric*, Kurö 151
- Hans Hansson*, amiral; g m *Anna Skytte af Sätra* (sd) 158, 186
- Hans Hebel* (mäster *Hans*), träsnidare 302, 303, 304
- Haquinus Ingemundi*, kyrkoherde, Tillinge; gravsten 217
- Harras* (*Haraw*), von, begravningsvapen 68, 370
- Hartman*, *Margareta*, g m *Hans Clerck* (sd) 178
- Haverman*, *Johan Adolf*, arkitekt, akvarellist 334, 338, 339, 347, 364
- Hedengran*, *Ambrosius*, kopparstic-kare, tecknare, målare 142
- Hedman*, *Abraham*, amiralitetskammarråd; g m *Maria Claussen* (sd) 364
— *Maria Gustava*, g m *Vilhelm Fredrik Planting-Gyllenbåga* (sd) 364; donation 356
- Hedman*, *Evald*, byggmästare 106
- Heijne*, *Inga von*, g m *Carl Magnus von Danckwardt* (sd) 146
- Henne*, *Jost*, tysk bildhuggare och arkitekt 194
- Henning*, *Petter*, guldsmed 119
- Hernodius*, *Olaus L*, kyrkoherde; donation 239
- Hik*, *Anders*, se *Höök*, *Andreas*
- Hiort*, *Johan*, byggmästare 281
- Hjelm*, *Torsten Reginald Napoleon*, konservator, konsthantverkare; g m *Saga Ekström* (sd) 169, 170, 175, 195; inskrift på minnestavla 201
- Hjort*, *Ingrid*, g m *Peder Stråle* (sd); donation 256
- Hjort*, *J D*, lantbrukare, Jordsberga; donation 190
- Hofberg*, *Johannes*, kyrkoherde; donation 256; grav 259
- Hoffman*, *Jonas*, professor, målare 340, 343, 364
- Hofsteen*, begravningsvapen 66, 369
- Hogenskild*, begravningsvapen 198
- Holm*, *Amelie Ottilia*; donation 128
- Holmlög*, namn på runsten 61
- Holmsten*, namn på runsten 61
- Horn af Marienborg*, *Marta*, g m *Anders Lilliehöök af Fårdala* (sd) 113
- Horner*, *Gerhard*, klockgjutare 264
- Hoyer*, *Petter*, tenngjutare, Örebro 257
- Hultman*, *Johan (Jöns)*, bildhuggare, »modelleur» g m *Greta Stina Burwik* (sd) 297, 300, 318, 330, 357, 364
- Håkan Magnusson*, konung av Norge och Sverige 213
- Hörling*, *J P*, guldsmed 309
- Höök*, *Andreas (Hik, Anders)*, klockgjutare 264
- Ingeborg Nilsson*, g m *Erichus Johannis Rungius* (sd); gravhäll 315
- Jacob Ulfsson (Örnfot)*, ärkebiskop 32, 34, 43; vapen 32
- Jarl*, namn på runsten 61
- Jeschke*, *Jöran*, tenngjutare 182
- Joen Olsson* till Hacksta, riksråd 127
- Johan III*, konung av Sverige; porträtt 357
- Johan*, mäster, byggmästare 328
- Johan Matzson (Johan snickare)*, snickare 178
- Johan Matzson*, snickare 178
- Johan Zachrisson*, byggmästare 277
- Johansson*, *Carl Johan*, kyrkvärd, Svinnegarnsby; g m *Johanna Matilda Johansson*; donation 56
- Johansson*, *Erik*, kyrkvärd; inskrift på klocka 362
- Jonsson*, *Axel*, kyrkvärd, Ekeby; inskrift på minnestavla 201
- Jonsson*, *H*, Vreta; gravhäll 357, 358, 359
- Jüderberg*, sekreterare; g m *Anna Christina Funck* (sd); donation 258
- Järund*, namn på runsten 61
- Jöran*, mäster, klockgjutare 317
- Jöransson*, *Johan*, målare 239
- Kantenitz*, *Hans*, tysk konstsnickare 49, 50
- Kantzow*, begravningsvapen 140
— *Johan Albert*, major; g m *Lovisa Aurora Eleonora Liljencrantz* (sd) 128; epitafium 136, 137
— *Thyra*, g m *Hugo Tamm* (sd); epitafium 136, 137; inskrift 129
- Karin Siulsdotter*; donation 350, 352
- Karl IX*, konung av Sverige; porträtt 357
- Karl XI*, konung av Sverige; porträtt 357
- Karl XII*, konung av Sverige; Hedengranstavla 142; bibel 143, 202; porträtt 357
- Karl XIII*, konung av Sverige; tal 72, 358
- Karl XIV Johan*, konung av Sverige; inskrift 144, 331; porträtt 72, 141, 315, 358
- Karl Knutsson*, konung av Sverige 31
- Karlsson*, *A W L*; donation 152
- Karlsson*, *K J*, byggmästare, Västerås 234
- Karlström*, *A*, tenngjutare 312, 317
- Karlström*, *Arnold*, ciselör 254

- Karre, Zacharias*, organist 305
Keller, Georg Eberlein, präst i Würtzburg 255
Kerr, begravningsvapen 66, 368
Kindberg, Erik, kyrkoherde; minnestavla 142
Kiorling, Per, kakelugnsmakare 73, 74
Kitscher, von, begravningsvapen 68, 370
Klingspor, Carl Arvid, major, Nybyholm; g m *Hedvig Ulrika Vilhelmina Lilliestråle* (sd); donation 186
Knut Jonsson, drots 5
Kraemer, Robert Fredric von, landshövding, inskrift på klocka 144
Kraft, Anders, byggmästare 90
Kristina, regerande drottning av Sverige; porträtt 142
Krumme, begravningsvapen 198, 199
Kruse Anna-Lisa, se *Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa*
Krämer, se Kraemer
Kurck, begravningsvapen 200, 201
 — *Jöns Knutsson*, riksråd, president; g 2 m *Sofia de la Gardie* (sd) 190
 — *Märta*, g m *Arvid Ivarsson Natt och Dag* (sd) 183, 184, 198; donation 189, 190, 191; inskrift på klocka 203; vapen 190, 191, 203
Köndell, Ivar 141
Köndell, Per Åke Östen, kyrkoherde; inskrift på minnestavla 201
Körsner, murmästare 329
- Lagerhielm*, begravningsvapen 140
 — *Henrik Johan*, lagman; g m *Hedvig Christina Ulrika Carolina Dohna* (sd) 104; inskrift på altarpriodnad 108, 109
Lagerstam, Sven (Gestrin adl), hovrättsråd, landshövding; gravhus 166, 167
Lang, Johan Ersson, tenngjutare 54
Lars Brynillsson, fogde på Hjulsta; donation 117
Larsson, Leonard, snickarmästare 347, 349; donation 358
Laurentius Jonae, kyrkoherde; inskrift på bokpärm 143
Lehsten (Leisten), von, begravningsvapen 65, 66, 368
- Lennepe, Karl Evert*, komminister; inskrift på minnestavla 201
Leverin, Magnus, kyrkoherde; inskrift på minnestavla 201, på klocka 204
Lidén, målarmästare, Enköping 293
Lilje, Ingrid Larsdotter, g m *Erik Olofsson* (sd) 141
Liljencrantz, begravningsvapen 140
 — *Lovisa Aurora Eleonora*, g m *Johan Albert Kantzow* (sd); donation 128; epitafium 136, 137
Lillie af Aspenäs, begravningsvapen 198, 199
 — *Carl*, major; g m *Karin (Catharina) Bielke af Åkerö* (sd) 183; donation 186; gravmonument 192; vapen 186
 — *Christina Beata*, g m *Carl Filip Sack* (sd); donation 114; vapen 110, 112, 113
Lilliehök af Fårdala, Anders, friherre, ambassadör; g 1 m *Marta Horn af Marienborg* (sd); g 2 m *Maria Elisabet Bååt* (sd); donation 113
Lilliestråle, Hedvig Ulrika Vilhelmina, g m *Carl Arvid Klingspor* (sd) 186
Lindberg, Harald Carl, målare, tecknare 170, 174
Linderberg, Nils Petter, klockgjutare; inskrift på klocka 362, 364
Lindblom, byggmästare 152
Lindorm, Margareta, g m *Johan Matsson Skalm* (sd) 186, 197; donation 191
Linman, Jan F, målare 116
Linroth, C G, Kurö; donation 180 324
Livsten, runristare 275, 315, 316,
Lode von Ynde, begravningsvapen 66, 369
Loeben (Löben), von, begravningsvapen 68, 69, 370
Lucretia Magnusdotter, g m *Christoffer von Wernstedt* (sd) 132
Lund, se *Åkerman & Lund*
Lund, Johan, guldsmed 309
Lundell, Johan A, kyrkoherde, musikdirektör 116, 180
Lundgren, snickare 252
Lundgren, I, guldsmed 350
Lundgren, Olof Gunnar, kyrkoherde; donation 244
- Lundmark, Anders*, målare, konservator 108; inskrift 108, 109
Lundström, Yngve, dekorationsmålare 296, 318
Luther, Martin, tysk reformator; porträtt 50, 252; bibel 262
Löfgren, Eric, sockenskräddare; donation 317
Löwen, Sofia, g m *Sten Gabriel Sture* (sd) 156
- Magdalena Karlsdotter (Knutsson)*, g m *Ivar Axelsson Tott* (sd) 31
Magnus, hertig av Östergötland 132
Magnus Eriksson, konung av Sverige och Norge 213
Magnusson, J, orgelfirma, Göteborg 253, 348
Margareta Jacobsdotter, g m *Henrik Olofsson Stengafvel* (sd); gravhäll 131, 134
Mathias, kyrkoherde 79
Matsson, Mats, Walla 152, 160
Mathias, mäster, snickare 239, 304
Matsson, P, nämndeman; gravhäll 62
Matz Karlsson, g m *Brita Hansdotter* (sd) 352
Mecks (Neckz), von, begravningsvapen 66, 369
 — *Carin (Caren, Catharina)* 145, g m *Otto von Sack* (sd)
Melanchton, Philip, tysk teolog och professor; porträtt 50
Meyer, Gerdt, kunglig styckgjutare 203
 — *Gerhard* (†1710), klockgjutare, mästare 74, 75
 — *Johan* (†1679), klockgjutare, mästare 203, 364; inskrift på klocka 362
Minkewitz, von, begravningsvapen 68, 370
Moberg, orgelbyggarfirma, Sandviken 52, 180; inskrift på minnestavla 201
Morin, Abraham, snickarmästare 297, 304
Moritz, Hans, tenngjutare 312
Myrman, Samuel, komminister; inskrift på klocka 146
Märta Nilsson, g m *Torsten Svensson Stålhandske* (sd) 364
Mörner, Anna Maria, g m *Henrik Falkenberg* (sd) 6, 12; donation

- 43, 45, 49, 50, 52, 53; inskrift på epitafium 71; inskrift och vapen på klocka 75
- *Hans*, överstelöjtnant; g 2 m *Helena Fleming* (sd) 12
- Naesman, E A & Co*, Eskilstuna; stämpel på ljusstake 258
- Natt och Dag*, begravningsvapen 70, 195, 198, 199, 200
- *Arvid Ivarsson*, friherre, vicepresident i Svea Hovrätt; g m *Märta Kurck* (sd) 183, 190; begravningsvapen 197, 198, 199; donation 189, 190, 191, 203; gravkor 164, 165, 166, 201; inskrift och vapen på klocka 202, 203;
- *Axel Arvidsson* 198; begravningsvapen 198; gravkor 201
- *Christina Elisabeth*, g m *Henrik Georg Falkenberg* (sd) 22; inskrift och vapen på klocka 74, 75
- *Gustaf Persson*, kammarråd; g m *Christina Ulfspärre* (sd) 22
- *Karl Gustaf Arvidsson*, överstelöjtnant 183; donation 183, 186
- Nauckhoff, Johan Fredrik*, major; g m *Hedvig Charlotta Axelina Printzensköld* (sd); donation 122
- Neitschütz (Vleitsch, Neitsch)*, von, begravningsvapen 68, 370
- Nellsing*, kammarjungfru, Brunns-holm; donation 128
- Netselius, Johan*, kyrkoherde; donation 129; minnestavla 142
- Neuman & Vogel*, glasmålerifirma 172, 174
- Nicolaus (Nils) Olai*, kyrkoherde; g m *Susanna Andersdotter* (sd) 319, 364; gravhäll 314, 315
- Nils*, kyrkoherde, Enköpingsnäs 32
- Nils Alleson*, ärkebiskop 5, 79, 150, 213, 275
- Nils Björnsson*; donation 48
- Nilson, Alfred*, konservator 337, 344, 347, 352, 364
- Nilsson, Georg A*, arkitekt, grafiker, byggnadsråd 293, 318
- Nilsson, Pehr*, kyrkvård, Wäppeby; inskrift på klocka 144
- Nisbet*, begravningsvapen 65, 66
- Norberg, A J*, kyrkoherde; porträtt 315
- Norby, Else*, g m *Gorgonius Henriksson Gyllenanckar* (sd) 104
- *Laurids*, landsdomare på Falster och Lolland; g m *Margareta Normand* (sd) 104
- Nordmark, Johan*, fil dr, kontraktsprost; inskrift på klocka 362; porträtt 315
- Noreen, Årland*, arkitekt 151, 169, 337, 348, 364
- Norlin, Johan Fredrik*, major, Strömsta; donation 202
- Normand, Margareta*, g m *Laurids Norby* (sd) 104
- Norström, Petrus*, klockare, Svinne-garn 83, 154, 159, 162, 168, 280, 324, 371; inskrift på minnestavla 201
- Nyberg, Mikael*, mästare 54
- Nyblom, A E*, textilkonstnär 258
- Nyman, Anders*, snickare 297, 304
- Näsman*, se *Naesman*
- Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa*, textilkonstnär 258, 313, 355
- Olaus*, kyrkoherde, Teda 32
- Olaus Hernodius*, kyrkoherde 46; inskrift på klocka 74, 75
- Olaus Israelius Dalecarlus*, kyrkoherde; grav 259
- Olaus Johannes Salomontanus*, kyrkoherde; grav 259
- Olaus Nicolai*, kyrkoherde 32
- Olof*, ärkebiskop 5, 79, 150, 213, 275
- Olof Grelsson*, ryttare; donation 130
- Olof Hanson*, kyrkobyggare 231
- Olsson, Lars*, kyrkvård, Swepnäs; inskrift på klocka 146
- Onäv*, namn på runsten 82
- Oskar II*, konung av Sverige; porträtt 361
- Oxe, Andreas (Anders)*, fänrik; g 1 m *Helena Utter* (sd); g 2 m *Maria Planting-Gyllenbåga* (sd) 364; begravningsvapen 357, 360
- *Kristoffer Andersson*, g m *Brita Stålhandske* (sd) 295, 364; donation 351, 353
- Oxenstierna*, begravningsvapen 70, 94, 102, 103, 104, 131, 140, 141, 200, 201
- *Kerstin (Christina) Nilsdotter*, g m *Nils Fadersonn Sparre* (sd) 32, 104, 131, 147
- *Nils Jönsson*, riksråd 104
- Oxenstierna af Croneborg, Eleonora Elisabeth*, g m *Karl Gustaf Soop* (sd) 145
- *Gabriel*, greve, guvernör; g m *Christina Oxenstierna af Södermöre* (sd) 108; donation 108, 109
- *Gabriel Bengtsson*, greve, guvernör, riksamiral 142; porträtt 142
- Oxenstierna af Södermöre, Axel*, greve, rikskansler; g m *Anna Åkesdotter Bååt* (sd) 88, 108, 115, 194; porträtt 142; vapen 108, 114
- *Christina*, g m *Gabriel Oxenstierna af Croneborg* (sd); donation 108, 109
- Palm, Asmund*, köpman; porträtt 364
- Palmér, Carl Robert*, stadsbyggmästare 293, 337
- Pasch d y, Lorens*, professor, porträttmålare, direktör för Konstakademien 202
- Pauli, Georg Wilhelm*, målare, skulptör 172
- Peter Rawalson*; inskrift 187
- Petri, Henning*, guldsmed 119
- Pettersson, Carl Wilhelm*, målare, tecknare, konservator 38
- Pettersson, Elin*, textilkonstnär 258
- Pettersson, Gustaf*, arkitekt 232, 234, 252, 331, 364, 337, 339
- Peyron, Adolph*, köpman, politiker; g m *Anna Ingeborg Erica af Wetterstedt* (sd) 128
- Piper, Hedvig Maria*, g m *Sten Arvidsson Sture* (sd) 188; donation 191
- Planting-Gyllenbåga, Maria*, g m *Andreas Oxe* (sd) 364
- *Vilhelm Fredrik*, löjtnant; g m *Maria Gustava Hedman* (sd) 364
- Posse*, begravningsvapen 199
- *Carl Arvidsson*, hovmarskalk; g m *Helena Ulrika Falkenberg* (sd) 6, 8; donation 52, 53, 58; vapen 51
- *Christina Christersdotter*, g m *Carl Filip von Sack* (sd); donation 118, 119, 126, 130; vapen 126
- *Hedvig Elisabeth*, g m *Gustaf Adlermarck* (sd) 116

- *Henrik*, g m *Anna Maria Svab* (sd) 56; donation 73; grav 72
- Printzensköld, Hedvig Charlotta Axelina*, g m *Johan Fredrik Nauckhoff* (sd) 122
- Putensen (Putenson), Georg*, klockgjutare 364; inskrift på klocka 362
- Pärsson, Olof*, kyrkvård, Hjortsberga; inskrift på klocka 204
- Qvick, Ericus Erici (Qveck, Eric Eriksson)*, kyrkoherde, riksdagsman; inskrift på gravsten 134; minnestavla 142
- Ramstedt*, murmästare, Enköping 214
- Raskow (Raktaw), von*, begravningsvapen 68, 370
- Rehn, Jean Eric*, hovintendent, professor, arkitekt, konsthantverkare 137, 138
- Ridderstolpe, Fredrik Vilhelm*, friherre, kammarherre, g m *Eleonora Lovisa Antoinette Dohna* (sd); donation 346, 348, 349
- ...*rimr*, namn på runsten (*Grimr, Torgrimr, Vigrimr* el dyl) 315, 316
- Ringström, N P*, glasmästare 172
- Rockman, Isaac, d ä*, klockgjutare, mästare 56, 204, 317, 319
- Rohr (Rohren), von*, begravningsvapen 65, 66, 368
- Roos, Eric*, murmästare, ålderman 224, 225, 226, 236
- Rosen, von*, begravningsvapen 66, 368, 369
- Rosengren*, vapen 62, 63, 131
- *Elsa Jakobsdotter*; gravsten 62, 63
- *Jacob Turesson*, riksråd, ståt-hållare; g m *Metta Ryning* (sd) 62, 131, 368
- *Margareta Jakobsdotter*, g m *Henrik Olofsson Stengafvel* (sd) 131
- Rosenstein, Carl von*, ärkebiskop; inskrift på klocka 144
- Rudebeck, Paul*, major 357, 364; donation 346, 347
- Rungius, Ericus Johannis*, kyrkoherde 319, g m *Ingeborg Sparrman* (sd) 134; gravhäll 315
- R W*, mästare i England (omkr 1669) 122
- Ryning*, vapen 62, 63
- *Ingeborg Pedersdotter*, g m *Jesper Cruus af Edeby* (sd) 319, 354, 364
- *Metta*, g m *Jacob Turesson Rosengren* (sd) 62, 131
- *Peder Nilsson*, riksråd; g m *Kerstin Gyllenstierna af Lundholm* (sd) 364
- Sack, Carl Filip von*, landshövding; g m *Christina Christersdotter Posse* (sd) 44, 118; donation 118, 119, 125, 128; inskrift på gravsten 132; vapen 118, 119, 126
- *Carl Filip*, överstelöjtnant; g m *Christina Beata Lillie* (sd) 112; donation 112, 113; vapen 110, 113
- *Christina Magdalena*, g m *Bengt Gyllenanckar* (sd) 44; donation 44, 130
- *Otto von*, överste; g 1 m *Carin Mecks* (sd); g 2 m *Christina von Wernstedt* (sd) 132; begravningsvapen 140, 141; donation 145; inskrift på gravsten 132; minnestavla 142
- Salner, Bengt*, kyrkoherde; donation 257
- Samuelson, Lennart*, silversmed 306
- Sand, Erik*, konstnär 254
- Sandel, Magnus L*, kyrkoherde; g m *Catharina Olai Chytraea* (sd); gravhäll 315
- Schröder*, snickarmästare 108, 115
- Schröder, Caspar*, skulptör 238, 239
- Schultzberg*, bygg- och murmästare, Västerås, 8, 37
- Schultzenheim, David von*, (*Schultz* adl), professor, arkiater; g m *Catharina Eleonora Svedenstierna* (sd) 52; donation 52, 54; gravhäll 62; vapen 51
- Schwab, Eigil*, målare, grafiker 235, 261, 262, 263
- Schwan, Olof*, orgelbyggare 52
- Segeström, Eric*, fabrikör; g m *Tyra Segerström* 312, 317
- Setterqvist, E A & son*, orgelbyggeri 304
- Sigismund*, konung av Sverige och Polen; porträtt 357, 361
- Sillén, Elof Josef af*, godsägare, Salta; g m *Gunhild Marie-Louise Tiblin* (sd) 175; deposition 175; donation 190; inskrift på minnestavla 201
- Sjöström*, byggmästare 334
- Skalm af Karelen*, begravningsvapen 201
- *Anna Margareta*; g m *N N Gestrin*; donation 186
- *Hans*; begravningsvapen 196
- *Johan* († 1678); begravningsvapen 196, 197
- *Johan Matson* (adl; † 1669); ryttmästare 197; g m *Margareta Lindorm* (sd) 186; donation 187, 191; begravningsvapen 196, 197; gravhus 166, 167, 168, 169
- Skogard, Carl Anshelm Johansson*, g m *Gerda Vilhelmina Johansson Skogard* 56; donation 56, 57, 172, 174
- Skytte (Skytt, Shütt) af Sätra*, begravningsvapen 71, 370, 371
- *Anna Larsdotter*, g 1 m *Sven Hansson Svan* (sd); g 2 m *Hans Hansson* (sd) 158; donation 182; vapen 182
- *Birgitta*, g m *Jacob Mark Duwall* (sd) 38; donation 50, 54, 55, 57, 60, 371
- *Emerentia Vendela*, g m *Jacob Axel Duwall* (sd) 56
- *Håkan*, assessor; g m *Elisabeth Yxkull* (sd) 38, 371
- *Lars Bengtsson* (adl), ståt-hållare; g m *Brita Håkansdotter* (sd) 158, 371
- Slaka*, namn på runsten 82
- Soilander, Ebba*, g m *Carl P Trysén* (sd); donation 120
- Soop, Hedvig Ulrika Christina*, g m *Carl August Dohna* (sd); inskrift på klocka 145
- *Karl Gustaf*, g m *Eleonora Elisabet Oxenstierna af Croneborg* (sd) 145
- (*Sparre*), vapen 32, 102, 103, 104, 131
- *Birgitta Fadersdotter* 32
- *Fader Nilsson till Hjulsta*, g m *Botilda Knutsdotter (Tre Rosor, sd)* 142
- *Fader Ulfsson*, riddare, riksråd; g m *Elin av Ängsö* (sd) 32
- *Görvel Fadersdotter*, g 1 m *Pe-*

- der Nilsson Grip (sd); g 2 m
 Trued Gregerson Ulfstand (sd);
 g 3 m Lave Brahe (sd) 142; in-
 skrift på minnestavla 142
- Nils Fadersson till Hjulsta 104
- Ulf (Ulpho); inskrift på gravsten
 131, 133
- Ulf Bengtsson till Lagmansö (Sö)
 och Ängsö (Vs) 32
- Sparre af Rossvik, begravningsvapen
 140, 199
- Margareta Sofia, g m Thord
 Bernhard Bonde af Björnö (sd);
 inskrift på klocka 146; vapen 114
- Maria, g m Gabriel Gyllen-
 anckar (sd) 122
- Per, generaladjutant, g m Sigrid
 Ebba Fleming (sd) 114; vapen
 114
- Sparre (över blad), ätten 275
- Erik Eriksson 275, 288
- Sparrfält, Anders, överste 352, 364
- Johan Nilsson, överste 319; do-
 nation 313, 314
- Sparrman, Ingeborg, g m Ericus Jo-
 hannis Rungius (sd) 134
- Susanna, g m befallningsman
 Bruhn (sd) 134
- Sparrman (Sparman), Olaus Nicolai
 (Olof Nilsson) komminister; g m
 Kirstin Jonsdotter Beck (sd) 364;
 gravhäll 357
- Spens, Hilda Gustava, g m Fredrik
 Gripensvärd (sd) 188
- Spångberg, Joseph, murmästare 90
- Stael (Stha'en), von, begravnings-
 vapen 66, 369
- Stake, Harald, friherre, riksråd, ge-
 nerallöjtnant; g m Catharina
 (Karin) Bielke af Åkerö (sd)
 183
- Staphansson, Johan, Irsta; dona-
 tion 312
- Starin, Erik Bengtsson, guldsmed
 120
- Steinfört, Johan, guldsmed, mästare
 54
- Stenbjörn, namn på runsten 61
- Stenbock, begravningsvapen 70
- Stengafvel, begravningsvapen 141
- Anna Olofsdotter, g m Schering
 Eriksson Arp (sd) 104
- Henrik Olofsson, g m Margareta
 Jacobsdotter 104, 131; begravn-
 ingsvapen 138, 139; gravhäll
 134; vapen 131, 134
- Olof Henriksson till Brunnsholm
 g m Brita Eriksdotter (sd) 141;
 begravningsvapen 141
- Stenquist, Erik Gustaf, guldsmed
 254
- Steuch, Anna (Steuchia adl), g m
 Jonas Wulfvenstierna (sd) 124
- Strand, Pehr Zacharias, orgelbyggare
 52
- Strandberg, Gabriel, konstnär, må-
 lare 141
- Stråle, orgelbyggare, se Gren &
 Stråle
- Stråle, Peder, överstelöjtnant; g m
 Ingrid Hjort; donation 256; be-
 gravningsvapen 259, 261, 265
- Stråle af Sjöared, ätten; begravn-
 ingsvapen 259, 261
- Sture, Sten, d ä, riddare, riksföre-
 ståndare 100
- Sture, vapen 180, 181
- gravkor 153, 169, 186, 195; in-
 skrift på minnestavla 201
- Fredrika Ulrika, g m Fredrik
 Carl Dohna (sd) 104, 115; va-
 pen 115
- Gustaf Fredrik Adam, överste;
 g m Anna Beata Fleetwood (sd)
 186
- Sten Arvidsson, generalmajor,
 Strömsta; g m Hedvig Maria
 Piper (sd) 188; donation 188,
 189
- Sten Gabriel, Strömsta, löjtnant;
 g 1 m Sofia Löwen (sd); g 2 m
 Eleonora Gustava Bonde (sd)
 156; donation 156, 180, 181
- Styvjald, namn på runsten 82
- Stålhandske, Brita Torstensdotter,
 g m Kristoffer Andersson Oxe
 (sd) 364; donation 294, 295
 330, 331, 351, 353; inskrift
 347; vapen 347, 348, 351, 353
- Susanna Andersdotter, g m
 Nicolaus Olai (sd) 319; gravhäll
 314, 315
- Torsten Svensson, g m Märta
 Nilsson (sd) 295, 364
- Svab, Anna Maria, g m Henrik
 Posse (sd) 56; donation 56
- Anton Gabriel, kapten; g m
 Virginia Charlotta Gyllenborg
 (sd) 56
- Swahlberg, Matthias, orgelbyggare
 52
- Svan, Brita, g m Hans Clerck (sd)
 178
- Swan, Lars Andersson, bokhållare
 122; donation 122, 123
- Svan, Sven Hansson, rådmän; g m
 Anna Skytte af Sätra (sd) 158
- Svanström, Anders, violinmakare,
 orgelbyggare 52, 180
- Swartling-Andersson, Märta, textil-
 konstnär 313
- Svedenstierna, vapen 51
- Catharina Eleonora, g m David
 von Schulzenheim (sd) 51, 52;
 gravhäll 62
- Svensson, makarna, på Ingeborg;
 donation 58
- Sydow (Silow), von, begravnings-
 vapen 68, 369
- Sångfors, klockare 175; inskrift på
 minnestavla 201
- Söderblom, Lars Olof Jonathan
 (Nathan), ärkebiskop 141; port-
 rätt 141
- Söderholm, Eric, murmästare 116
- Söderling, Johan Nikolaus (Niklas),
 orgelbyggare 52
- Söderström, Eric, murmästare 83
- Söderström, Nicolaus (Nils), orgel-
 byggare 52
- Tallström, Karl, grosshandlare,
 Kurö; donation 172
- Tamm, Hugo, godsägare; g m Thyra
 Kantzow (sd); epitafium 136,
 137
- Taube, begravningsvapen 66, 369
- Taube, Elisabeth von, g m Otto von
 Wrangel (sd) 38
- Tegelborg, Mathias, guldsmed 121,
 188
- Tibblin, Anna, Långbacken; dona-
 tion 56
- Karl, Långbacken; donation 56
- Tiblin, Gunhild Marie-Louise, g m
 Elof Josef af Sillén (sd) 175
- Karl Ludvig, godsägare, Salta;
 g m Elvira Gunhild Charlotta
 Erlandsson (sd) 180
- Karl Ludvig Henning, med lic;
 donation 180
- Tiesenhausen, von, begravningsvapen
 68, 69, 369, 370
- Tjeder, Johan, kapten, Taxhuvud;
 epitafium 259, 265
- Tjävle, namn på runsten 61

- Tomas*, kyrkoherde, Knivsta 213
Torstensson, Lennart, fältmarskalk; gravkor 106
Tott (Thott), vapen 32
 — *Erik Axelsson*, riksföreståndare 32
 — *Ivar Axelsson*, svenskt och danskt riksråd; g m *Magdalena Karlsdotter (Knutsson)*, (sd) 31
Trautzell, Abraham, guldsmed 119
Treiden, von, begravningsvapen 68, 70, 369, 370
(Tre Rosor) Botilda Knutsdotter, g m *Fader Nilsson Sparre* (sd) 142
Trolle, begravningsvapen 200
Trysnén, Carl P, kyrkoherde, prost; g m *Ebba Soilander* (sd) 120; donation 120; inskrift på klocka 144
Törnboom, Olof, kyrkoherde, prost 319; donation 316
- Ulfsparre af Broxvik*, begravningsvapen 70, 182; gravmonument 169, 191, 192, 193, 195
 — *Anna*; inskrift 182, 191; epitafium 194; vapen 191
 — *Christina*, g m *Gustaf Persson Natt och Dag* (sd) 22
 — *Elisabeth*; epitafium 194
 — *Jöran Knutsson*; begravningsvapen 196; donation 182, 184; epitafium 194
 — *Knut Jöransson*, hovstallmästare 183; gravmonument 194
 — *Maria*; epitafium 194
Ulfstand, Trued Gregerson till Torup, danskt riksråd; g m *Görvel Fadersdotter (Sparre)* 142; inskrift på minnestavla 142; vapen 142
Ulrika Eleonora, regerande drottning av Sverige; porträtt 357
- Urne, Margareta*, g m *Gorgonius Henriksson Gyllenanckar* (sd) 104
Utter, Helena, g m *Andreas (Anders) Oxe* (sd) 364
- Wackerbart, Frans Henrik*; donation 191
Wahlström, Mårten, guldsmed 54
Wallenström, Daniel, orgelbyggare 180, 253, 305, 319
Weidman, Johan Lorentz, kyrkoherde, prost 319, 350; donation 309, 316, 329; inskrift 361
Wengström, Jonas, orgelbyggare 52
Wernstedt, Christina von, g m *Otto von Sack* (sd) 132; inskrift på gravsten 132
 — *Christoffer von*, g m *Lucretia Magnusdotter* (sd) 132
Wesman, Eric Persson, mjölnare; donation 352
Westin, Sven, kyrkoherde, donation 306
Westman, Regina, Räfslösa; donation 128
Wetterstedt, Anna Ingeborg Erica af, g m *Adolph Peyron* (sd) 128; donation 128, 129
Wiberg, Gustava Vilhelmina Charlotta, g m *Otto Gripensvärd* (sd) 80
Wiberg, Jonas, urmakare 102
Widén, Sofia, textilkonstnär 258, 313, 355
Vietinghof (Wittinghoff), von, begravningsvapen 68, 369, 370
Vifast, namn på runsten 217
Wikholtm, byggmästare 276
Willius, Olaus Petri, kyrkoherde; donation 186
Wingård, Carl Fredrik af, ärkebiskop 337
- Winstorp*, begravningsvapen 199
Vogel, se *Neuman & Vogel*
Wrangel, Margareta, g m *Jacob Mack Duwall* (sd) 38
 — *Otto*, lantråd 38
Wulf, mäster, målare 252
Wulfenstierna, vapen 137
 — *Anna Beata*, g m *Carl Magnus Adlermark* (sd) 115; vapen 115
 — *Gustaf* 138; epitafium 137, 138
 — *Jonas*, friherre, kammarråd; g 1 m *Maria Gyllenkrok* (sd); g 2 m *Anna Steuch* (sd) 115, 124; donation 128; inskrift på klocka 146
Wulff, Johan, fänrik 194
 — *Sara Maria*; donation 190
Wählström, Carl, orgelbyggare 52
- Yttraus, Olof*, guldsmed 120, 309
Yxkull (Daykull), von, begravningsvapen 68, 69, 369, 370
 — *Elisabeth*, g m *Håkan Skytte* (sd) 38
- Åbjörnsson, Marianne*; donation 258
Åhlén, I G, guldsmed 182
Åhlén, J G, målare 175
Åkerman & Lund, orgelbyggeri 116
- Ängel*, ätten 288
Äskil, namn på runsten 61
- Örnklo (Örneklou, Örnekloo)*, *Jöns Nilsson* 331, 358, 364; begravningsvapen 357, 360
Örnström, Maria Elisabeth, g m *Abraham Bilfeldt* (sd); donation 56
Österlund, John, konservator 106

SAKREGISTER

Kursiva siffror betecknar avbildning

Absid 26, 92, 228
 Akvamanile 262
 Altarbrun 58, 258

Altare 43, 108, 174, 236, 237, 297, 329, 339
 Altarprydnad (altarpuppats) 43, 44,

45, 108, 109, 174, 175, 236, 237, 238, 239, 297, 329, 330, 339, 340, 343

- Altarring 43, 108, 174, 236, 297, 339
- Altarskåp 34, 48, 175, 231, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 298, 299, 300, 330, 331, 340, 341
- S Andreas 301, 303
- Ansiktsmask (i valv) 88, 98, 100
- Antependium 58, 60, 124, 125, 126, 188, 189, 258, 259, 313, 314, 353, 354, 355
- Apostel 236, 239, 242, 243, 250, 274, 328, 330, 343, 344
- Applik 57
- Avlastningsbåge 285, 287, 288, 293
- Ax 186, 256
- Basilisk (järnbeslag) 102
- Begravningsvapen 64, 65, 66, 67, 69–72, 139, 140, 141, 142, 166, 167, 169, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 259, 261, 357, 360, 368–370
- Bibel se böcker
- Blindering 8, 9, 12, 27, 100, 106, 219, 279, 282, 283, 290, 328
- Bokdyna (bokkudde) 60, 129, 258, 356, 357
- Bokstol 262, 304
- Bokstöd (bokställning) 130, 190
- Bokstödstäcke 59, 60
- Bomärke 35, 346, 347
- Brevställ 73, 74
- Brudbänk 72, 143
- Brudkrona 56, 121, 186, 256, 309, 312, 351, 352
- Brudpäll 61, 129, 190, 191, 357
- Brudstol 262
- Bårhus 215
- Bägare 202
- Bänkinredning 50–52, 114, 115, 116, 180, 252, 253, 304, 330, 346, 347, 348
- Böcker 142, 143, 202, 262
- Caritas 297, 300
- Ciborium 119, 120, 309, 310
- Daniel, profeten 48
- Dopfat 54, 117, 118, 306, 330, 348, 349, 350
- Dopfunt 26, 53, 55, 94, 117, 253, 254, 255, 288, 305, 306, 330, 347, 349
- Dopfuntskäft 180, 181, 183
- Dopkläanning 129, 259, 357
- Dopskål 54, 117, 182, 306, 330
- Dopskålsställ 180
- Dörr 15, 29, 30, 35, 39, 84, 96, 101, 102, 103, 104, 163, 224, 281, 334, 337
- Dörring 30, 35, 39, 101, 163
- Dörröppning (portöppning) 168, 219, 220, 223, 228
- Epitafium 44, 135, 136, 137, 138, 194, 195, 259
- S Erasmus 239, 242
- S Erik 175, 177, 239, 241, 243
- Esaja (Jesaia), profeten 48
- Evangelister (se även resp namn) 48, 50, 51, 175, 178, 301, 303
- Fattigbössa (fattigstock) 74, 144, 316
- Flöjel 86, 152, 153, 158
- Fornlämningar 5, 181, 183, 213, 275, 323
- Fönster (öppningar) 12–15, 16, 17, 18, 19, 30, 33, 35, 37, 41, 42, 82–84, 89, 106, 154–157, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 220, 223, 224, 228, 229, 234, 279–281, 328, 331, 336
- Gavel 13, 19, 86, 89, 100, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 234, 279, 284, 288
- Gavelröste 8, 13, 14, 15, 24, 86, 87, 88, 89, 91, 100, 153, 219, 226, 228, 279, 281, 282, 283, 293, 328
- Glasmålning 32, 170, 172, 174, 235, 280, 296
- Glugg 96, 220, 291
- Golv 23, 30, 35, 38, 88, 89, 97, 160, 169, 223, 229, 234, 284, 293, 334
- Gravhus 166, 167, 168, 169
- Gravhäll (-sten) 7, 38, 62, 63, 81, 131, 132, 133, 134, 191, 215, 217, 259, 260, 261, 314, 315, 325, 357, 358, 359
- Gravkammare 38, 72
- Gravklot 181, 183, 217
- Gravkor 95, 100, 104, 105, 106, 107, 153, 164, 165, 166, 169
- Gravmonument 191, 192, 193, 194, 195
- Gravskrank 72, 192, 193, 194, 331
- Gregorius den store 300
- Gårdskyrka (gårdskapell) 27, 30, 94, 95, 137, 161, 213, 228
- S Göran 243, 244, 246, 248, 249, 250
- Handklocka 264, 317, 363
- Hedengranstavlor 261
- Helgon (se även respektive namn) 46, 47, 48, 110, 111, 175, 176, 177, 239, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 340, 341, 343, 344
- Helgonskåp 110, 111, 112, 274, 328, 330, 343
- Hezekiel, profeten 48
- Hoppet 108, 109
- Häv 60, 61, 128, 129, 130, 190, 191, 258, 314
- Hängkors 74, 186
- Ingång (se även Portal) 15–20, 23, 29, 30, 35, 36, 84, 91, 96, 101, 104, 162, 166, 168, 219, 220, 223, 224, 225, 229, 230, 281, 291, 328, 331, 334, 337
- Innertak (av trä) 22, 26, 34, 35, 90, 92, 158, 160, 223, 226, 228, 229, 234, 334, 336
- S Jakob d y, apostel 242, 243
- S Jakob d ä, apostel 239, 243
- Jehovahsol 43, 58, 59, 112, 174, 180, 236, 237
- Jeremias, profeten 48
- S Johannes, aposteln 47, 48, 236
- S Johannes, evangelisten 175, 301, 303
- Josef från Arimatea 47, 48
- Järnbeslag 15, 29, 30, 35, 39, 72, 73, 96, 101, 102, 103, 104
- Kakelugn 169, 234, 284
- Kalk (nattvardskärl) 54, 118, 119, 182, 183, 184, 186, 254, 255, 306, 307, 308, 349, 350
- Kalkkläde 59, 61, 128, 130, 190, 191, 258, 313, 314, 355, 356
- Kalkmålning 12, 14, 28, 40, 41, 42, 43, 88, 98, 156, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 224, 231, 233, 234, 293, 294, 295, 296
- S Katarina 46, 48, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
- Kista (förvarings-) 73, 143, 202, 262, 317, 359
- Klocka (ring-) 74–75, 144, 145, 146, 202, 203, 204, 220, 263, 264, 317, 331, 339, 361–363
- Klockstapel 8, 81, 152, 153, 215, 277, 278

- Kolerakyrkogård (pestkyrkogård) 8, 217
- Kollektdyna 128
- Konsekrationskors 230, 234
- Kor 8, 26, 27, 82, 91, 92, 95, 100, 153, 161, 219, 228, 233, 234, 289
- Korklocka 363
- Korskrank 174, 229, 244
- Korstol 70, 71, 72
- Kristus 175, 182
begråtes 48
döpes 182
gravläggningen 46, 47
himmelfärden 45
i Getsemane 329, 360
korsbärandet 46, 48
korsfästelsen 342, 343, 344, 345
korsnedtagningen 239, 240, 241, 339, 340, 343
nattvarden 235, 329, 360
som Salvator Mundi 48
som smärtoman 298, 300
stående på regnbågen 234
uppståndelsen 43, 44
välsignande 296, 301
- Krona (silver) 48, 186, 256
- Krucifix 6, 48, 175, 244, 301, 330, 344
- Kungatal 72, 261
- Kyrkogård 4, 6–8, 80, 81, 82, 151–153, 214, 215, 216, 217, 276, 277, 323, 325, 326
- Kyrkogårdsingång 6, 7, 80, 152, 215, 217, 276, 325
- Kyrkogårdsmur 6, 80, 151, 214, 215, 276, 325
- Kyrkohärbärge (bod) 81, 215, 277, 325
- Kyrkvaktarroock 61, 130
- Lanternin 35, 90, 157, 165, 223, 234, 331, 336
- Liber cantus 142, 143
- Ljudtak 49, 50, 110, 250, 251, 330
- Ljudöppning (-glugg) 35, 89, 90, 92, 94, 220, 223, 225, 336
- Ljusarm 56, 57, 122, 123, 187, 312, 352
- Ljuskrona 56, 121, 122, 123, 186, 256, 257, 311, 312, 330, 351, 352, 353
- Ljusplåt 57, 187, 312, 352
- Ljusredskap (se även Applik, Ljusarm, Ljuskrona, Ljusplåt, Ljusstake, Lykta) 56, 57, 58, 121, 122, 123, 124, 186–188, 256, 257, 311, 312, 313, 330, 351–353
- Ljusstake 57, 58, 122, 123, 187, 188, 257, 312, 313, 330, 352, 353
- S Lukas, evangelisten 48, 175, 301
- Lykta 58, 257, 353
- Läktare 52, 116, 180, 220, 223, 228, 234, 252, 253, 304, 330, 348
- Maria 244
kröning 40, 42, 43
med barnet 243, 245, 330, 340, 341, 344
och Johannes 236
sörjande 239, 241
- S Markus, evangelisten 48, 175, 301
- Matta 60, 190, 259, 314, 357
- S Matteus, evangelisten 48, 175, 301, 303
- Maxentius, kejsare 243, 246
- S Mikael 96, 110, 111
- Minnestavla 72, 201, 357, 358
- Monstrans 186, 256
- Mose, med lagens tavlor 48
- Mässhake 58, 60, 61, 127, 128, 188, 189, 190, 191, 258, 313, 314, 355, 356
- Möbler 73, 143, 202, 316, 317, 359
- Nattvardskärl (se även Kalk, Paten, Oblatask, Vinkanna, Sockenbudstyg) 54–56, 118–121, 182–186, 254–256, 306–309, 349, 350–353
- Nicolaus, biskop 299, 300
- Nikodemus, rådsherre 239, 241, 243
- Nisch 8, 12, 35, 97, 219, 224, 225, 229, 231, 280, 282, 293
- Nummertavla 52, 53, 116, 180, 253, 254, 305, 306, 330
- Oblatask 55, 120, 184, 185, 186, 254, 256, 309, 351
- Offerkälla 3, 6, 16, 32
- Offerskrin 362
- Offerstock 6, 48, 72, 73
- Oljekar (oljekärl) 74, 186, 256
- Oljemålning 43, 45, 46, 108, 109, 236, 261, 262, 263, 315, 329, 330, 357, 360, 361
- Orgel 52, 115, 116, 180, 181, 252, 253, 254, 265, 293, 304, 305, 330, 348
- Paten 54, 118, 182, 183, 184, 254, 255, 256, 307, 309, 350
- S Paulus 301
- Paxtavla 74, 256
- S Petrus, aposteln 48, 175
- Pilgrimshärbärge 6, 16, 22, 23, 33, 34
- Portal 15, 20, 29, 30, 35, 36, 96, 97, 101, 162, 224, 225, 229, 230, 281, 284, 289, 290, 328, 331, 336
- Porträtt 72, 141, 202, 357, 361
- Predella 298, 299, 300
- Predikstol 48, 49, 50, 110, 112, 113, 168, 169, 175, 178 179, 234, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 293, 301, 302, 303, 304, 330
- Predikstol, yttre 20
- Predikstolskläde 59, 314
- Prestav 361
- Runsten 61, 62, 82, 213, 217, 275, 315, 316
- Rökelsekar 74, 120, 121, 309, 361, 362
- Sakristia 8, 29, 82, 95, 96, 97, 100, 106, 153, 161, 162, 163, 168, 219, 229, 230, 234, 275, 278, 285, 287, 288, 291, 292, 293, 328, 331, 334, 336, 337
- Series pastorum 142, 202, 261
- Silverplåt (från kyrkvaktarroock) 275, 317
- Sked 121, 256
- Sockenbudskalk se Sockenbudstyg
- Sockenbudstyg 55, 56, 120, 121, 186, 254, 255, 256, 309, 351
- Solur 101, 102, 220
- Spetstrifolienisch 279, 280, 282, 289
- Stiglucka 6, 7, 80, 276
- Stol 143, 202, 316, 359
- Stola 58, 128, 190, 258, 313
- Straffstock 74, 202
- Tak se Innertak och Yttertak
- Taklist 278, 289, 291, 293, 334
- Takryttare 289, 318, 328
- Takstol 21, 26, 92, 160, 168, 228
- Temperantia 297, 300
- Textilier 58–61, 124–130, 188–191, 258, 259, 313, 314, 353–357
- Timglas 50, 114, 178, 252, 304, 330, 346, 347
- S Tomas, aposteln 242, 243, 301
- Torn 8, 35–38, 82, 89–91, 92, 93, 213, 219, 220, 224, 225, 228, 234, 278, 293, 323, 329, 331, 332

Tornhuv 35, 90, 223, 331
 Triumfbåge 92
 Tron 108, 109
 Träkyrka (träkapell) 275, 287, 288, 289, 323, 327, 328
 Träskulptur 46, 47, 48, 50, 51, 96, 108, 109, 110, 111, 169, 175, 176, 177, 178, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 328, 330, 340, 341, 342, 343, 344, 345
 Valv 24, 226, 227, 231, 264, 291, 328
 kryssvalv 30, 96, 97, 226, 232, 292, 293
 stjärnvalv 25, 86, 88, 98, 99, 100, 159, 163, 164, 165, 284, 293
 sturevalv 100, 163
 tunnvalv 25, 163, 223, 228
 Vapen (se även begravningsvapen) 32, 51, 75, 94, 102-104, 108, 110, 114, 115, 116, 118, 119, 167, 170, 180, 182, 259, 347, 348, 351, 354, 355, 363, 368
 Vapenhus 35, 82, 101, 164, 168, 219, 225, 229, 231, 232, 234, 278, 284, 289, 290, 328
 Vas 144, 317
 Vindskida 20,30, 86, 101, 158, 162, 226
 Vinflaska (av tenn) 55, 309, 350, 352
 Vinkanna 54, 119, 120, 184, 185, 254, 255, 256, 307, 309, 350, 351
 Vinkällare 30, 99, 229
 Vinsil 309
 Vaggur 73
 Värja 201, 259
 Yttersta domen 234
 Ytteriak 20, 21, 38, 86, 158, 162, 165, 223, 226, 231, 232, 234, 281, 289, 328, 334
 Ängel 48, 108, 236, 238, 239, 296, 300, 330

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

UPPLAND

BAND XI

ALMQVIST & WIKSELL STOCKHOLM 1969

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1969

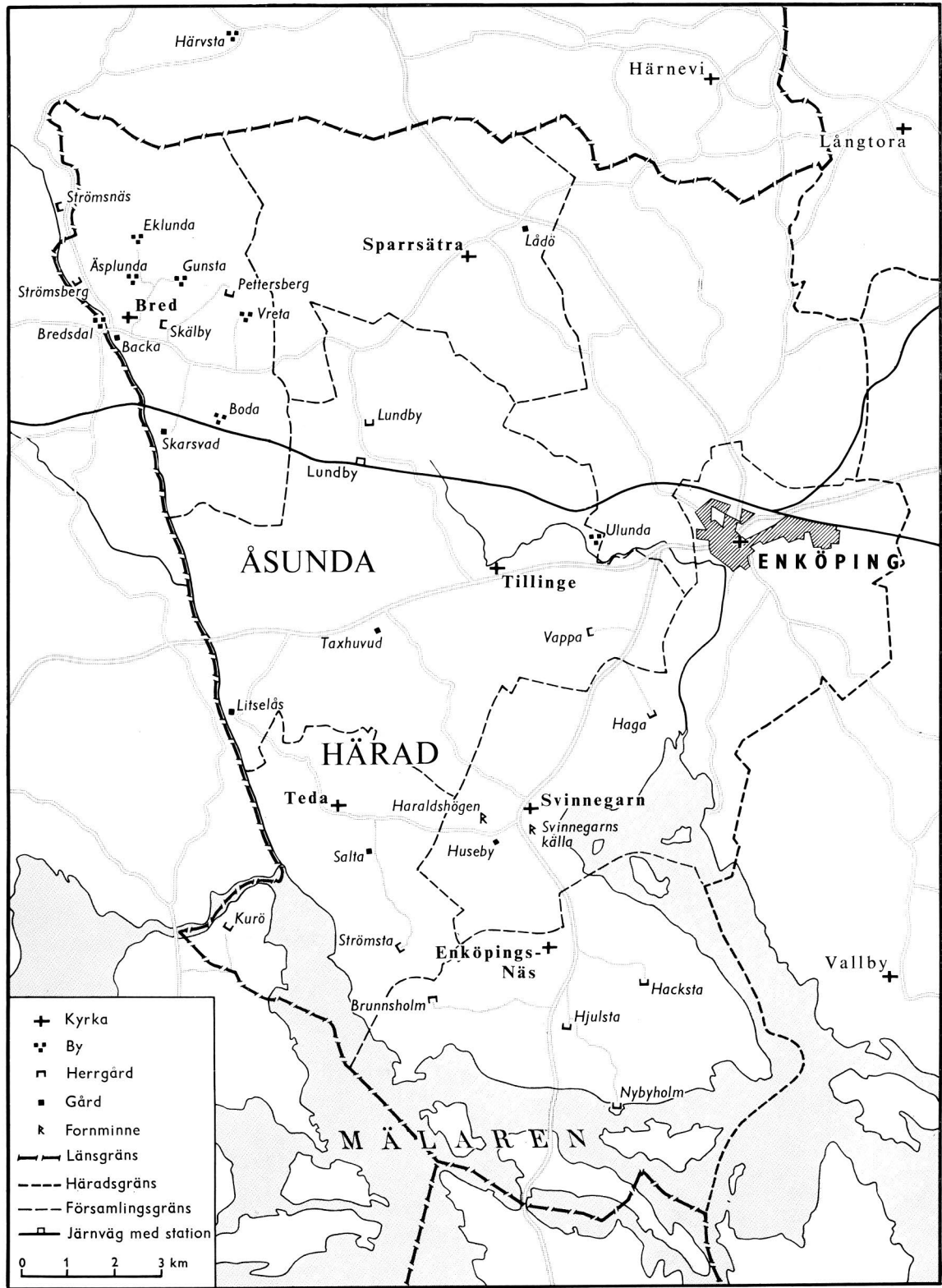
UPPLAND

BAND XI

ÅSUNDA HÄRAD

SAMT RÄTTELSE, TILLÄGG OCH

REGISTER TILL BAND XI

Ur sekretessynpunkt för spridning godkänd i Rikets allmänna kartverk den 25. 11. 1969

KARTOGRAFISKA INSTITUTET

Karta över det i band XI behandlade området

Innehållsförteckning till band XI

KARTA ÖVER ÅSUNDA HÄRAD	IV
FÖRORD TILL BAND XI	VII
 <i>ÅSUNDA HÄRAD av Ingrid Rosell</i>	
SVINNEGARNNS KYRKA	3
ENKÖPINGS-NÄS KYRKA	78
TEDA KYRKA	149
TILLINGE KYRKA	207
SPARRSÄTRA KYRKA	269
BREDS KYRKA	323
 FÖRKORTNINGAR	
Svinnegarns, Enköpings-Näs och Teda kyrkor. Ingår i häftestitelarket till vol 111, i slutet av band XI	
Tillinge kyrka	266
Sparrsätra och Breds kyrkor	366
 RÄTTELSE OCH TILLÄGG TILL BAND XI	 368
REGISTER TILL BAND XI	
ORTREGISTER	372
PERSONREGISTER	374
SAKREGISTER	382

Förord till band XI

Manuskripten till kyrkorna i detta band har utarbetats av antikvarie Ingrid Rosell och genomgått på platsen av undertecknad Tuulse. De har slutgranskats av undertecknade Karling och Tuulse.

Volym 111 av SVERIGES KYRKOR, som behandlar Svinnegarns, Enköpings-Näs och Teda kyrkor, utkom 1966. Volym 121, Tillinge kyrka, utkom 1968 samt volym 130, Sparsåtra och Breds kyrkor, 1969. De båda senare volymerna är utformade enligt den nya typografi av Vidar Forsberg, som inleddes med volym 114. Bandtitelark, rättelser och tillägg samt register till band XI har även denna senare utformning.

I fältarbetet har stort tillmötesgående visats av församlingarnas präster, kyrkoherdarna Per Köndell och Carl Gustaf Bergmark samt komministern Filip Bernhard Annemark. Även övriga kyrkliga befattningshavare har beredvilligt lämnat bistånd vid arbetet i kyrkorna.

Författarens genomgång av arkivalierna till samtliga kyrkor i bandet har i hög grad underlättats genom att landsarkivarien i Uppsala Birger Lundberg generöst låtit henne inlåna material till Krigsarkivet. Härför framföres ett djupt känt tack.

Vid bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av ett flertal specialister på olika områden. Textilbeskrivningarna har granskats av fil dr Agnes Geijer och antikvarie Anne Marie Franzén. Rörande träskulpturer har värdefulla uppgifter lämnats av docent Aron Andersson och antikvarie Rune Norberg. Avsnitten om träskulpturerna i Tillinge, Sparsåtra och Breds kyrkor har utarbetats i samarbete med antikvarie Rune Norberg. Författaren har vid utarbetandet av manuskripten till kyrkorna haft förmånen att samråda med f d landsantikvarien i Uppsala Nils Sundquist, som även beredvilligt utlånat material, fotografier och uppmätningar. Författaren har dessutom i olika sammanhang anlitat specialister, som närmare redovisas i noter till respektive avsnitt. För sålunda visad generös hjälpsamhet framföres ett varmt tack.

Några större förändringar av kyrkorna, deras omgivningar och inventarier har icke ägt rum efter respektive volumers tryckning (se rättelser och tillägg).

Registren till band XI har utarbetats av fru Kerstin Holm och antikvarie Ingrid Rosell.

Uppmätningsarbetet i kyrkorna har utförts av ingenjör John Söderberg 1955, 1962 och 1966. Fotografierna är där ej annat anges tagna av Sören Hallgren 1962–69.

Stockholm i september 1969.

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

FÖLJANDE KYRKOR I UPPLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Adelsö, band VI: 1, volym 73, 82
 Almunge, band III: 3, volym 69, 70
 Alsike, band IV: 1, volym 1
 Angarn, band V: 1, volym 71, 113
 Ansgarskapellet, band VI: 1, volym 73
 Arholma kapell, band II: 2, volym 50
 Björkö-Arholma, band II: 2, volym 50
 Bladåker, band III: 4, volym 70
 Blidö, band II: 3, volym 58
 Bo kyrka och kapell, band I: 3, volym 62
 Bred, band XI: 3, volym 130
 Bro, band VII: 1, volym 76
 Bromma se Stockholm
 Börstil, band II: 4, volym 74
 Danderyd, band I: 1, volym 7, 64
 Djurö, band I: 3, volym 62
 Ed, band VI: 5, volym 82
 Edebo, band II: 5, volym 75
 Edsbro, band III: 4, volym 70
 Ekerö, band VI: 1, volym 73, 82
 Enköpings-Näs, band XI: 1, volym 111
 Esterna, band V: 4, volym 80
 Estuna, band V: 6, volym 110, 113
 Faringe, band III: 3, volym 69
 Fasta, band V: 4, volym 80
 Fasterna, band V: 4, volym 80, 113
 Forsmark, band II: 4, volym 74
 Fresta, band V: 2, volym 72, 113
 Frösunda, band IV: 2, volym 11
 Frötuna, band II: 3, volym 58, 75
 Färentuna, band VI: 1, volym 73
 Gillöga kapell, band II: 3, volym 58
 Gottröra, band III: 2, volym 67, 70
 Gräsö, band II: 4, volym 74
 Gustavsberg, band I: 3, volym 62
 Haga, band IV: 1, volym 1
 Hallstaviks bruks kapell, band II: 5, volym 75
 Hammarby, band V: 2, volym 72, 113
 Harg, band II: 5, volym 75
 Hilleshög, band VI: 2, volym 77
 Husby-Erlinghundra, band IV: 1, volym 1
 Husby-Långhundra, band III: 1, volym 12, 70
 Husby-Sjuhundra, band V: 5, volym 88, 113
 Håbo-Tibble, band VII: 2, volym 94
 Härstens kapell, band I: 3, volym 62
 Håtuna, band VII: 2, volym 94
 Härkeberga, band IX: 1, volym 123
 Häverö, band II: 1, volym 8, 75
 Hökhuvud, band II: 5, volym 75
 Ingarö, band I: 3, volym 62
 Järfälla, band VI: 4, volym 81
 Kalmar, band VII: 2, volym 94
 Kapellen på Fiskeskären se Gillöga kapell och Sv
 Högarnas kapell
 Karls kyrkoruin, band V: 7, volym 113
 Knivsta, band IV: 1, volym 1
 Knutby, band III: 3, volym 69
 Kummelby, band VI: 4, volym 81
 Kårsta, band III: 2, volym 67
 Lagga band III: 1, volym 12, 70
 Lidingö, S Annæ kapell, band I: 1, volym 7, 64
 Litslena, band IX: 2, volym 127
 Ljusterö, band I: 4, volym 64
 Lohärad, band V: 5, volym 88, 113
 Lovö, band VI: 3, volym 79
 Lunda, band IV: 2, volym 11
 Låssa, band VII: 1, volym 76
 Länna, band II: 3, volym 58, 75
 Malsta, band V: 5, volym 88
 Markim, band IV: 2, volym 11
 Munsö, band VI: 1, volym 73
 Måsestens kapell, band II: 2, volym 50
 Möja, band I: 3, volym 62, 64
 Norrsunda, band IV: 1, volym 1
 Närtuna, band III: 2, volym 67
 Odensala, band IV: 1, volym 1
 Orkesta, band IV: 2, volym 11
 Riala, band I: 4, volym 64
 Rimbo, band V: 3, volym 78, 113
 Roslags-Bro, band II: 2, volym 50, 75
 Roslagskulla, band I: 4, volym 64
 Rådmansö, band II: 3, volym 58
 Rånäs kapell, band V: 4, volym 80, 113
 Rö, band V: 3, volym 78, 113
 Sandhamns kapell, band I: 3, volym 62
 S Eriks kyrka i Tureberg se Tureberg
 S Holmgers kapell, Valö sn, band II: 4, volym 74
 Singö band II: 1, volym 8, 75
 Skederid, band V: 4, volym 80, 113
 Skepptuna, band IV: 2, volym 11
 Skå, band VI: 3, volym 79
 Skånela, band IV: 2, volym 11
 Sollentuna, band VI: 4, volym 81
 Solna, band I: 2, volym 29, 64
 Sparrsätra, band XI: 3, volym 130
 Stockholms-Näs, band VII: 1, volym 76
 Sv Högarnas kapell, band II: 3, volym 58
 Svinnegarn, band XI: 1, volym 111
 Sånga, band VI: 2, volym 77
 Söderby-Karl, band V: 6, volym 110, 113
 Teda, band XI: 1, volym 111
 Tillinge, band XI: 2, volym 121
 Tureberg, band VI: 4, volym 81
 Täby, band I: 1, volym 7, 64
 Ununge, band III: 4, volym 70
 Vada, band V: 1, volym 71, 113
 Vallentuna, band V: 2, volym 72, 113
 Valö, band II: 4, volym 74, 75
 Vassunda, band IV: 1, volym 1, 11
 Vidbo, band IV: 2, volym 11
 Väddö, band II: 1, volym 8, 75
 Värmdö, band I: 3, volym 62
 Västra Ryd, band VII: 1, volym 76
 Vätö, band II: 2, volym 50, 75
 Yttergran, band VII: 3, volym 98
 Össeby kyrkoruin, band V: 1, volym 71
 Össebygarn, band V: 1, volym 71, 113
 Övergran, band VII: 3, volym 98

UNDER UTARBETANDE: Hjalsta, Husby-Sjutolft, Kulla, Veckholm.

Sveriges Kyrkor

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 130

UPPLAND

Band XI, häfte 3

Åsunda härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET